

Amir Aliyev

**Azərbaycan Uluslararası Suçların
Hedefinde: Hukuki İnceleme**

Bakü – 2018

Olumlu Rapor Sunan Bilim Adamları:

Ukrayna, Ukrayna Hukuk Bilimleri Akademisinin hakiki üyesi,
Prof.Dr. Oleg Zayçuk.

Kazakistan Cumhuriyeti, Kazakistan Ulusal Bilimler Akademisinin hakiki üyesi,
Prof.Dr. Salahiden Sabikenov.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Prof.Dr. Latif Huseynov.

Türkiye Cumhuriyeti, Ankara Üniversitesi,
Prof.Dr. Serap Akipek.

Rusya Federasyonu, Tataristan Cumhuriyeti,
Kazan Federal Üniversitesi, Prof.Dr. Revol Valeyev.

Almanya Federal Cumhuriyeti, Münih Teknik Üniversitesi, Prof.Dr. Giorgi Khubua.

İran İslam Cumhuriyeti, Tahran Üniversitesi, Prof.Dr. Seyed Bağır Mirabbasi.

Gürcistan, Prof.Dr. Marina Kvaçadze.

Hindistan Cumhuriyeti, O.P.Cindal Global Üniversitesi, Prof.Dr. Aleksandr Merejko.

Kazakistan Cumhuriyeti, El Farabi Kazak Milli Üniversitesi,
Prof.Dr. Daulet Baydeldinov; Prof.Dr. Sagıngali Aydarbayev; Prof.Dr. Aron Salimgerey.

**Aliyev A.İ. Azerbaycan Uluslararası Suçların Hedefinde: Hukuki İnceleme.
(Azerbaycan, Türk, Fransız, İngiliz ve Rus Dillerinde).
Bakü, “NURLAR” Neşriyyat-Pilagrafi Merkezi, 2018, 168 s.**

Kitapta Azerbaycan devletine ve halkına karşı ermeniler tarafından işlenen, halen de Ermenistan Cumhuriyeti tarafından sürdürülen uluslararası suçların hukuki analizi yapılıyor. Çalışmada konuyla ilgili önemli evrensel ve bölgesel uluslararası hukuki kurallar, uluslararası kuruluşların kararları, çeşitli alanlarda araştırmalar yapan ünlü bilim adamlarının eserleri ve uluslararası mahkeme kararları dikkate alınmıştır.

Kitap yazarın da katılımıyla Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesinin “Uluslararası Özel Hukuk ve Avrupa Hukuku” Anabilim Dalı öğretim üyesi, Doç.Dr. Natig Asgarov ve “Medeni Usul ve Ticaret Hukuku” Anabilim Dalı öğretim üyesi, Doç.Dr. Mübariz Yolçiyev tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	4
I. Ermenistan-Azerbaycan Uyuşmazlığı Uluslararası Hukuk İlkeleri Bağlamında.....	9
II. Saldırı	41
III. Soykırım.....	68
IV. Savaş Suçları	89
V. İnsanlığa Karşı Suçlar.....	126
VI. Terörizm.....	142
Sonuç.....	162

100 seneyi aşkın bir süredir Azerbaycan devletine ve halkına karşı ermeniler tarafından işlenen ve halen de Ermenistan Cumhuriyeti tarafından işlenmeye devam eden uluslararası suçların kurbanlarının aziz ve unutulmaz hatırasına ithaf olunur.

Giriş

Küreselleşme sürecinde toplumlararası entegrasyon arttıkça uluslararası alanda mevcut sorunlar çözülmek yerine, nedense daha da zorlaşmakta ve karmaşık bir hal almaktadır. Bahsedilen sorunları orta çağda, hatta XX. yüzyılda da anlamak mümkündür. Zira XX. yüzyılda iki sistem (sosyalist ve sosyalist olmayan sistem) arasında çelişkiler geride kalmış ve yeni bir boyuta geçiş gerçekleşmiştir. Günümüzde uluslararası hukuk kuralları yeterince alanlara nüfuz etmiş, güçlü uluslararası teşkilatlar (Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, İslam İşbirliği Teşkilatı, Bağımsız Devletler Birliği vs.) ve geniş sözleşmeler sistemi kurulmuş, sivil ve demokratik toplumların mevcut olduğu devletler oluşturulmuş, ilerici fikirler daha da geliştirilmiştir. Peki o zaman neden saldırganlık, soykırım politikası daha da etkinleşir, en temel insan hakları ihlal ediliyor, dünya da buna susuyor?

Bu sorunun başlıca cevabı çifte standartların mevcudluğu ve daha da gelişmiş olmasıdır. Böyle olmasaydı, ermenilerin halkımıza karşı XIX. yüzyılda başlayan ve XX. yüzyılda daha da genişleyen saldırı ve soykırım politikası dünya kamuoyu tarafından cevapsız bırakılmazdı. Saldırı ve soykırım politikasının uluslararası toplumun gözü önünde devam etmesi ise uluslararası işbirliğini olumsuz etkilemektedir. Uluslararası toplumun bu olaylara belli anlamda sessiz kalması, uluslararası hukukun çalışmaması üzücü bir durum olarak özellikle belirtilmelidir. Kuşkusuz ki, burada diğer devletlerin menfaati ve halkımızın her zaman uluslararası suçların hedefinde olması da dikkatten kaçırılmamalıdır. Bilindiği gibi, Ermenistan Cumhuriyeti'nin (*bundan sonra* Ermenistan) Azerbaycan Cumhuriyeti'ne (*bundan sonra* Azerbaycan) karşı saldırısı ile ilgili BM Güvenlik Konseyi tarafından 4 karar (822, 853, 874, 884 sayılı) kabul edilmiştir. Fakat halen bu kararların yerine getirilmemiş olması önemli uluslararası örgüt olan BM'in etkinliğine ve onun uluslararası toplumdaki konumuna önemli darbedir. AGİT'in Minsk Grubu çerçevesinde daha da yoğunlaşan dip-

lomatik görüşmeler süreci şimdilik sonuç vermese de Azerbaycan geçen zaman zarfında uyuşmazlığın çözümünde uluslararası hukuk kurallarına dayandığını değişik şekillerde kanıtlamıştır. Diğer uluslararası teşkilatlar (Avrupa Konseyi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve diğer) tarafından kabul edilen kararlar da bunu ispat etmektedir.

“1948-1953 yılları arasında azerbaycanlıların, Ermenistan SSC arazisindeki öz tarihi etnik topraklarından toplu şekilde tehcirine ilişkin” Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın 18 Aralık 1997 tarihli Kararı’nda (Ferman) azerbaycanlıların tarihi etnik topraklarından adil olmayan ve haksız tehcir politikası önemli bir biçimde hukuki siyasal açıdan değerlendirilmiştir. “Azerbaycanlıların soykırımına ilişkin” Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın 26 Mart 1998 tarihli Kararı (Ferman) ise ermeni milliyetçilerin fiillerine verilen bir sonraki kapsamlı hukuki siyasi cevap olmuştur. Nihayet, Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın “1918 tarihli azerbaycanlıların soykırımının 100. yıldönümüne dair” 18 Ocak 2018 tarihli Kararı’nda (Serencam) ise şunlar belirtilmektedir, “ermeniyetçileri tarihin değişik aşamalarında hayali “Büyük Ermenistan” projesini gerçekleştirmek için soydaşlarımıza karşı etnik temizlik, sürgün ve soykırım gerçekleştirmiştir. 1918 yılının mart - nisan aylarında Bakü Sovyetinin güdümü altında çalışan taşnak bolşevik silahlı çeteleri tarafından vahşice ve hunharca yapılmış toplu katliamlar sonucunda Bakü şehrinde, ayrıca Bakü Vilayeti’ne (Guberniyası’na) dahil olan diğer şehir ve ilçelerde on binlerce sivil ulusal ve dini bağları nedeniyle katledilmiş, yaşadıkları yerler, kültürel anıtlar, cami ve mezarlıklar dağıtılmış, sonraki dönemlerde ise daha da gaddarlaştıran ermeniyetçileri tarafından Karabağ, Zengezur, Nahçıvan, Şirvan, İrevan ve diğer bölgelerde toplu katliamlar, talanlar ve etnik temizlik gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisinden çoğunun işgal altında olmasına, bir milyondan fazla azerbaycanlının kendi öz topraklarından zorla göç ettirilerek mülteci statüsünde kalmasına, ayrıca bugüne kadar zor şartlarda yaşamalarına rağmen, Azerbaycan devleti uyuşmazlığı insancıl ilkeler ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde çözmeye çalışmaktadır. BM Genel Kurulunun 49. toplantısında 29 Eylül 1994 tarihinde konuşma yaparken Azerbaycan halkının Milli Lideri Haydar Aliyev demiştir: *“Azerbaycan Cumhuriyeti’nin tutumu her zaman yapıcı olmuştur ve barışçıl nitelik taşıyor. Bize vurulmuş zarara rağmen, biz uluslararası hukuk, adalet ve hümanizme dayanarak ermeni tarafına barış teklif ediyoruz”*.

Bugün Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından da başarılı bir şekilde devam ettirilen dış politika ve yapıcı adımlar saldırgan Ermenistan’ı

bir kez daha işgali sona erdirmeye ve uyuşmazlığı barışçıl yollarla çözmeye davet ediyor. Lakin uluslararası teşkilatlar karşısında bu çalışma ve süreç hep saldırgan Ermenistan tarafından bozulmuştur. Bu da işgalci devlet olarak Ermenistan'ın yürüttüğü siyasetin yapıcı olmadığını ve uluslararası hukuku umursamayarak bu siyaseti sürdürdüğünü kanıtlamaktadır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 17 Ekim 2016 tarihinde "Sputnik" Uluslararası haber ajansına verdiği söyleşide özel olarak belirtilmiştir ki: *"Eğer tarihi esas alırsak, Dağlık Karabağ Azerbaycan'ın ayrılmaz parçasıdır. Bu, hep böyle olmuştur. Biz ermeni ahalisinin İran'dan, Doğu Anadolu'dan bu topraklara toplu halde nakledildiğinin tarihini biliyoruz. Bütün tarih, tüm toponimler, ayrıca Karabağ sözünün kendisi de Azerbaycan kökenlidir ..... Azerbaycanlıları önce Dağlık Karabağ'dan kovdular. Sonra Azerbaycan'ın Dağlık Karabağa dahil olmayan yedi ilini de işgal ettiler. Bu illerde yalnız azerbaycanlı ahali yaşamaktaydı, orada her şey dağıldı. AGİT oraya iki kez olay araştırma ekibi gönderdi, onların raporları da korkutucudur: orada tek bir bina bile ayakta kalmamış, mezarlıklar, camiler hepsi yakılıp yıkılmıştır ..... BM Güvenlik Konseyinin 4 kararı da ermeni işgal birliklerinin derhal, kayıtsız şartsız ve tamamen oradan çıkarılmasını talep etmektedir. Ama 20 yıldan fazladır bu kararlar yerine getirilmemektedir..... Uyuşmazlığın çözülememesinin başlıca nedeni şudur ki, Ermenistan artık 24 yıldır Minsk Grubu'nun kurulduğu andan diplomatik görüşmeler sürecinin az da olsa ilerlemesine değişik yollarla engel olmaktadır ..... Biz bölgede barış istiyoruz ve bizim tutumumuz yeteri kadar yapıcıdır. Fakat biz kendi topraklarımızı geri istiyoruz. Ermenistan barış istiyor, ama o, yabancı toprakları geri vermek istemiyor... Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü konusunda taviz olamaz, fakat yerel yönetim, Dağlık Karabağ'ın özerkliği konularına ilişkin uzlaşma sağlanabilir. Eğer anlaşmaya varırsak, bu, gelecekte özerk cumhuriyet olabilir".*

2016 yılının nisan ayının başlarında Azerbaycan ve Ermenistan silahlı birliklerinin cephe hattında ermenilerin saldırgan ve bozucu fiillerinin karşısını alırken kahramanlıkla hayatını kaybeden şehitlerimizin anneleri ile 7 nisan'da yapılan görüşmede Haydar Aliyev Vakfının Başkanı, UNESCO ve İSESCO'nun iyi niyet elçisi Mihriban hanım Aliyeva şunları belirtmiştir: *"Azerbaycan devleti Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ uyuşmazlığının barışçıl yollarla çözümü için 20 seneyi aşkın süredir bütün çaba ve gayretini sarf etmektedir. Biz istiyoruz ki, topraklarımız boşaltılsın. Biz istiyoruz ki, insanlarımız kendi öz topraklarına dönsünler. Biz işgalci değiliz. Biz işgalci ile mücadele eden bir milletiz. Bizim hiçbir başka milletin, başka halkın topraklarında gözümüz*

yoktur. Biz, sadece, öz topraklarımızı işgalden kurtarmak istiyoruz. Bu gerçeği bütün dünya bilmektedir ve artık kabullenmesi gerek ... Ben eminim ki, adalet sağlanacak. Azerbaycan toprakları işgalden kurtarılacak, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü sağlanacak. Bütün mülteci ve göçmenlerimiz kendi öz topraklarına dönecekler”.

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesi uyarınca, Azerbaycan'ın meşru savunma hakkının olmasına rağmen, devletimiz uluslararası hukukun evrensel ilke ve kurallarına bağlı kaldığını bir daha göstererek, daim barış isteyen ve savaştan kaçınma siyaseti yürütüyor, dünyada ve bölgede barış için bütün mümkün uzlaşma yollarını öneriyor. Ermenistan ise çifte standartlarla saklanarak işgalci ve halen devam eden uluslararası suçları işlemek politikasından vazgeçmiyor.

Belirtilenleri dikkate alarak, ayrıca devletimizin uluslararası hukukun evrensel ilke ve kurallarına uygun biçimde Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığının barışçıl yolla çözümünden yana olduğunu ve bu yönde AGİT'in Minsk Grubu'nun arabuluculuk görevini takdir etmesine rağmen, bu durum hiç de Ermenistan'ın işlediği uluslararası suçların (saldırı, soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar, terör) cezasız kalmasına rıza anlamına gelmez. Bu durum bir taraftan, Azerbaycan'ın haklı talebi olsa da, diğer taraftan, uluslararası hukukun *jus cogens* ve diğer kurallarının önemli ve sistematik ihlali olarak kabul edilmekle, Ermenistan tarafından ilgili uluslararası hukuki belgelerde ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsünde tespit edilen suçların düzenli ve sürekli şekilde işlenmesi ile ilgilidir. Aynı zamanda Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 4 kararda (822, 853, 874, 884 sayılı) belirtildiği gibi, bölgesel barış ve güvenliğe tehdit olarak dikkate alınmalıdır. Böylece, Azerbaycan silahlı uyuşmazlığın barışçıl yolla çözümüne ilişkin uluslararası hukuk kurallarına saygı duyduğu gibi, uluslararası suçlar işlemiş Ermenistan'ın ve ilgili gerçek kişilerin uluslararası hukuki sorumluluğa tabii tutulması için uluslararası hukukun süjesi olarak uluslararası hukuk kuralları ile tespit edilmiş subjektif olanaklara ve onların gereğince gerçekleştirilmesini talep etmek hakkına sahiptir. Umarız, kısa sürede uluslararası hukuk çifte standartlardan kurtularak, yaptırımsızlık durumu ortadan kalkacak ve uluslararası hukuki sorumluluk kuralları tüm gücü ile faaliyet gösterecektir.

Artık yabancı bilim adamları tarafından bu doğrultuda önemli çalışmalar yapılmıştır¹. Bu çalışmalarda Ermenistan'ın işgal siyaseti ve uluslararası hukuk kurallarını önemli şekilde ihlal etmesi olguları ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir.

Bütün bunlara rağmen, bugün de toplumumuz tarafından Azerbaycan gerçeklerinin dünya kamuoyuna duyurulması ve Azerbaycan'a karşı uygulanan adaletsiz politikanın sona erdirilmesi için geniş ve kapsamlı bir çalışmanın yapılması gerekmektedir. Nitekim bir hukukçu bilim adamı olarak bizler de bu konuya kayıtsız kalamayız. Bu bakımdan çalışmanın sonuçlarını farklı dillerde yayınlamakla sorunun hukuki incelemesini yapmakla, asıl gerçekleri dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmış, böylece onları bu konuda adaleti korumaya ve uluslararası hukukun sağlanması yönünde çalışmaya davet ediyoruz.

Bununla ilgili yazarı olduğum bu araştırma eserine olumlu raporlar vermiş tüm hukukçu bilim adamlarına derin saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

---

¹ Kruger H. The Nagorno-Karabakh Conflict. A Legal Analysis. Berlin Heidelberg, 2010, p. 168. (ingilizce); Мережко А.А. Проблема Нагорного Карабаха и международное право. Киев, 2014, 208 с. (rusça); Церцвадзе Ф.Э. Забытый геноцид. Нью-Йорк, 2005, 132 с. (rusça); Kuznetsov O. The history of transnational Armenian terrorism in the twentieth century: A historico-criminological study. Berlin, 2016, 332 p. (ingilizce); Feigl E. A myth of terror. Armenian extremism: its causes and its historical context. Salzburg, 1986, 144 p. (ingilizce); Gunter M.M. Armenian terrorism: a reappraisal // The Journal of Conflict Studies, 2007, Vol. 27, No 2, p. 109-128 (ingilizce); Heß M.R. Panzer im Paradies: Der Berg-Karabach-Konflikt zwischen Armenien und Aserbaidschan. Berlin, 2016, 171 s. (almanca); Kipke R. Konfliktherd Südkaukasus: Aserbaidschan im Fokus (sowjet-) russischer und armenischer Interessen. Wiesbaden, 2015, 128 s. (almanca) vs.

I. Ermenistan-Azerbaycan Uyuşmazlığı Uluslararası Hukuk İlkeleri Bağlamında

Uluslararası ilişkiler sisteminde uluslararası hukukun temel, evrensel ilkelerinin rolü onların tüm uluslararası kural yaratma sürecinin temelinde durmasıdır. Bir başka deyişle, uluslararası hukukun temel, evrensel ilkeleri uluslararası hukuk kuralının temeli ve uluslararası meşruluğun önemli kriteridir. Uluslararası hukukun temel ilkeleri *jus cogens* nitelikli olmakla, diğer hukuki kuralların kabul edilmesinde yasal bir temel oluşturuyor. Uluslararası hukukun temel ilkeleri evrensel nitelikteki kurallardır, onlar hiçbir istisna olmaksızın tüm devletlerarası ilişkilere uygulanıyor ve devletlerarası ilişkilerin gelişiminde önemli politik hukuki rol oynamaktadır. Temel ilkeler BM Antlaşması'nda belirtilmiştir ve çoğunlukla BM Antlaşması'nın ilkeleri olarak anılmaktadır. Onların içeriği ve sistemi ise BM Genel Kurulu'nun 1970 tarihli ve 2625 sayılı "BM Antlaşması doğrultusunda devletler arasında dostça ilişkilere ve işbirliğine ilişkin uluslararası hukuk ilkeleri" Bildirgesi'nde düzenlenmiştir. Bu Bildiri'de uluslararası hukukun 7 önemli ilkesi belirtilmiştir: kuvvet kullanmamak veya kuvvet kullanarak tehdit etmemek ilkesi; uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi ilkesi; devletlerin egemen eşitliği ilkesi; devletlerin içişlerine karışmama ilkesi; devletlerin işbirliği ilkesi; halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesi; uluslararası yükümlerin dürüstçe yerine getirilmesi ilkesi. 1975 tarihli Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Helsinki Nihai Senedi'nde ise uluslararası hukukun 3 önemli ilkesi de belirtilmiştir: devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi; sınırların ihlal edilemezliği ilkesi; temel insan hak ve özgürlüklerine saygı ilkesi.

BM Genel Kurulu'nun 1970 tarihli ve 2625 sayılı Bildirgesi'nde belirtiliyor ki, uluslararası hukuk ilkelerinin tanımlanması ve uygulanması sırasında onlar bir birine bağlı olur ve her ilkenin diğer ilkeler bağlamında gözden geçirilmesi gerekir. AGİT'in Yeni bir Avrupa için Paris Şartı'nda da belirtilmiştir ki, tüm ilkeler eşit biçimde uygulanır ve her biri koşulsuz şartsız diğerleri dikkate alınarak yorumlanmalıdır.

Ermenistan tarafından Azerbaycan devletine ve halkına karşı işlenmiş uluslararası suçlar öncelikle uluslararası hukukun *jus cogens* kuralları sayılan genel ilkelerin önemli ve sistematik ihlali olarak kabul edildiğinden, onların detaylı incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bakımdan, bu suçların işlenmesi sonucunda ihlal edilmiş tüm ilkelere ayrı ayrı değinmek daha doğru olur.

Devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilemezliği ilkeleri. Ülke, devletlerin varlığının temelini oluşturuyor. Ülkesiz devlet yoktur. Bu yüzden de devletler onun bütünlüğünün sağlanmasına önem veriyorlar. “Devletlerin hak ve görevlerine ilişkin” 1933 tarihli Montevideo Sözleşmesi’nin 1. maddesine göre, herhangi bir kurumun uluslararası hukuki anlamda devlet olarak tanınması için gerekli unsurlardan biri de onun belirli bir ülkeye sahip olmasıdır. 1648 tarihli Vestfalya Barış Anlaşmaları devletlerarası ilişkilerin üç temel ilkesini içeriyor: toprak bütünlüğü ve devlet sınırının ihlal edilemezliği; devlet içinde politik ve hukuki hükümet gibi egemenliğin üstünlüğü; herhangi bir dış müdahale olmadan kendi işlerini gerçekleştirmek için her devletin bağımsızlığa sahip olması².

Sonraki dönemlerde de toprak bütünlüğü ilkesi gelişim eğilimi göstermiştir³. Fakat herhangi gelişme aşamasına veya tanımlama şekline bakılmaksızın, toprak bütünlüğü özü itibariyle değişmez olarak kalmıştır. Yani, devletler bir birlerinin toprak bütünlüğüne saygı duymalı ve diğerinin toprak bütünlüğünün ihlaline yönelik hukuka aykırı fiillerden tam olarak kaçınmalıdırlar.

Söz konusu ilkenin XX. yüzyılda evrensel düzeyde hukuki açıdan onaylanması ise BM Antlaşması’nın 2. maddesinin 4. fıkrasında belirtilmiş devletlerin herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne karşı kuvvet kullanmaktan kaçınmak yükümlülüğünde daha net olarak kendini göstermektedir. Bununla birlikte, 1933 tarihli Montevideo Sözleşmesi’nin 11. maddesinde belirtilmiştir ki, devletin toprak bütünlüğü ihlal edilemez, askeri işgal veya diğer devlet tarafından doğrudan veya dolaylı yolla veya geçici olarak herhangi bir amaçla başka yaptırımların konusu olamaz.

BM Genel Kurulu’nun 1970 tarihli ve 2625 sayılı Bildirgesi’nde belirtilmiştir ki, her bir devlet herhangi diğer devletin veya ülkenin ulusal birliğinin ve toprak bütünlüğünün tamamen veya kısmen ihlal edilmesine yönelik tüm eylemlerden kaçınmalıdır. Bununla birlikte, belirtiliyor ki, devlet toprakları, BM Antlaşması’nın hükümleri ihlal edilerek kuvvet kullanmanın sonucu olan askeri işgal konusu olmamalıdır, devlet arazisi kuvvet kullanmak ve kuvvet kullanmakla tehdit etmek sonucunda diğer devletin kazanç konusu olmamalıdır.

Bağımsız ilke olarak ise toprak bütünlüğü ilkesi AGİT’in 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi’nde düzenlenmiştir. Gösterilen ilkenin başlıca içeriği şudur ki, devletler birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duymalıdır. Her devlet di-

² Fraser T. Maintaining peace and security?: The United Nations in a changing world. London, 2015, p. 12-13 (ingilizce).

³ Zacher M.W. The territorial integrity norm: international boundaries and the use of force // International organization, 2001, Vol. 55, Issue 2, p. 215-250 (ingilizce).

ğer bir devletin toprak bütünlüğünün ihlaline yönelik hukuka aykırı fiillerden kaçınmalıdır. Devletin arazisi yasadışı kuvvet kullanımı sonucunda askeri işgal konusu olamaz, katılımcı devletler diğer katılımcı devletlerin her birinin toprak bütünlüğüne saygı duymalıdır. Buna göre onlar herhangi katılımcı devletin siyasi bağımsızlığı veya toprak bütünlüğüne karşı BM Antlaşması'nın amaç ve ilkeleri ile uzlaşmayan herhangi fiillerden, aynı zamanda kuvvet kullanmaktan ve kuvvet kullanmakla tehdit etmekten oluşan herhangi bu tür davranışlardan kaçınacaklar. Bununla birlikte, BM'in 2000 tarihli Binyılın Bildirisi'nde ve 2005 yılında yapılan Dünya Zirve Toplantısı'nda kabul edilen Bildiri'de devletlerin toprak bütünlüğüne saygılı olunması özellikle belirtilmiştir.

Toprak bütünlüğüne dair hükümler, ayrıca Amerikan Devletleri Örgütü Şartı (madde 1, 21, 28), Afrika Birliği'nin Kuruluş Yasası (madde 3), İslam İşbirliği Teşkilatı Şartı (madde 1.3, 1.4, 2.4), Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Şartı (madde 3) ve diğer uluslararası belgelerde de düzenlenmiştir. Genellikle devlet topraklarının bütünlüğü onu belirtiyor ki, devletler yabancı toprakların bölünmesine yönelik herhangi eylemlerden kaçınmalıdır. Böyle eylemler barışçı veya barışçı olmayan, yani askeri nitelikli veya kuvvet kullanma tehdidi olabilir. Fakat onların hepsi hukuka aykırıdır. Hem devlet sınırlarının ihlal edilemezliği, hem de devletin toprak bütünlüğü kavramlarının genellikle örtüşmesi onları aynı ilkenin farklı tarafları gibi değerlendirmeye olanak sağlıyor.

Sınırların ihlal edilemezliği ilkesi AGİT'in 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi'nde bağımsız ilke olarak düzenlenerek uluslararası ilişkilerde daha özgür ve bağlayıcı hüküm olarak tanınmıştır. Devletin rızası olmadan onun sınırları hiçbir halde değiştirilemez. Sınırların ihlal edilemezliği ilkesinin yasal içeriği genelde bu öğeleri içeriyor: mevcut sınırların hukuki açıdan uluslararası hukuka göre tespit edilmesinin tanınması; şu anda ve gelecekte herhangi toprak iddialarından vazgeçmek; bu sınırlara kuvvet kullanmak ve kuvvet kullanmakla tehdit etmek de dahil, herhangi kasıttan vazgeçmek.

Uluslararası hukukun süjesi olarak Azerbaycan da uluslararası hukukun temel ilkeleri gibi devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilemezliği ilkelerine uyulması sorumluluğunu kabul etmekle birlikte, hem de dünya devletlerinden bu ilkelere saygı göstermek görevini talep etmek hakkına sahiptir. Bunu zorunlu kılan faktörlerden en önemlisi Azerbaycan'a karşı mevcut ilkelerin ihlaline açık şekilde yol verilmesidir. Nitekim bu ihlalin en belirgin örneği Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının askeri işgal edilmesi faktörüdür. Bu ihlali ise iki açıdan değerlendirebiliriz. Bunlardan birincisi Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Dağlık Karabağ bölgesinin işgalidir. İkinci boyut ise Dağlık Karabağ bölgesine dahil ol-

mayan ve ona birleşik 7 ilin (Laçın, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrayıl, Gubadli, Zengilan), ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 1, Terter ilinin 13 ve Kazak ilinin 7 yerleşim biriminin ele geçirilmesi ile ilgilidir. Ermenistan tarafından işgal edilen bütün bu toprakların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün bir parçası olmasına ve uluslararası hukukla kabul edilmiş sınırları çerçevesinde varlığına rağmen, tarihen Dağlık Karabağ bölgesi daha çok asılsız ermeni iddialarının konusuna dönüşmüştür. Bu iddialar kendini XX. yüzyılın başlarında, özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varlığı ve müttefik ülkelerin ilhak edilerek SSCB'nin kurulması döneminde kendini daha çok göstermeye başlamıştır. İşte bu açıdan ve çok sayıda baskılar sonucunda Azerbaycan SSCB Merkezi Yürütme Komitesi'nin 7 Temmuz 1923 tarihli "Azerbaycan SSC'nin içinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin kurulmasına ilişkin" Kararın 1. bendi gereğince, merkezi Hankendi şehri olmakla, Azerbaycan SSC'nin ayrılmaz bir parçası olarak özerk bölgesinin kurulması öngörülmüştür. Bu arazinin yönetim organları ile ilgili hükümleri içeren Kararın 4. bendinde ise Vilayet Yürütme Komitesinin tüm gerekli mali ve teknik araçlarının Azerbaycan SSCB Merkezi Yürütme Komitesi'nin doğrudan direktifi doğrultusunda Azerbaycan SSC'nin toplam fonları hesabına sağlanmasına dair hüküm öngörülmüştür⁴. Ermeniler Dağlık Karabağ'ın tüm arazisinde değil, sadece bir kısmında yerleşmişlerdi. Ayrıca, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi için ayrılan merkezin - Hankendi'nin adı da halkımıza ait bir addir. Sahte kriterler temelinde "benimseme" politikasını daima sürdüren ermeniler 10 Ağustos 1923'de Hankendi'nin adını değiştirerek, azerbaycanlılara karşı 1918 mart katliamının başlıca organizatörlerinden olan Stepan Şaumyan'ın şerefine Stepanakert adlandırmaya başladılar⁵. Yapılan çalışmalarda haklı olarak belirtiliyor ki, 1923 yılında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin kurulması ile Karabağ'ın bütünlüğü kesin olarak ihlal edilmiştir. Çünkü Özerk Bölgenin arazisi bilimsel coğrafi değil, voluntar ilke temelinde oluşmuştur. Yani o, ermeni yaşayan yerleşim birimlerinin üstün olduğu yerel bölgeleri özerk bölge adı altında birleştirmekle oluşturulmuştur⁶.

Görüldüğü gibi, Dağlık Karabağ tarihen Azerbaycan toprakları (arazisi) olmuştur. Onun Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olması ve sınırların keyfi olarak değiştirilmesinin kabul edilemezliğine ilişkin hükümler hem de eski SSCB mev-

⁴ Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства СССР за 1923 г. Баку, 1925, с. 384-385 (rusça).

⁵ Əziz B. Xocalı soyqırımı: səbəbləri, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri. Bakı, 2014, s. 33-34 (azerbaycanca).

⁶ Əziz B. Xocalı soyqırımı: səbəbləri, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri. Bakı, 2014, s. 28 (azerbaycanca).

zuatının temel kurallarındandır. 1977 tarihli SSCB Anayasası'nın 78. maddesinde Birlik cumhuriyetleri arasında sınırların ilgili cumhuriyetlerin karşılıklı uzlaşması ve SSCB'nin onayı olmadan değiştirilmesinin imkansızlığı, 81. maddesinde müttefik ülkelerin egemenlik haklarının Birlik tarafından korunduğu konusunda hüküm yer almıştır. Bu arada bir konuyu da belirtmek gerekir ki, 14 Haziran 1988 tarihinde Ermenistan SSR Ali Sovyeti Birlik ve müttefik ülkelerin ana mevzuatına tamamen aykırı olarak Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan SSC'ye "dahil edilmesine onay" veriyor. 17 Haziran 1988'de ise Azerbaycan SSC Parlamentosu (Ali Sovyeti) buna cevap olarak, aynı zamanda Birlik ve müttefik ülkelerin ana mevzuatına tam uyumlu olarak Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSC'nin sınırları içinde kalması ile ilgili gerekçeli karar kabul ediyor. Sonuçta SSCB Anayasası'nın 78. maddesinin şartları çerçevesinde SSCB Ali Sovyeti Prezidyumu 18 Temmuz 1988 tarihinde Azerbaycan SSC'nin ve Ermenistan SSC'nin ulusal arazi dağılımının değiştirilmesinin imkansız olduğuna ilişkin karar kabul ediyor⁷. Görüldüğü gibi, o dönemde SSCB Anayasası'nın 78. maddesi Azerbaycan SSC'nin rızası olmadan onun sınırlarının değiştirilmesinin imkansızlığının hukuki teyidi sayılır. Hatta 24 Mart 1988 tarihinde Birlik çerçevesinde kabul edilen "1988-1995 yıllarında Azerbaycan SSC'nin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin sosyal ekonomik gelişiminin hızlandırılmasına ilişkin" kararda Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSC'nin ayrılmaz bir parçası olduğu açıkça belirtilmiştir.

SSCB'nin tüm anayasalarında devletlerin toprak bütünlüğünün korunmasına dair, ayrıca sınırlarının keyfi ve yasadışı değiştirilmesinin kabul edilemezliği ile ilgili ilkeler düzenlenmiştir. Öyle ki, SSCB'nin 1924 tarihli Anayasası'nın 6. bendinde, ayrıca 1936 tarihli Anayasası'nın 18. maddesinde Birlik cumhuriyetlerinin rızası olmadan onların sınırlarının değiştirilmesinin kabul edilemez olduğu açıkça belirtilmiştir. SSCB'nin kendi varlığını durdurması olgusunu teyit eden ve de Bağımsız Devletler Topluluğu'nun amaç ve ilkelerini belirleyen 21 Aralık 1991 tarihli Alma Ata (*Alma Ata şehri şimdi Almatı olarak adlandırılıyor*) Bildirisi'ni imzalayan devletler (keza Ermenistan) bu uluslararası belgenin preambulasında birbirlerinin toprak bütünlüğünü ve mevcut sınırlarının ihlal edilemezliğini tanıdıklarını ve saygı duyduklarını özellikle belirtmişler. Ayrıca, "Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasına ilişkin" 8 Aralık 1991 tarihli Sözleşme'nin 5. maddesinde tarafların Birlik çerçevesinde birbirlerinin toprak bütünlüğünü ve mevcut sınırlarının ihlal edilmezliğini tanıdıkları, ayrıca onlara saygı duyduklarına dair yükümlülük yer almıştır.

⁷ www.president.az/azerbaijan/karabakh

Ancak tüm uluslararası kurallara aykırı olarak 2 Eylül 1991 tarihinde sözde ve bölücü “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” ilan edildi. Buna cevap olarak, 23 Kasım 1991 yılında Azerbaycan Dağlık Karabağ’ın özerklik statüsünü iptal etti. 10 Aralık 1991 tarihinde sözde “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”nde ermeni topluluğunun bağımsızlığı konusunda önceden programlanmış tamamen yasadışı bir referandum yapıldı. 6 Ocak 1992 tarihinde monoetnik, sözde “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”nin bağımsızlık bildirisi ilan edildi. Ermeni bölücüleri bu kararı kabul ederek münakaşayı hiçbir suçu olmayan azerbaycanlıların ve Erivan’ın saldırgan hülyalarının esirine dönüşmüş ermenilerin ölümüne neden olan “sıcak aşamaya” geçirdiler⁸. Bazı ermeni yazılarında Azerbaycan topraklarının bir parçası sayılan Dağlık Karabağ’ın Ermenistan tarafından ilhakı asılsız olarak hem de ülkemizin Sovyetler Birliği’nin yasal varisliğini reddetmesi olarak değerlendirilerek, bu, 18 Ekim 1991 tarihli “Azerbaycan Cumhuriyeti”nin Devlet Bağımsızlığına Dair Anayasal Bildirgesi”nin 2. ve 3. maddelerine “dayandırılıyor”⁹. Ama nedense Anayasal Bildirgesi’nin 2. maddesinde belirtilmiş “*Azerbaycan Cumhuriyeti, 28 Mayıs 1918’den 28 Nisan 1920’dek mevcut olmuş Azerbaycan Cumhuriyeti’nin varisidir*” hükmünün tarihsel açıdan tam analizi “gözden kaçırılmış”tır. Nitekim Transkafkasya Seymi dağıldıktan sonra - 28 Mayıs 1918 tarihinde ermeni ulusal Konseyi Tiflis’te Ermenistan Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etti. 29 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis’te Azerbaycan Ulusal Konseyi’nin toplantısı yapıldı. Toplantının 3 numaralı protokolüne göre, Feteli Han Hoyski Konsey üyelerinin Azerbaycan ve Ermeni federasyonu topraklarının sınırları konusuna ilişkin ermeni ulusal Konseyi ile yaptıkları görüşmelerin sonuçları konusunda rapor etmiştir. Feteli han Hoyski raporunda Ermeni federasyonu’nun kurulması için onlara saiyasal merkezin gerektiğini, Aleksandropol’un (Gümrü’nün) Türkiye’ye geçmesinden sonra böyle bir merkezin sadece Erivan olabileceğine ilişkin bilgi verdikten sonra sonuncunun ermenilere verilmesinin gerekli olduğunu bildirmiştir. Böylece, Azerbaycan Ulusal Konseyi İrevan’ın Ermenistan’a verilmesine dair karar kabul etmiştir. Hatta Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Başbakanı Feteli han Hoyski 29 mayısta dışişleri bakanı Mehmet Hasan Hacınski’ye yazdığı mektubunda göstermiştir: “*Biz ermenilerle bütün tartışmalara son verdik, onlar ultimatomu kabul edecek*

⁸ Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemi: newtimes.az-ın baxış bucağı. Layihənin rəhbəri və redaktoru N.İ.Məmmədov. Redaksiya heyəti: P.Q.Darabadi, Ə.İ.Həbibbəyli, T.Qurbanov, K.A.Ədigözəlov. Bakı, 2014, s. 196 (azerbaycanca).

⁹ Авакян Ш. Нагорный Карабах. Правовые аспекты. Издание второе. Ереван, 2014, с. 18-19 (rusça).

ve savaşı bitirecekler. Biz İrevan'ı onlara verdik"¹⁰. Hatta ermenilerin kendi kaynaklarına atıfta bulunursak, tarih boyunca İrevan'ın nüfusunun büyük çoğunluğunun azerbaycanlı olması somut olgularla da kanıtlanıyor. Ermeni bilim adamı Zaven Korkodyan'ın 1932 yılında yayınladığı "Sovyet Ermenistan'ın nüfusu. 1831-1931" adlı kitabında belirtilmiştir ki, 1883 yılında İrevan şehrinin sayısı 18766 olan nüfusunun 15992'si, 1886 yılında ise 27246'dan 23626'sı, yani yüzde 85,2'si azerbaycanlı olmuştur¹¹.

Ermenilerin Dağlık Karabağ bölgesinde sonradan yaşamasını kanıtlayan olgulardan biri "Azerbaycan'a, keza Dağlık Karabağ'a ermeni göçünün 150. yıldönümü"nin 1978 yılında Azerbaycanın Akdere ilinde gösterişli biçimde kutlanması ve şerefine anıt yapılmasıdır. Karabağ'da toprak iddiaları başladıktan sonra bu anıt kasıtlı olarak ve tarihi sahteleştirme amacıyla yıkılmıştır¹². "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığına Dair Anayasal Bildirgesi"nin 3. maddesine gelince, aynı hükümde yer almış "SSCB'nin kurulmasına ilişkin 30 Aralık 1922 tarihli sözleşmenin Azerbaycan'a ait kısmı imzalandığı tarihten itibaren geçersizdir. Eski SSC Birliği'ne dahil olmuş egemen devletlerin karşılıklı ilişkilerinde ortaya çıkan tüm uyumsuzluklar sözleşme ve sazişlerle çözüme kavuşturmalıdır" ifadesi hiçbir şekilde Dağlık Karabağ'ın egemen devlet sayılması ve Azerbaycan'ın bu topraklardan vazgeçmesi için esas kabul edilemez. Zira belirtilen hükümde söz konusu olan "egemen devletler"e eski SSCB'nin 1977 tarihli Anayasası'nın 71. maddesinde gösterilen 15 müttefik devlet (Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Özbekistan, Kazakistan, Gürcistan, Azerbaycan, Litvanya, Moldova, Letonya, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan, Türkmenistan, Estonya) aittir. 1977 tarihli Anayasa'nın 72. maddesi gereğince, bu devletlerden her biri eski SSCB'den özgürce ayrılmak hakkına sahipti. Böylece, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığına Dair Anayasal Bildirgesi"nin 3. maddesinin Dağlık Karabağ'la hiçbir ilgisinin olmadığını kanıtlayan delillerden biri Azerbaycan SSC'nin hükümet organları ile Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi arasındaki ilişkilerin uluslararası hukukla değil, ulusal mevzuatla düzenlenmesi olmuştur. Diğer delil ise eski SSCB'nin mevcut olduğu sırada müttefik ülkeler arasında sınırların hukuki açıdan idari

¹⁰ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cildə. II cild. Y.Mahmudovun baş redaktorluğu ilə. Bakı, 2005, s. 56-61 (azerbaycanca).

¹¹ Mahmudov Y.M., Şükürov K.K. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı, 2005, s. 70 (azerbaycanca).

¹² Крюгер Х. Нагорно-Карабахский конфликт. Правовой анализ. Перевод с английского издания. Отв. ред. перевода А.И.Алиев, Т.И.Гусейнов. Баку, 2012, с. 11 (rusça).

değil, devlet sınırları kapsamında değerlendirilmesi ile ilgilidir. Onların içinde bulunan bölgeleri birbirinden ayıran sınır çizgileri ise idari nitelik taşımıştır¹³. Ayrıca, SSCB'nin 1936 tarihli Anayasası'nın 24. maddesinde belirtilmiştir ki, Azerbaycan SSC Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nden oluşur. Ayrıca, 1977 tarihli SSCB Anayasası'nın 87. maddesinde de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak gösterilmiştir. Ayrıca, Azerbaycan SSC'nin 1978 tarihli Anayasası'nın 83. maddesine göre, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Azerbaycan SSC'ye dahildir. İşte bunun devamı olarak, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığına Dair Anayasal Bildirgesi"nin 4. maddesinde belirtilmiştir ki, Azerbaycan'ın 1978 tarihli Anayasası Anayasal Bildirgesi'nin hükümlerine aykırı olmayan kısımlarında yürürlükte kalır. Aynı zamanda, bu hükümde "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bağımsızlığının berpası ilan edilene kadar yürürlükte olmuş, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne aykırı olmayan ..... düzenlemelerin hepsi Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yasal geçerliliğini korur" ifadesi Dağlık Karabağ'ın gerek eski SSCB, gerekse de bağımsızlık kazandıktan sonra Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunun belirgin örneğidir. Belirtilenlerle birlikte, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığına Dair Anayasal Bildirgesi"nin 3. maddesinin incelenmesi sırasında bir konuya da değinmek gerekir ki, aslında uluslararası hukuk ilkelerinin ihlalinin açık örneği 23 Ağustos 1990 tarihli "Ermenistan'ın Bağımsızlığına Dair Bildirge"nin preambulası¹⁴ sayılmalıdır. Çünkü söz konusu belgenin belirtilen bölümünde iki çelişkili nokta - "Ermenistan SSC ve Dağlık Karabağ'ın yeniden birleşmesine dair" 1 Aralık 1989 tarihli Ermenistan SSC Ali Sovyeti'nin ve Dağlık Karabağ Ulusal Konseyi'nin ortak kararına atıf, ayrıca da 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nin demokrasi geleneğinin geliştirilmesine ilişkin hüküm yer almıştır. Konunun çelişkili yönü şu ki, kendi bağımsızlığını ilan ederken, yani 28 Mayıs 1918 tarihinde sadece Dağlık Karabağ değil, hiç şu anki başkenti olan İrevan bile Ermenistan toprağı olarak kabul edilmiyordu. Çelişkili hususun diğer özelliği, hiçbir zaman Ermenistan'ın bir parçası olmayan, aynı zamanda onunla hiçbir idari sınır bağılılığı olmayan ve uluslararası hukukun süjesi olarak tanınmayan bir ülkenin ona birleştirilmesine ilişkin belgenin tektaraflı olarak kabulü (yani sadece Ermenistan ve ermenilerin iradesine dayalı olarak kabulü)

¹³ Мережко А.А. Проблема Нагорного Карабаха и международное право. Киев, 2014, с. 166 (rusça).

¹⁴ www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2602&lang=rus

açıkça uluslararası hukukun, özellikle devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilemezliği ilkelerinin önemli ihlalidir.

Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarına saldırının ikinci boyutunu ise Dağlık Karabağ bölgesine dahil olmayan ve ona bitişik 7 ilin (Laçın, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrayıl, Gubadlı, Zengilan), ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 1, Terter ilinin 13 ve Kazak ilinin 7 yerleşim biriminin ele geçirilmesi oluşturuyor. Ermenistan bu toprakları işgal ederek uluslararası hukukun bütün ilkelerini önemli biçimde ihlal etmiştir. Hatta mevcut sorun uluslararası kuruluşların raporlarında da açıkça kendini gösteriyor. Nitekim AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi'nin 1998 tarihli Ermenistan'da cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuçlarına dair nihai raporunda "*rahatsız edici gerçeklerden biri şudur ki, taşınan seçim kutularından biri yurtdışında (Kelbecer) olan ermeni askerlerinin oyunu toplamak için Ermenistan Cumhuriyeti'nin ulusal sınırları dışına çıkarılmıştır*" ifadesi bunun açık örneğidir¹⁵.

Bazı yabancı bilim adamlarının tutumuna göre, sınırların ihlal edilemezliği ilkesinin istisnası gibi duruma devletlerin karşılıklı rızası ve BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararı gösterilebilir¹⁶. Yani bu iki durumda sınırlarda değişikliklerin yapılması söz konusu ilkelerin ihlali olarak değerlendirilemez. Kuşkusuz bu iki koşulda birlikte, ulusal mevzuat hükümlerinin, özellikle anayasal hükümlerin yerine getirilmesi de mutlaka önemlidir. Örneğin, Azerbaycan Anayasası'nın 3. maddesinin II. bölümü gereğince, Azerbaycan'ın devlet sınırlarının değiştirilmesi sadece referandumla yapılabilir. Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığı sırasında ülkemizin yüzde 20'sinden fazla topraklarının işgal edilmesi olayına ilişkin sınırların ihlal edilemezliği ilkesinin istisnai durumunun uygulanmasına gelince belirtmek gerekir ki, Azerbaycan topraklarının Ermenistan'ın kontrolüne verilmesi için hiçbir karşılıklı mutabakat yoktur. Bunu güya "tartışmalı toprak" sayılan Dağlık Karabağ bölgesi konusunda da belirtmek gerekir. Çünkü bu konu eski SSCB'ni o dönem için yürürlükte olan 1978 tarihli Anayasası'nın 78. maddesi ihlal edilmekle, Ermenistan Ali Sovyeti'nin 14 Haziran 1988 tarihli hukuka aykırı kararı ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu hükme, ayrıca, SSCB Ali Sovyeti Prezidyumu'nun Azerbaycan SSC'nin ve Ermenistan SSC'nin ulusal arazi dağılımının değiştirilmesinin imkansız olduğu konusuna 18 Temmuz 1988 tarihli kararında da atıfta bulunulmuştur. Öte yandan, tarafların karşılıklı rızası ile birlikte, eski SSCB Anayasası'nın 73. maddesinin 2. bendine göre müttefik

¹⁵ www.osce.org/odihr/elections/armenia/14192?download=true

¹⁶ Мережко А.А. Проблема Нагорного Карабаха и международное право. Киев, 2014, с. 165 (rusça).

lkeler arasında sınırların değiştirilmesini onaylama yetkisi üst düzey hükümet ve yönetim organlarının şahsında SSCB'ye aittir. Hatta bunun devamı olarak Anayasa'nın 122. maddesinin 2. bendi gereğince müttefik ülkeler arasında sınır değişikliklerinin onaylanmasını SSCB Ali Sovyeti Prezidyumu gerçekleştiriyor. Fakat çelişkili konu şu ki, o dönemde Birlik mevzuatının önemli şekilde ihlal edilmesine rağmen, aslında ermenilerin bu faaliyetleri göz ardı ediliyor ve dolayısıyla uygun ortam yaratılıyordu. Nitekim hep ülkemize ve halkımıza karşı adil olmayan, aksi konumda duran, 1990 yılının Ocak ayının 19'unu 20'sine bağlayan gece Azerbaycan'ın SSCB'nin 1977 tarihli Anayasası'nın 81. maddesinde tespit edilmiş egemen hakkını ihlal ederek, Bak'de insanlığa karşı suçların işlenmesinin başlıca yöneticilerinden ve girişimcilerinden olan M.S. Gorbaçov'un SSCB yönetimine gelmesinden hemen sonra - 20 Haziran 1985 tarihinde SSCB Bakanlar Kurulu'nun "1985-1986 yıllarında dışarıdan ermenilerin SSCB'ye geri dönüşünün - nakledilmesinin sürdürülmesi" Kararı onaylandı. Ermenistan SSC'nin yönetiminin başvurusu doğrultusunda bu kararın uygulanması gayri resmi biçimde SSCB'nin dağılmasına kadar uzatıldı¹⁷.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, uluslararası hukukun temel ilkesi olarak sınırların ihlal edilemezliği ilkesinin istisna durumu olarak BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararına gelince ise özellikle belirtmek gerekir ki, Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığı ve Azerbaycan topraklarına saldırıyla ilgili BM kararlarında ülkemiz toprak bütünlüğü sürekli net şekilde desteklenmiş, ayrıca Dağlık Karabağ Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olarak gösterilmiştir. Bunu *BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Temmuz 1993 tarihli, 853 sayılı Kararının 9. fıkrasında, ayrıca 14 Ekim 1993 tarihli, 874 sayılı ve 12 Kasım 1993 tarihli, 884 sayılı kararlarının preambulasında yer alan "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ bölgesinde .....*" ifadesi de onaylıyor. Ayrıca, diğer uluslararası kuruluşların kararlarında, rneğin İşlam Konferansı Teşkilatı'nın (şuanki İşbirliği Teşkilatı) Dışişler Bakanları Konseyi'nin 1993 tarihli "Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki anlaşmazlığa dair" 12/21P sayılı Kararı'nın 3. fıkrasında Karabağ konusunun devletlerin toprak bütünlüğü ve uluslararası kamuoyu tarafından tanınan sınırların ihlal edilemezliği ilkelerine saygı çerçevesinde çözümünün gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca, Teşkilat'ın Dışişleri Bakanları Konseyi'nin 1996 tarihli "Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısına dair" 12/24P sayılı Kararı'nın 4. fıkrasında Ermenistan silahlı birliklerinin Azerbaycan'ın tüm topraklarından,

¹⁷ Mmmdov İ.M. Azrbaycana qarşı Sumqayıt txribatı – "Qriqoryanın işi ". Bakı, 2013, s. 224-225 (azerbaycanca).

keza Laçın ve Şuşa illerinden hemen, tamamen ve kayıtsız şartsız çekilmesi kesin biçimde talep ediliyor. Görüldüğü gibi, son belgede Şuşa ilinin adının özel olarak belirtilmesi uluslararası topluluğun Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan topraklarının ayrılmaz bir parçası olarak kabul ettiğini gösteriyor. Çünkü işgal edilene kadar nüfusunun büyük çoğunluğunun azerbaycanlı olduğu Şuşa ili zamanında kurulan ve şuanda ermenilerin “bağımsız devlet” gibi kaleme verdiği Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin sınırları içinde olmuştur.

Avrupa Birliği'nin “Dağlık Karabağ'da karşıdaki “Cumhurbaşkanlığı seçimleri”ne ilişkin” 2 Ağustos 2002 tarihli Bildiri'sinde doğrudan belirtilmiştir ki, Avrupa Birliği Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini teyit ediyor ve bir daha beyan ediyor ki, o, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımıyor. Ayrıca Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü - GUAM'ın belgelerinde de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilemezliğine uyulmasının gerekliliği belirtilmiştir.

Bu arada Azerbaycan'ın uluslararası hukukla belirlenen toprak bütünlüğünün sağlanması sırasında “*uti possidetis juris*” (yeni bağımsızlık kazanmış devletlerin önceki rejim tarafından kendilerine ait edilmiş topraklarla tanınması) ilkesinin uygulanmasının gerekliliği de gözden kaçmamalıdır¹⁸.

Uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yolla çözülmesi ilkesi. Uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yolla çözülmesi ilkesinin düzenlendiği uluslararası belgeler olarak “Uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl çözümüne ilişkin” 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi, “Savaşın ulusal politika aracı olarak kullanılmamasına dair” 1928 tarihli Briand Kellog Paktı, “Uluslararası barışa ve güvenliğe tehlike oluşturabilen uyuşmazlık ve durumların önlenmesi ve giderilmesi ve bu alanda BM'in rolüne ilişkin” 1988 tarihli Bildiri ve diğerleri özellikle önemlidir.

BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 3. fıkrasında, BM'in tüm üyelerinin uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde barışçıl yollarla çözülmesi öngörülmüştür. 1928 tarihli Briand Kellog Paktı'nın 2. maddesinde de, üyelerin kendi

¹⁸ Крюгер Х. Нагорно-Карабахский конфликт. Правовой анализ. Перевод с английского издания. Отв. ред. перевода А.И.Алиев, Т.И.Гусейнов. Баку, 2012, с. 58-60 (rusça); Мирзоев Ф.С. Принцип *uti possidetis juris* в современном международном праве: теория и практика. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. Баку, 2008, с. 20-21 (rusça); Novruzov Q.N. Müasir beynəlxalq hüquqda xalqların və millətlərin öz müqəddəratını təyinetmə. Bakı, 2014, s. 65-75 (azerbaycanca); Мустафаева Н.И. Принципы международного права и Нагорно-Карабахский конфликт. Баку, 2014, с. 28-29 (rusça); Qasimov D.Q. Dağlıq Qarabağ və Kosovo: beynəlxalq hüquqi paralellərin aparılması mümkündürmü?. Azərbaycanca baxış // “Strateji təhlil” jurnalı, 2010, № 1, s. 66 (azerbaycanca).

aralarında ortaya çıkan tüm uyuşmazlık veya anlaşmazlıkları onların niteliği ve kaynağı ne olursa olsun, sadece barışçıl yöntemlerle çözümlenmenin gerekliliği öngörülmüştür.

Bu ilke devletleri herhangi devletlerarası uyuşmazlıkları barışçıl yollarla çözmeye davet ediyor. Taraflar çatışan zaman uyuşmazlığın barışçıl yoldan çözümlenmesini reddetmek hakkına sahip değildir. “Uluslararası barışa ve güvenliğe tehlike oluşturabilen uyuşmazlık ve durumların önlenmesi ve giderilmesi ve bu alanda BM’in rolüne ilişkin” 1988 tarihli Bildiri ise uyuşmazlıkların ve tehlikeli durumların önlenmesine göre devletlerin sorumluluğu ilkesini öngörüyor.

Genel olarak, uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yolla çözümü ilkesinin içeriğine dahildir: devletler kendi uyuşmazlıklarını onların niteliği ve kaynağı ne olursa olsun, sadece barışçıl yöntemlerle çözmeliler; devletler kendi uyuşmazlıklarını çözerken barışçıl yöntemlerden herhangi birini seçmek hakkına sahiptirler; devletler kendi aralarında olan uyuşmazlıkları çözmek için onu herhangi üçüncü tarafa sunmaya zorlanamazlar; devletler aralarında olan uyuşmazlıkların şiddetlenmesine neden olabilecek fiillerden kaçınmalılar; devletler kendi uyuşmazlıklarını uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde çözmeliler.

Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığının barışçıl yollarla çözümü ile ilgili uluslararası örgütlerin faaliyetlerini iki açıdan değerlendirebiliriz. Birincisi, söz konusu uyuşmazlığın barışçıl yoldan çözümünün uluslararası kurumlar tarafından sadece desteklenmesi ile ilgilidir. Bu tür uluslararası örgütler kendi tutumlarının sadece uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünden yana olduklarını belirtmekle yetinmişler. Buna örnek olarak BM Güvenlik Konseyi’nin Kelbecer ve diğer işgal altındaki bölgelerin işgaline dair 30 Nisan 1993 tarihli ve 822 sayılı Kararı’nın 2. fıkrasında uyuşmazlığın AGİT’in Minsk Grubu’nun barış süreci çerçevesinde çözümlenmesi amacıyla ilgili tarafları görüşmeleri bir an önce başlatmaya ve uyuşmazlığın barış yoluyla çözümüne engel olan herhangi bir eylemden kaçınmaya çağırıyor. BM Güvenlik Konseyi’nin Ağdam ve diğer işgal altındaki bölgelere saldırıyı kınayan 29 Temmuz 1993 tarihli ve 853 sayılı Kararının 6. fıkrasında BM’in, AGİT’in Minsk Grubu’nun uyuşmazlığın barış yoluyla çözümünü sağlamak üzere devam eden çabalarını beğendiğini ve askeri operasyonların genişlemesinin bu girişimler için doğurduğu yıkıcı sonuçları ile ilgili endişelendiğini belirtiyor. Bununla birlikte, bu belgenin 8. fıkrasında ilgili taraflara uyuşmazlığın barışçıl yollarla çözümüne engel olan her türlü eylemlerden kaçınmak, ayrıca sorunun kesin çözümünün sağlanması amacıyla AGİT’in Minsk Grubu çerçevesinde ve doğrudan ilişkiler aracılığıyla görüşmeleri sürdürmek için çağrı nitelikli hüküm yer almıştır. Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi Başkanı’nın 26 Nisan 1995 tarihli Bildiri’sinde (S/PRST/1995/21) uyuşmazlık taraflarının barışçıl çözümü sağla-

mak için sorumlu olduğu beyan edilmiştir. Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığının barışçıl yollarla çözümü, ayrıca bu konuda AGİT'in Minsk Grubu'nun önemli role sahip olması BM Genel Kurulu'nun belgelerinde de, örneğin, "Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı arasında işbirliğine dair" 6 Şubat 2003 tarihli ve 57/298 sayılı Karar'da (preambula ve 26-27. fıkra), "Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında duruma dair" 14 Mart 2008 tarihli 62/243 sayılı Kararda (fıkra 6) ve diğerlerinde de belirtilmiştir. Aynı zamanda, BM Genel Sekreterinin "Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında duruma dair" 30 Mart 2009 tarihli Raporunda uyuşmazlığın barışçıl yollarla çözümü (fıkra 8) ile birlikte, 11. fıkroda bu çözümün diğer önemli unsurunun bölgenin rehabilitasyonu ve ekonomik gelişimi olduğu, ayrıca bu adımın yaşam şartlarının normalleşmesi, barış içinde birlikte yaşama ve iki topluluk arasında işbirliğinin gelişmesi süreci için önem arz ettiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, belirtilen belgenin 13. fıkrasında ise uyuşmazlığın ancak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve uluslararası çerçevede tanınan sınırlarının ihlal edilemezliği, ayrıca Dağlık Karabağ'da ermeni ve azerbaycanlı toplumların barış içinde birlikte yaşaması temelinde çözülmesinin olasılığı öngörülmüştür.

Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığının barışçıl yollarla çözümü ile ilgili uluslararası örgütlerin faaliyetlerinin ikinci yönü ise bu sorunun çözümüne doğrudan katılarak, uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü için herhangi yöntemin uygulanmasına çaba göstermektir. Bu işlevinin gerçekleştirilmesinde en önemli rol AGİT'e (eski AGİK) aittir. 1994 yılında Ermenistan ve Azerbaycan arasında ateşkesle ilgili anlaşma sağlandıktan sonra AGİT'in Minsk Grubu çerçevesinde düzenli olarak görüşmeler yapılmaya başlandı. 5-6 Aralık 1994'de AGİT'in Budapeşte'de yapılan Zirve toplantısında "Dağlık Karabağ uyuşmazlığı ile ilgili AGİT'in faaliyetlerinin yoğunlaştırılması" yönünde karar alındı. 1997 tarihinde ise Fransa, Rusya ve ABD'den oluşan Minsk Grubu'nun eşbaşkanlık kurumu oluşturuldu. Ayrıca, 1996 yılında Lizbon Zirve Toplantısı'nda AGİT'in Minsk Grubu ve AGİT başkanı Dağlık Karabağ sorununun çözümünün temelini oluşturacak ilkeleri önerdi, fakat Ermenistan bu ilkeleri kabul etmedi ve AGİT'in 54 üye devleti arasında bu öneriye karşı oy kullanan tek devlet oldu. Bundan sonra AGİT başkanı söz konusu ilkeleri içeren açıklama yaptı. Bu ilkeler şunlardır: Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğü; Dağlık Karabağ'ın kendi geleceğini belirleme hakkına dayanan anlaşmayla belirlenmiş ve ona Azerbaycan içinde en geniş özyönetim statüsü verilen hukuki statüsü; Dağlık Karabağ ve onun tüm nüfusunun güvenliğine, ayrıca düzenlemenin hükümlerini tüm tarafların yerine getireceği ile ilgili karşılıklı yükümlere dair teminat.

Bununla birlikte, Lizbon Zirve Toplantısı'nda kabul edilen ilkelerin gerçekleştirilmesi hala olanak bulamamıştır. Sonradan AGİT'in dönem başkanının Bildirisinde belirtilmiştir ki, “son iki yılda (*yani 1994-1996'cı yıllar boyunca – yazar*) Dağlık Karabağ uyuşmazlığının ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü sorununun çözümünde hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Ben esefle belirtiyorum ki, sorunun çözümü ile ilgili ilkelere ilişkin tarafların tutumlarının yaklaştırılması yönünde Minsk konferansı eşbaşkanlarının çabaları başarıyla sonuçlanmadı”¹⁹.

Genellikle ise uluslararası hukuka dayanarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve uluslararası hukukla tanınmış sınırları içinde Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin Minsk Grubu tarafından ileri sürülen tüm öneriler Ermenistan tarafından uluslararası hukuki esas olmadan şu veya bu şekilde çeşitli bahanelerle reddedilir. Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları arasında uyuşmazlığın çözümünün sağlanması amacıyla yapılan görüşmeler de Ermenistan'ın mevcut yönetiminin yapıcı olmayan girişimleri sonucunda başarısızlıkla sonuçlanıyor.

İnsan hakları ve temel özgürlüklerine saygı ilkesi. İnsan hakları ve temel özgürlüklerine saygı ilkesi uluslararası hukukun temel ilkelerinden biridir ve devletlerarası ilişkilerin temelini oluşturuyor. İnsan hakları ve temel özgürlüklerine saygı ilkesi insan hakları, temel özgürlükleri, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü içererek, uluslararası niteliğe sahiptir. Bu ilke genel biçimde BM Antlaşması'nda düzenlenmiş ve sonradan AGİT'in 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi'ne uluslararası hukukun temel, evrensel ilkelerinden biri olarak yansımıştır. İlgili konuda kabul edilmiş geniş uluslararası hukuksal mevzuat bu ilkenin varlığını gerektirmiştir. Genel olarak, insan haklarının önemli ilkeleri BM Antlaşması, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1966 tarihli “Medeni ve siyasal haklara ilişkin” Uluslararası Sözleşme, 1966 tarihli “Ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin” Uluslararası Sözleşme, 1965 tarihli “Her türlü ırk ayrımcılığın tasfiye edilmesine ilişkin” Konvansiyon, 1979 tarihli “Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesine dair” Konvansiyon, 1989 tarihli “Çocuk haklarına ilişkin” Konvansiyonda vs. düzenlenmiştir.

İnsan hakları ve temel özgürlüklerine saygı ilkesi, öncelikle, BM Antlaşması'nın bazı hükümlerinde düzenlenmiştir. Nitekim Antlaşma'nın 1. maddesinde Örgütün amaçlarından biri olarak hiçbir fark gözetilmeden insan hakları ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için uluslararası işbirliğini sağlamak belirtilmiştir. Antlaşma'nın 55. maddesi ise insan haklarına saygı

¹⁹ Qarayev R.M. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında beynəlxalq təşkilatların qərarlarının əhəmiyyəti və beynəlxalq hüquq. Bakı, 2012, s. 79-80 (azerbaycanca).

ilkesinin diğer yönlerini belirler. Aynı maddede belirtilmiştir ki, uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kendi geleceğini belirleme ilkesine saygı üzerine kurulmuş barışçıl ve dostça ilişkiler sağlanması için gerekli olan istikrar ve refah ortamını yaratmak amacıyla BM aşağıdakilere destek sağlar: yaşam düzeylerinin yükseltilmesine, nüfusun tam istihdamına, ekonomik ve sosyal alanlarda ilerleme ve gelişme koşullarına; ekonomik, sosyal, sağlık ve bunlarla bağlı diğer alanlarda uluslararası sorunların çözümüne, kültür ve eğitim alanlarında uluslararası işbirliğine; ırk, cinsiyet, dil ya da dini ayırım gözetmeksizin tüm insanların temel hak ve özgürlüklerine bütün dünyada saygı gösterilmesine.

Ermenistan-Azerbaycan silahlı çatışması, ayrıca Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları ve topraklarımızın işgali sonucunda oluşan insan hakları ihlali üç açıdan değerlendirilebilir. İhlalin birinci tarafı silahlı çatışma sürecinde insanların - Azerbaycan vatandaşlarının yaşama hakkının ihlali ile ilgilidir. Bu arada, uluslararası belgelere göre yaşam hakkı vatandaş hakkı değil, insana özgü doğal hak olarak belirtilmiştir. Bireyin yaşam hakkının sağlanması için onun devletin vatandaşı olması temel şart değildir, bu açıdan uluslararası belgelerde yaşam hakkının süjesi olarak "herkes", "her insan" gösteriliyor. Nitekim 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 3. maddesi gereğince, herkesin yaşam hakkı vardır. 1966 tarihli "Medeni ve siyasal haklara ilişkin" Uluslararası Sözleşme'nin 6. maddesinde ise belirtilmiştir ki, her insanın ayrılmaz yaşam hakkı vardır. Aynı zamanda, bu hakkın yasayla korunması ve kimsenin keyfi olarak hayattan mahrum bırakılmasının yolverilmezliğine ilişkin hüküm getirilmiştir. Söz konusu uluslararası hukuki belgenin (*özellikle 6. maddenin - yazar*) temel niteliği şu ki, yaşam hakkı soykırım suçu ile doğrudan bağlantılı olarak düzenlenmişti. Nitekim Sözleşmenin 6.3. maddesine göre, hayattan mahrum bırakılma soykırım suçunu oluşturursa, bu maddenin (yani 6. maddenin) herhangi hükmü devletlere "Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılmasına dair" 1948 tarihli Sözleşme'nin hükümlerine göre üstlendiği herhangi yükümlülükten hiçbir şekilde vazgeçmek hakkı vermiyor. Hatta söz konusu maddenin yorumlanması ile ilgili BM İnsan Hakları Komisyonu'nun "Sözleşme'nin 6. maddesinin yorumuna ilişkin" 30 Nisan 1982 tarihli ve 6 sayılı Genel Görüşü'nün 2. fıkrasında belirtilmiştir ki, savaş ve diğer kitlesel şiddet halleri, herşeyden önce, insanlığın belasıdır ve her yıl binlerce masum insanın hayatına son veriyor. Komisyon belirtiyor ki, devletlerin kendi başlarına insan kayıplarına yol açan savaş, soykırım eylemlerinin ve diğer kitlesel şiddet fiillerinin önüne geçmek gibi önemli yükümlülüğü vardır. Savaş tehlikesinin önlenmesi, ayrıca uluslararası barış ve güvenliğin geliştirilmesi için

onların yaptığı her girişim yaşam hakkının korunması için ortam ve teminat yaratırdı. Bununla ilgili olarak, Komisyon 6. madde ile herhangi savaş propagandasının veya zorbalığa teşvikin yasaklandığı 20. madde arasında özellikle karşılıklı bağlantı olduğu kanaatindedir. Görüldüğü gibi, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin ve ermeni silahlı birliklerinin Hocalı şehrinde ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde işledikleri soykırım suçları hem de yaşam hakkının ihlali olarak değerlendirilmelidir. Gerçi, Ermenistan ister "Medeni ve siyasal haklara ilişkin" 1966 tarihli Uluslararası Sözleşmesi'ne, isterse de "Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılmasına ilişkin" 1948 tarihli Sözleşmesi'ne 23 Haziran 1993 tarihinde, yani olayların yaşanmasından sonra katıldığına dair iddiada bulunabilir ve sorumluluktan kaçabilir. Ama bir konuyu da gözönünde bulundurmak gerekir ki, XX. yüzyılın 90'lı yıllarında azerbaycanlılara karşı soykırım suçunu işleyen Ermenistan artık bağımsız bir devlet olmuştur. Nitekim 21 Eylül 1991 tarihinde eski SSCB'den ayrılmak ve bağımsızlık konusunda referandum yapmış, 23 Eylül 1991'de Ermenistan Ali Sovyeti referandumun sonuçlarını onaylamıştır. Sonuçta 25 Eylül 1991 tarihinde "Bağımsız devletin esaslarına dair" Ermenistan'ın Anayasal Kanunu kabul edilmiştir. Tüm bu olgular aynı dönemde Ermenistan'ın bağımsız devlet olarak soykırım suçu işlemesi olgusunu tam olarak kanıtıyor. Öte yandan, Ermenistan'ın "Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılmasına ilişkin" 1948 tarihli Sözleşmesi'ne katılmaması onu sorumluluktan kurtarmıyor. Çünkü 1948 tarihli Sözleşme'de belirtilen yükümler uluslararası kamu hukukunun bir parçasıdır ve dünyanın tüm devletleri tarafından uluslararası hukuki örf ve adet olarak kabul ediliyor. Hatta BM Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin "Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılmasına ilişkin Konvansiyona koşul şartlar" adlı Danışma Raporunda (1951) ve "*Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılmasına ilişkin 1948 tarihli Konvansiyonu'nun uygulanmasına ilişkin Bosna ve Hersek Sırbistan ve Montenegro'ya karşı*" davası (2007) kararında belirtilmiştir ki, söz konusu uluslararası hukuki belgenin temel hükümleri uluslararası örf ve adet hukuku gibi evrensel olarak tanınmıştır²⁰.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin baktığı davalar üzere oluşmuş içtihadı göre, silahlı çatışma sırasında insanların öldürülmesi, özellikle sivil nüfusun katledilmesi "İnsan hakları ve temel özgürlüklerinin korunmasına ilişkin" 1950 tarihli Avrupa Sözleşmesi'nin 2. maddesinin (yaşam hakkı) ihlali olarak değerlendiriliyor. Hatta Sözleşmenin 15.2. maddesinde belirtilmiştir ki, yasal

²⁰ Hüseyinov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı, 2012, s. 22 (azerbaycanca).

silahlı operasyonlar sonucunda ölüm halleri hariç, olağanüstü haller sırasında yükümlülüklerden vazgeçme 2. maddenin hükümlerine uygun olmayan önlemlerin alınması için esas değildir. Bir başka deyişle, savaş döneminde yapılarak ölümle sonuçlanmış ve uluslararası insani hukuka aykırı olan fiiller *ipso facto* hem de Sözleşmenin 2. maddesinin ihlalidir²¹.

Genel olarak, uluslararası belgelerle sivil halkın katli veya onların ölümüne neden olacak ortamın oluşturulması tamamen yasaktır. Bu açıdan, Ermenistan tarafından silahlı çatışma ve saldırı sırasında hiçbir askeri zaruret olmadan sivil halkın katledilmesi ve sonuçta yaşam hakkının ihlal edilmesi doğrudan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin preambulasında düzenlenen "*insan haklarının ihmal edilmesi ve saygısızlığın insanlığın vicdanını öfkeliendiren barbar eylemlere yol açması*" hükmünün onayı, ayrıca "Medeni ve siyasi haklara ilişkin" Uluslararası Sözleşme'nin preambulasında düzenlenen "*İnsanlığın tüm üyelerine ait onurun, eşit ve ayrılmaz hakların tanınması tüm dünyada özgürlük, adalet ve barışın temelidir*" ve "İnsan hakları ve temel özgürlüklerinin korunmasına ilişkin" Avrupa Sözleşmesi'nin preambulasında düzenlenen "*Dünyada adaletin ve barışın temeli olan ve uyulması ağırlıklı olarak ..... insan haklarını herkesin anlaması ve uyulması ile sağlanan temel özgürlükler*" hükümlerinin ise reddedilmesi demektir.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı uluslararası suçları işlemesi bağlamında insan haklarının ihlalinin ikinci tarafı saldırı, tehcir ve etnik temizlik sonucunda çok sayıda mülteci ve göçmenlerin ortaya çıkması ile ilgilidir. Bununla ilgili hususlar çeşitli uluslararası kuruluşların kabul ettiği belgelerde de ayrıntılı düzenlenmiştir. Nitekim BM Güvenlik Konseyi'nin Ağdam ve diğer işgal altındaki bölgelerin işgalini kınayan 29 Temmuz 1993 tarihli ve 853 sayılı Kararının 12. fıkrasında, işgal altındaki topraklardan işgalci birliklerin çıkarılması ve uyuşmazlığın barış görüşmeleri aracılığıyla çözümüne dair 14 Ekim 1993 tarihli ve 874 sayılı Kararının 11. fıkrasında, ayrıca askeri operasyonların yeniden başlaması ile sonuçlanan taraflar arasında sağlanan ateşkesin bozulmasını, özellikle Zengilan ilinin ve Horadiz şehrinin işgal edilmesini, sivil halka karşı saldırıları ve Azerbaycan topraklarının bombardıman edilmesini kınayan 12 Kasım 1993 tarihli ve 884 sayılı Kararının 7. fıkrasında BM Genel Sekreterinden ve ilgili uluslararası kuruluşlardan mağdur olan sivil halka acil insancıl yardımın gösterilmesi, ayrıca göçmenlere ve mültecilere güvenli ortamda ve onurla kendi evlerine dönmeye yardım edilmesi rica olunur. Ayrıca, BM Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1993 ta-

²¹ Korff D. The right to life. A guide to the implementation of article 2 of the European Convention on Human Rights. Strasbourg, 2006, p. 55 (ingilizce).

rihli “Azerbaycan’da mültecilere ve göçmenlere olağanüstü uluslararası yardıma ilişkin” 48/114 sayılı Kararında çok sayıda sivillerin nakledilmesi ile ilgili önemli endişe ifade edilmiştir. Söz konusu uluslararası belgenin temel niteliği şu ki, preambulasında ilk olarak Ermenistan’ın saldırısı sonucunda Azerbaycan’da göçmenlerin ve mültecilerin sayısının 1 milyonu geçtiği onaylanmıştır. Ayrıca, mevcut sorunun çözümü amacıyla Kararda bir takım hükümler öngörülmüştür: azerbaycanlı mülteci ve göçmenlerin sorununa uluslararası topluluğun, kamuoyunun dikkatinin çekilmesi ve onların seferberliğinin sağlanmasında BM Genel Sekreterliği’nin rolünün özellikle belirtilmesi; azerbaycanlı göçmenlere ve mültecilere uygun ve yeterli mali, tıbbi ve maddi yardım yapılması için tüm devletlere, BM kuruluşları ve programlarına, uzmanlaşmış kuruluşlara, diğer hükümetlerarası ve sivil toplum kuruluşlarına başvurulması; amaca uygun olduğu takdirde, dikkate alınması amacıyla, uluslararası finans kurumları, ayrıca BM’in uzmanlaşmış kuruluşları ve programlarının azerbaycanlı mülteci ve göçmenlerin özel ihtiyaçlarının onların yetkili kurumlarının dikkatine sunmak ve BM Genel Sekreterliği’ne sunulan raporlara dahil edilmesi için davet edilmesi; Azerbaycan’da mülteci ve göçmenlerle ilgili genel durumun araştırılmasının BM Genel Sekreterine havale edilmesi ve zaruret olduğu takdirde kendi iyiniyetli hizmetlerini sunmak; Azerbaycan’da bulunan göçmen ve mülteciler için temel hizmetlerin geliştirilmesi ve artırılması amacıyla BM Mülteciler Yüksek Komiserliği’nden BM’in ilgili kurumları ve hükümetlerarası, hükümet ve sivil toplum örgütleri ile çabalarının sürdürülmesinin rica edilmesi.

İslam Konferansı Örgütü (bugünkü İslam İşbirliği Teşkilatı) Dışişleri Bakanları Konseyi’nin 23. toplantısının (Konakri, 1995) Nihai Sözleşmesinin 76. fıkrasında Azerbaycan topraklarında bir milyondan fazla mülteci ve göçmenlerin olması ile ilgili insancıl sorunların önemi ile ilgili endişe ifade edilmiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nin 2005 tarihli “AGİT’in Minsk Grubu tarafından araştırılan Dağlık Karabağ sorununa dair” 1416 sayılı Kararı’nın 2. fıkrasında üye devlet (*yani Ermenistan - yazar*) tarafından yabancı ülkenin (*yani Azerbaycan topraklarının - yazar*) işgalinin bu devletin Avrupa Konseyi üyesi olarak üstlendiği yükümlülüklerin önemli ihlali olduğu hatırlatılıyor ve çatışma bölgesinden göçmen olan kişilerin kendi evlerine güvenli şekilde ve onurla dönme hakkı bir daha onaylanıyor. İslam İşbirliği Teşkilatı’nın XIII. İslam Zirve Konferansı’nın (2016, İstanbul) “İslam İşbirliği Teşkilatı - 2025” adlı Faaliyet Programınının 2.4.3. fıkrasında Ermenistan Azerbaycan’ın işgal edilmiş topraklarından kovulmuş azerbaycanlıların evlerine dönmesi için onların ayrılmaz hakkını sağlamaya çağırıyor. Bu konferansda onaylanan “Adalet ve barış

için birlik ve dayanışma” Bildirisi’nin preambulasında göçmen ve mültecilerle ilgili konuya daha geniş açıdan yaklaşılarak, topraklarında silahlı çatışma, iç savaş ve istila sonucu evlerini terk etmiş milyonlarca müslüman göçmenlerin çektiği dayanılmaz acılardan üzüntü duyulduğu belirtiliyor.

Azerbaycanlı mültecilerin ve göçmenlerin kendi yurtlarını terk etmesi sorununun bir tarafı olsa da, onun ikinci tarafını bu kişilerin sahip oldukları uluslararası belgelerle öngörülen insan hakları ve özgürlüklerinin Ermenistan tarafından ihlal edilmesi oluşturuyor. Nitekim Ermenistan’ın saldırısı ve kuvvet kullanımı sonucunda mülteci ve göçmenlerin genellikle mülkiyet hakkı ihlal edilmiş, onlar arasında işsizliğin sayısı artmakla çalışma hakkını gerçekleştirme ihtimali azalmış, yaşadıkları topraklarla ilgili veya bundan kaynaklanan mevcut hakları Ermenistan tarafından açıkça çiğnenmiştir. Ayrıca hiçbir normal ısı, elektrik donanımı, hijyen ortamı olmayan göçmen ve mülteci yurtlarında doğan çocukların, onların ebeveynlerinin sağlığı tehlike altında kalmıştır. Gerçi, Azerbaycan’ın ekonomik gelişimi sonucunda mevcut sorunlar ortadan kaldırılmış ve kaldırılmakta devam ediyor, bu kişilerin gerekli yaşam koşullarının sağlanması ve tüm subjektif olanaklardan engelsiz, yeterince ve güvenle kullanmaları için her türlü olanak sağlanıyor. Hatta mevcut sorun uluslararası kuruluşlar tarafından veya onlar karşısında sürekli dile getirilmiş, ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde araştırılmıştır. Öyle ki, Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığına ilişkin insan haklarının ihlali üzere görüşmelerin yürütülmesi amacıyla Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi üyeleri tarafından Meclis gündemine getirilen çok sayıda talepler (örneğin, “Ermenistan ve Dağlık Karabağ’da hapsedilmiş askeri esirler ve rehinler”, “Azerbaycan’da mülteci ve göçmenlerin “Avrupa’da eğitim alanında gelecek Kalkınma Programı” çerçevesinde eğitim alma hakkı”. “Azerbaycan’da mülteci kadın ve çocukların sosyal durumu”, “Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarında tarihi mezarlıkların yıkılması ve ermeniler tarafından yeni kalıcı “mezarlıklar”ın kurulması”, “Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan topraklarında insan haklarının onarılması” vs.) bunun belirgin örneğidir. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Büyük Dairesi’nin “*Çıragov ve diğerleri Ermenistan’a karşı*” davası üzere kararın (2015) 213. fıkrasında belirtilmiştir ki, başvuruçuların emlaktan ve evlerinden yararlanma olanağının sürekli biçimde reddedilmesi ile ilgili 1 numaralı Protokolün 1. maddesinin (mülkiyetin korunması) ve Sözleşmenin 8. maddesinin (özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı) ihlali Mahkeme tarafından artık kabul edilmiştir. Buna göre, onların şikayetleri 13. maddenin (etkili bir hukuk yoluna başvuru hakkı) amaçları açısından “asılsız” değildir. 214. fıkra göre Mahke-

me bir daha belirtiyor ki, davalı Hükümet (*yani Ermenistan hükümeti - yazar*) başvuru için onların Sözleşmeye göre şikayetleri ile ilgili karşılığı ödeme imkanı ve makul perspektifleri olan etkili bir hukuk yoluna başvuru olanağının olduğunu kanıtlamak görevini yerine getirememiştir. Aynı sebeplerden dolayı Mahkeme belirtmiştir ki, başvuru için Laçın ilinde mülkiyet ve evlerinden yararlanma olanağının reddedilmesi ile ilgili etkili bir hukuk yoluna başvuru olanağı mevcut olmamıştır. Böylece Mahkeme şu kanaate varmıştır ki, (215. fıkra), başvuru için Sözleşme'nin 13. maddesine göre hakları ihlal edilmiş ve ihlal edilmeye devam ediyor, bundan dolayı ise Ermenistan sorumludur. Bununla birlikte, Karar'ın 207. fıkrasında Mahkeme belirlemiştir ki, 1 numaralı Protokolün 1. maddesi için öngörülen nedenlerle aynı olan nedenlerden dolayı, başvuru için kendi evlerinden yararlanma olanağının reddedilmesi onların özel ve aile hayatına ve evlerine saygı hakkı ile asılsız müdahaleni oluşturuyor. Sonuç itibarıyla (8. fıkra), Mahkeme karara varmıştır ki, başvuru için Sözleşme'nin 8. maddesine göre hakları ihlal edilmiş ve ihlal edilmeye devam ediyor, bu nedenle de Ermenistan sorumludur.

Ermenistan'ın işlediği uluslararası suçlar sonucunda insan haklarının ihlalinin üçüncü yönü ise Azerbaycan vatandaşlarının silahlı çatışma sırasında esir ve rehin alınması, ayrıca kaybolması sonucunda onlara ait sübjektif olanakların gerçekleştirilmesinden mahrum edilmesi ile ilgilidir. Hatta Ermenistan-Azerbaycan çatışması sonucunda kaybolmuş, esir rehin alınmış kişilerle ilgili istatistik bilgiler dikkate alındığında, onların sayısının yeterince çok ve korkunç olduğu sonucuna varılabilir. Öyle ki, Azerbaycan'ın Esir, Rehin Edilmiş, Kayıp Vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu'nun 1 Şubat 2018 tarihine olan resmi verilerine göre kaydedilmiş kaybolmuş kişilerin sayısı 3875'tir. Bunlardan 3165'i asker, 748'i ise sivil kişilerdir. Kaybolmuş kişilerden 67'sini çocuklar (23'ü kız, 44'ü erkek), 265'ini kadınlar, 326'sını (keza 166 kadın) ise yaşlılar oluşturuyor. Bununla birlikte, 871 kişinin esir rehin alınması konusunda bilgi mevcuttur ki, bunlardan 602'sini asker, 269'unu sivil kişiler oluşturuyor. Bu kişilerin 29'unu çocuklar (7'si kız, 22'si erkek), 98'ini kadınlar, 113'ünü (keza 62 kadın) ise yaşlılar oluşturmaktadır²². Bu rakamlar sadece onların esir rehinlikte olması veya kaybolmasını ifade etmiyor, aynı zamanda dikkate almak gerekir ki, ermeni esaretinde olan yüzlerce Azerbaycan vatandaşının uluslararası hukuk kuralları ile sahip oldukları insan hakları (örneğin, yaşam hakkı, işkencelerden korunma hakkı, köleliğin ve zoraki emeğin yasaklanması hakkı, ayrımcılıktan savunma hakkı, şeref ve onurun korunması hakkı vs.) kabaca, siste-

²² <http://www.human.gov.az/az/view-page/27/əsir%2c+girov+və+itkin+düşmüşlər#.wptl5qh9vc8>

matik ve geniş şekilde ihlal edilmiştir. Bunu yaşı, cinsiyeti, sağlığı ve diğer konuda ayırım yapmadan ermeni esaretinde olan Azerbaycan vatandaşlarına karşı yapılan yeterince çeşitli hak ihlalleri olguları da kanıtlıyor. Bu konuda herhangi verilere bakıldığında (*dikkate almak gerekir ki, ermeniler tarafından yapılmış bu tür olgular sayısızdır*) açık şekilde şu sonuca varılıyor ki, esir rehin alınmış ve kaybolmuş kişilere, ayrıca yaralılara ve hastalara karşı ermenilerin tutumu ve davranışı uluslararası hukuk ilkelerinin önemli şekilde ihlalidir. Nitekim 1949 tarihli “Savaşan silahlı kuvvetlerde yaralıların ve hastaların durumunun iyileştirilmesi” I. Cenevre Sözleşmesi’nin 12. maddesine göre, çatışmada olan tarafın eline geçtiğinde yaralılara ve hastalara cinsiyet, ırk, etnik, dini inanç, siyasal düşünce veya diğer benzer kriterlere göre hiçbir ayırım gözetilmeksizin insancıl tavır ve ilgi gösterilmelidir, onların hayatına ve kişiliğine herhangi bir kasıt kesinlikle yasaktır, özellikle, onlar öldürülmemeli veya yok edilmemeli, işkenceye maruz kalmamalı, biyolojik deneylerde kullanılmamalı, tıbbi yardımdan ve hizmetten kasten mahrum edilmemeli, hastalanmalarına ve enfeksiyona yakalanmalarına bilerek ortam yaratılmamalıdır. Sadece acil tedavi amacıyla tıbbi yardım yapılması sırasında tercih yapılabilir. Kadınlarla onların cinsiyeti dikkate alınarak davranılmalıdır.

Ayrıca savaş esirlerle acımasız davranış ve muamele kendiliğinden ermeni silahlı kuvvetlerinin değil, doğrudan Ermenistan’ın uluslararası hukuki sorumluluğunu gerektiriyor. Aynı zamanda savaş esirlerine yönelik işkence, diğer acımasız, insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele veya davranışlar “Harp esirlerine yapılacak muameleye dair” 1949 tarihli III. Cenevre Sözleşmesi’nin tam olarak ihlali sayılmalıdır. Hatta bu uluslararası hukuki belgenin 12. maddesine göre savaş esirleri onları esir almış kişilerin veya askeri birliklerin değil, düşman devletin emrinde olur. Kişilerin sorumluluğuna bakılmaksızın esir tutan devlet savaş esirleriyle muameleye göre sorumludur. Ayrıca bu uluslararası belgenin 13. maddesinde belirtiliyor ki, savaş esirlerine her zaman insancıl muamele yapılmalıdır. Esir tutan devletin elinde olan savaş esirinin ölümüne neden olan veya savaş esirinin sağlığı için önemli tehlike arzeden bu veya diğer yasadışı hareketi veya hareket-sizliği yasaktır ve Sözleşmenin açıkça ihlali olarak değerlendiriliyor. Özellikle, hiçbir savaş esiri onun tıbbi, dış tedavisi veya hastane tedavisi ile ilgili mülhazalar ve onun çıkarları açısından kendini kanıtlamayan fiziksel zarara veya herhangi bir tıbbi ya da bilimsel deneye maruz bırakılamaz. Aynı zamanda, savaş esirleri her zaman şiddetten veya tehdit edilmekten, hakaretlerden ve kitlenin ilgisinden korunmalıdırlar. Savaş esirlerinden intikam alınması yasaktır.

Ermenistan’ın esaretinde olan kadın ve çocuklara yaklaşımda önemli hukuka aykırı fiiller yapılması hem de 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine eklenen ve

uluslararası silahlı çatışma kurbanlarının himayesine ithaf edilen Protokol (yani I. Ek Protokol) hükümlerinin ihlali sayılmalıdır. Nitekim, I. Ek Protokol'ün 76. maddesine göre, kadınlara özel saygı gösterilir, onlar, özellikle taciz edilmekten, fuhuş yaptırılmaktan ve bu gibi başka kötü fiillerden korunurlar. Söz konusu belgenin 77. maddesinde ise belirtilmiştir ki, çocuklara özel saygı gösterilir ve onların herhangi kötü fiillerden korunması sağlanır. Çatışma tarafları çocukları onların yaşına veya herhangi başka sebebe göre gerekli savunma ve yardımla sağlarlar.

Bununla birlikte, 1984 tarihli “İşkence ve diğer acımasız, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve cezaya karşı Konvansiyon” nun 2.2. maddesinde belirtilmiş “*Savaş veya savaş tehdidi ortamının, iç siyasal istikrarsızlık veya herhangi diğer olağanüstü durum olursa olsun, hiçbir istisnai durum işkenceyi haklı göstermek için kullanılamaz*” ifadesi de esirlere karşı davranış ve muamelelerle ilgili Ermenistan'ın uluslararası hukuk kurallarını ciddi ihlal etmesini bir kez daha kanıtlıyor.

Halkların hak eşitliği ve kendi geleceğini belirleme (self determinasyon) ilkesi. Halkların hak eşitliği ve kendi geleceğini belirleme ilkesi uluslararası hukukun önemli ilkesi olarak BM Antlaşması kabul edildikten sonra gelişmeye başlamıştır. BM Antlaşması'nda, ayrıca “Medeni ve siyasal haklar sözleşmesi”nde, daha sonra 1960 tarihli “Sömürge ülkelerine ve halklarına bağımsızlık verilmesi” Bildirisi'nde halkların kendi geleceğini belirleme hakkı en önemli ve başlıca hükümlerden biri olarak düzenlenmiştir. 1960 tarihli Bildiri'de halkların ve ulusların hak eşitliği ve kendi geleceğini belirleme ilkesinin içeriği “halkın kendi sosyal, ekonomik ve kültürel gelişme yolunu engelsiz seçme hakkının teyit edilmesi” olarak açıklanmıştır. Bu belgeyle devletin toprak bütünlüğünün ihlal edilmesine yönelik her türlü girişimin BM Antlaşması'nda yer alan amaç ve ilkelere bir araya sığmadığı da belirtilmiştir. BM Genel Kurulu'nun 1970 tarihli ve 2625 sayılı “BM Antlaşması doğrultusunda devletler arasında dostça ilişkilere ve işbirliğine ilişkin uluslararası hukuk ilkeleri” Bildirgesi'nde belirtiliyor ki, halkların hak eşitliği ve kendi geleceğini belirleme ilkesinin uygulanması sırasında Bildirge'nin hiçbir hükmü egemen ve bağımsız devletlerin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığının kısmen veya tamamen ihlaline, onların bölünmesine yönelik eylemleri savunmak, onlara rıza göstermek gibi yorumlanamaz. AGİT'in 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi'nde de halkların hak eşitliği ve kendi geleceğini belirleme ilkesi üye devletler tarafından BM Antlaşması'nın amaç ve ilkelerine ve uluslararası hukukun ilgili, özellikle devletlerin toprak bütünlüğüne ait olan kuralları çerçevesinde hareket ederek gerçekleştirileceği öngörülmüştür. Avrupa Konseyi'nin “Ulusal azınlıkların korunmasına ilişkin” 1995 tarihli Çerçeve Sözleşmesi'nin preambulasında da ulusal azınlıkların haklarının devletin toprak

bütünlüğü temin edilerek gerçekleştirilmesinin gerekliliği özel olarak belirtiliyor. 21. maddede doğrudan belirtilmiştir ki, bu Çerçeve Sözleşmesi'nin hiçbir hükümü devletin egemen eşitliği, toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığına aykırı yorumlanamaz. Benzer hüküm 1992 tarihli “Bölgesel diller veya azınlık dilleri” Avrupa Şartı'nın 5., ayrıca “Yerli halkların haklarına ilişkin” 2007 tarihli BM Bildirgesi'nin 46. maddelerine de yansımıştır.

Böylece, halkların hak eşitliği ve kendi geleceğini belirleme ilkesi devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi ile sıkı sıkıya bağlıdır, bu hakkın gerçekleştirilmesi devletlerin egemenliği ve toprak bütünlüğü ile uzlaşmakla mevcut devletin bölünmesi için asla gerekçe olmamalıdır.

Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığında karşı tarafın Dağlık Karabağ'la ilgili konuyu halkların kendi geleceğini belirleme hakkı olarak nitelendirmesine rağmen, belirtmek gerekir ki, birincisi, uluslararası hukuk ulusal veya etnik azınlıklara ayrılmak hakkı vermiyor. İkincisi, sadece doğrudan değil, hatta ek ve dolaylı olarak sesessiona konulan yasak uluslararası hukukun devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilemezliği ilkelerinin uygulamasından kaynaklanıyor. Nihayet üçüncüsü, Dağlık Karabağ ile ilgili soruna gelince, bu toprakların ayrılması için yapılan savaş kendi geleceğini belirleme hakkı olarak değil, içerik itibarıyla, Dağlık Karabağ çevresinde yeni askeri operasyonların başlamasını gösteren ve uluslararası hukukun ihlali sayılan sesession olarak değerlendirilmelidir²³. Bu sorunun halkların kendi geleceğini belirleme ilkesinin teyidi değil, aksine devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilemezliği ilkelerinin ihlali olduğunu gösteren olgulardan biri de aynı bölgede oluşturulan “sözde devlet”in Ermenistan ile “sıkı ilişkilere” sahip olmasıdır. Bunu Dağlık Karabağ'da ve çevre illerde Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin yerleştirilmesi, her iki tarafın yüksek askeri komutanlıklarının düzenli şekilde “değişiminin” yapılması, borç verilmesi aracılığıyla sözde “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”nin bütçesinin esas hissesinin Ermenistan tarafından oluşturulması (bazı kaynaklara göre, günümüzde sözde “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” bütçesinin yüzde 50'sini oluşturmaktadır; çatışmanın ilk yıllarındaysa bu hisse yüzde 90 şeklinde kendini göstermiştir²⁴), Ermenistan ve sözde “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”nin para birimlerinin uyumu vb. doğrudan kanıtıyor. Bunun belirgin örneği olarak Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin üyesi,

²³ Мережко А.А. Проблема Нагорного Карабаха и международное право. Киев, 2014, с. 156 (rusça).

²⁴ Крюгер Х. Нагорно-Карабахский конфликт. Правовой анализ. Перевод с английского издания. Отв. ред. перевода А.И.Алиев, Т.И.Гусейнов. Баку, 2012, с. 158-159 (rusça).

Siyasi Konular Komitesi raportörü, Britanyalı milletvekili David Atkinson'un "AGİT'in Minsk Grubu tarafından araştırılan Dağlık Karabağ sorunu" konusunda düzenlediği 19 Kasım 2004 tarihli raporunun açıklayıcı not bölümünün 6. bendindeki "Azerbaycan içindeki yerli ermenilerden başka, Ermenistan'dan olan ermeniler de Dağlık Karabağ bölgesindeki silahlı savaşa katıldı. Bugün Ermenistan Dağlık Karabağ bölgesi ve çevre bölgelerde askerler yerleştirdi, bölge nüfusu Ermenistan pasaportlarına sahiptir ve Ermenistan hükümeti bu ülkeye kapsamlı bütçe kaynakları aktarıyor" ifadesi gösterilebilir. Ayrıca, açıklayıcı notun Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan topraklarının bir parçası olması konusunda hükmünü içeren 5. bendindeki "Dağlık Karabağ'ın ermeni nüfusu kendi geleceğini belirleme hakkını iddia ediyor. Onlar Ermenistan tarafından destekleniyor" ifadesindeki "Dağlık Karabağ'ın ermeni nüfusu" ifadesi halkların kendi geleceğini belirleme ilkesinin uygulanması olanağını tamamen altüst ediyor²⁵. Benzer hükmün uluslararası belgede teyidi gibi BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Temmuz 1993 tarihli ve 853 sayılı Kararı'nın 9., 12 Kasım 1993 tarihli ve 884 sayılı Kararı'nın 2. bentlerindeki "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ bölgesinin ermenileri" ifadesinin özellikle belirtilmesi gerekir. Görüldüğü gibi, BM'in belgelerinde ve diğer uluslararası kuruluşların raporlarında "Dağlık Karabağ halkı" ifadesinden değil, "Dağlık Karabağ ermenileri" veya "Dağlık Karabağ'ın ermeni nüfusu" terimi kullanılıyor, Dağlık Karabağ ise Azerbaycan'ın bir parçası olarak gösteriliyor. Bu ise kendiliğinden BM Genel Kurulu'nun 1970 tarihli 2625 sayılı "BM Antlaşması doğrultusunda devletler arasında dostça ilişkilere ve işbirliğine ilişkin uluslararası hukuk ilkeleri" Bildirgesi'nin halkların hak eşitliği ve kendi geleceğini belirleme ilkesinin uygulanmasının devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi ile uzlaştırılmasına yönelik hükmünün tam teyit edilmesidir. Böylece, devlete ait diğer unsurların (örneğin, egemenlik vs.) mevcut olmaması²⁶, ayrıca "Devletlerin hak ve görevlerine ilişkin" 1933 tarihli Montevideo Sözleşmesi'nin 1. maddesinde sıralanan kriterlerin olmaması ve nihayet, sözde "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ihlal ederek oluşturulması "ermeniler tarafından kendi geleceğini belirleme ilkesini toprak bütünlüğünü ihlal etmek hesabına sağlama girişimi" olarak değerlendirilmelidir.

Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki, sözde "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin ilan edilmesi eski SSCB'nin 3 Nisan 1990 tarihli "Birlik Cumhuri-

²⁵ www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10733&lang=en

²⁶ Алиев Н.Г. Международное право и Нагорно-Карабахский конфликт. Москва, 2013, с. 44-48 (rusça).

yeti'nin SSCB'den ayrılması ile ilgili konuların çözümü" Kanunu'na dayandırılmıştır. Bir konuyu belirtelim ki, söz konusu kanun SSCB Anayasası'nın 72. maddesine dayanarak, sadece herhangi bir birlik cumhuriyeti'nin SSCB'den serbest ayrılmak hakkını içeriyordu. Bu belgede bu hakkın gerçekleştirilebilmesi için gerekli prosedürlerin uygulanması öngörülmüştür. Bu açıdan, halkların kendi geleceğini kendi belirleme hakkının kısıtlandığı bu Kanuna ermenilerin atıfta bulunması gariptir. Çünkü 3 Nisan 1990 tarihli SSCB Kanunu'nun metni gözden geçirilirken ermeni tarafının delillerinin asılsız olması tam net şekilde tespit edilir, üst düzey ermeni memurların genellikle tüm açıklamalarına özgü bazı çelişkiler ve faktoloji eksiklikler dahil olmak üzere, tüm gerekçelerin "boş ve anlamsız"lığı açıkça kendini gösteriyor²⁷.

Ayrıca ermeniler Dağlık Karabağ bölgesi ile ilgili konuyu halkların kendi geleceğini belirleme ilkesine dayandırmak için çoğunlukla BM Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin 22 Temmuz 2010 tarihli "Kosova'ya karşı bağımsızlığın tek tarafı ilan edilmesinin uluslararası hukuka uygunluğuna ilişkin" Danışma Raporu'na atıfta bulunuyorlar. Fakat söz konusu belgenin oybirliğiyle kabul edilmemesi, hala şimdiye kadar onun hükümlerinin uluslararası hukuki öğretide geniş eleştirilmesi, BM Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin kararlarından farklı olarak danışma görüşlerin hukuki yükümlülük ve içtihat oluşturmaması vb. etkenler mutlaka dikkate alınmalıdır. Aynı zamanda, Mahkeme'nin sesession hakkının mevcut olup olmadığı konusuna değinmeyi redd etmesi, ayrıca uluslararası hukukta ve BM Güvenlik Konseyi'nin uygulamasında bağımsızlığın ilan edilmesinin yasal veya yasal olmasına dair genel bir kural veya yaklaşımın mevcut olmadığı kanaatine varması ilginç konulardan sayılmalıdır. Ayrıca, Mahkeme şu sonuca varmıştır ki, bağımsızlığın ilan edilmesinin yasal olmaması onun tek tarafı niteliğinden kaynaklanmıyor, bununla birlikte ilgili durumun (yani bağımsızlığın ilan edilmesinin) kuvvetin yasadışı kullanımı veya uluslararası kamu hukuk kurallarının, özellikle onun amir nitelikli (*jus cogens*) kurallarının ihlali ile ilgilidir²⁸.

Kuvvet kullanmama veya kuvvet kullanmakla tehdit etmeme ilkesi.

Kuvvet kullanmama veya kuvvet kullanmakla tehdit etmeme ilkesinin hukuki

²⁷ Novruzov Q.N. Müasir beynəlxalq hüquqda xalqların və millətlərin öz müqəddəratını təyinetmə. Bakı, 2014, s. 145-149 (azerbaycanca); Алиев Н.Г. Международное право и Нагорно-Карабахский конфликт. Москва, 2013, с. 38-44 (rusça).

²⁸ Мережко А.А. Проблема Нагорного Карабаха и международное право. Киев, 2014, с. 109-113 (rusça); Mammadov R.F., Ismayilova A.N., Valiyeva G.M., Hajiyev J.M. The principle of self-determination in practice of Armenian separatists and international law. Baku, 2011, p. 194-206 (ingilizce).

temeli BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 4. bendinde yer almıştır. Nitekim, belirtiliyor ki, BM'in tüm üyeleri, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar. Bu alanda önemli belgeler gibi "Savaşın ulusal politika aracı olarak kullanılmamasına ilişkin" 1928 tarihli Briand Kellog Paktı, "Saldırının tanımına ilişkin" BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen 1974 tarihli Karar, "Uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmakla tehdit veya onun uygulanmasından vazgeçilmesi ilkesinin etkinliğinin artırılmasına dair" 1987 tarihli BM Genel Meclisi tarafından kabul edilen bildirge vb. belirtilmelidir. Hatta "Devletlerin hak ve görevlerine ilişkin" 1933 tarihli Montevideo Sözleşmesi'nin 11. maddesinde kuvvet aracılığıyla, ayrıca silah kullanmakla, diplomatik temsilciliğe tehdit oluşturmakla veya diğer etkin yaptırımlar uygulamakla ülkenin ele geçirilmesine veya özel ayrıcalığın tanınmamasına ilişkin devletlerin yükümlülüğü tespit edilmiştir.

BM Antlaşması yalnızca iki durumda kuvvet kullanımını veya kuvvet kullanmakla tehdit etme olanağını öngörüyor: Birincisi, barışa tehlike, barışın herhangi şekilde ihlali veya saldırı eylemi hallerinde Güvenlik Konseyi'nin kararına göre (VII. bölüm); İkincisi, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya kadar silahlı saldırı sırasında meşru savunma hakkının kullanılması (51. madde). BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen 1974 tarihli "Saldırının tanımına ilişkin" Karar ile saldırı fiillerini belirten fiillerin listesi verilmiştir. Belirtmek gerekir ki, saldırı eyleminin belirlenmesi münhasıran BM Güvenlik Konseyi'nin görevine aittir (BM Antlaşması'nın 39. maddesi). Ancak bilindiği gibi, siyasi mülahazalar yüzünden çok sayıda saldırı eylemlerinin, doğrudan baskın olguları da dahil olmak üzere, Güvenlik Konseyi tarafından engellenmemiş ve saldıran devletler hala uluslararası sorumlu tutulmamıştır. Buna en belirgin örnek olarak, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yaptığı apaçık saldırı fiilleri sonucunda devletimizin topraklarının yüzde yirmisinden çoğunun işgal edilmesi gösterilebilir. Malesef, çatışma ile ilgili Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği dört kararın hiçbiri (822, 853, 874, 884 sayılı) bugüne kadar yerine getirilmemiştir. (*Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı uluslararası hukukun ihlali olarak kuvvet uygulamasına ve sonuçta uluslararası suç olarak saldırıya izin vermesi ile ilgili konular ayrılıkta II kısımda ayrıntılı incelenmiştir.*)

Kuvvet kullanmama ilkesinin açıklanması için meşru savunma hakkı kavramı büyük önem arz etmektedir. Meşru savunma hakkı gerekli durumlarda kullanıl-

malıdır ve yapılan önlemler orantılı olmalıdır. Bu önlemler saldırı için belirlenen çerçeve dışına çıkmamalıdır. BM Antlaşması (51. madde) sadece bireysel değil, ayrıca saldırıya uğrayan devletin ricası ile ortak meşru savunma hakkını öngörüyor. Belirtilenler sadece Ermenistan'ın, hatta uydurma ve bölücü "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin meşru savunma hakkına hiçbir şekilde esas vermiyor. Zira, hatta "tartışmalı" arazi sayılan Dağlık Karabağ'dan başka, Azerbaycan'ın diğer topraklarının (Dağlık Karabağ bölgesine ait olmayan ve ona bitişik 7 - Laçın, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrail, Gubadlı, Zengilan bölgelerinin, ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 1, Terter'in 13 ve Kazak bölgesinin 7 yerleşim biriminin) işgali artık niyetin ve belirli hareketlerin doğrudan saldırı olduğunu bir kez daha kanıtlıyor. Aksine, şuradan BM Antlaşması'nın 51. maddesi uyarınca, Azerbaycan'ın meşru savunma hakkı tam olarak kullanılıyor.

Uluslararası hukuk öğretisinde ve devletlerarası uygulamada en çok tartışmalı ve çelişki yaratan konu insancıl müdahalenin yasallığıdır. Bu konu çeşitli uluslararası forumlarda, aynı zamanda uluslararası hukukun Dünya Birliği'nin bazı konferanslarında, ayrıca 1990 yılında Washington'da düzenlenen uluslararası hukukçuların Sovyet Amerika toplantısında görüşülmüştür. Uluslararası hukuk biliminde insancıl müdahaleye izin verilmesinin çeşitli kriterleri öngörülüyor. Örneğin, insan haklarının kabaca ihlal edilmesi kaçınılmaz olmalı veya artık gerçekleştirilmeli; tüm sivil yollar tükenmeli; insan haklarının kabaca ihlalinin durdurulması talebi ile devletlere ultimatome verilmeli; eğer zaman olanak verirse, devlet insancıl müdahalenin amaçlarına ilişkin Güvenlik Konseyi'ne bilgi vermelidir; Güvenlik Konseyi hareketsiz kalırsa, insani müdahale başlanabilir; bunun olası durumlarda devletin ülkesine ordu yürütmek için onun davetini almak isabetlidir; insan hakları kabaca ihlal edildiği halde sadece onu önlemek amacıyla kuvvet kullanılabilir ve bundan devletin başka çıkarları için yararlanmak kabuledilmezdir; şiddet uygulanması devletin siyasal ve sosyo ekonomik yapısını değiştirmek, hükümeti devirme amacı taşıyamaz; insancıl müdahale sırasında sınırlı sayıda ordu heyetinden, ayrıca sadece amaca ulaşmak için gereken çapta kullanılmalıdır; silahlı kuvvetler kısıtlı zaman içinde kullanılmalı ve bu güçler insancıl müdahalenin amacına ulaştıktan sonra hemen yabancı ülkeden çıkarılmalıdır²⁹.

Uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmakla tehditten veya onun uygulanmasından vazgeçilmesi ilkesinin etkinliğinin artırılmasına ilişkin 1987 tarihli

²⁹ Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. Москва, 1995, с. 71-75 (rusça).

Bildiri'nin preambulasında belirtiliyor ki, bu ilkenin uygulanması uluslararası ilişkilerin gelişimine yol açacaktır. Bildiri'de ilgili ilke sadece belirtilmekle yetinilmemiş, aynı zamanda BM örneğinde onun uygulanmasının belirli mekanizması da düzenlenmiştir. Nitekim, devletler bu ilkenin uygulanması sırasında BM organları ile sıkı işbirliği yapmalılar. Ayrıca, BM İnsan Hakları Komisyonu'nun "Medeni ve siyasi haklar uluslararası Sözleşmesi"nin 6. maddesinin yorumuna dair 30 Nisan 1982 tarihli ve 6 sayılı Genel Görüşü'nün 2. bendinde belirtilmiştir ki, ayrılmaz meşru savunma hakkı hariç, BM Antlaşması gereğince, herhangi devletin diğer bir devlete karşı kuvvet kullanmakla tehdit etmesi veya onu uygulaması artık yasaklanmıştır.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı kuvvet kullanımı konusu uluslararası kuruluşların bununla ilgili kabul edilen belgelerinde yer almıştır. Nitekim, BM Güvenlik Konseyi işgal güçlerinin derhal Kelbecer ve diğer işgal altındaki bölgelerden çekilmesini öngören 30 Nisan 1993 tarihli ve 822 sayılı, Ağdam ve diğer işgal altındaki bölgelerin işgalini kınayan 29 Temmuz 1993 tarihli ve 853 sayılı, işgal altındaki topraklardan işgalci güçlerin birliklerinin çıkarılması ve sorunun barış görüşmeleri aracılığıyla çözümlenmesine dair 14 Ekim 1993 tarihli ve 874 sayılı, askeri operasyonların yeniden başlamasıyla sonuçlanan taraflar arasında sağlanan ateşkesin bozulmasını, özellikle Zengilan'ın ve Horadiz'in işgal edilmesini, sivil halka karşı saldırıları ve Azerbaycan topraklarının bombardıman edilmesini kınayan 12 Kasım 1993 tarihli ve 884 sayılı kararlarında toprak elde etmek amacıyla kuvvet kullanımının kabuledilemez olduğu kanıtlanmıştır. Hatta son uluslararası belgede ateşkesin bozulması ve buna cevap olarak aşırı kuvvet kullanımı, özellikle Azerbaycan'ın Zengilan ilinin ve Horadiz şehrinin işgali sonucunda askeri operasyonların genişlemesi konusu öne çıkarılmıştır.

İncelenen durumla ilgili diğer uluslararası kuruluşların belgelerini de hatırlamak gerekir. Örneğin, İslam Konferansı Örgütü (şimdiki İslam İşbirliği Teşkilatı) Dışişleri Bakanları Konseyi'nin "Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki uyuşmazlığa dair" 1994 tarihli 12/22P sayılı Kararı'nın ve 1995 tarihli 11/23P sayılı Kararı'nın 5. bentlerinde vs. belgelerde Ermenistan tarafından kuvvet kullanarak Azerbaycan topraklarının ele geçirilmesinin, yani işgalinin yasal olmamasına ilişkin önemli hükümler yer almıştır. Genel olarak, kuvvet kullanımının yasaklanan biçimi olarak Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısı İslam İşbirliği Teşkilatı'nın kabul ettiği tüm ilgili uluslararası belgelerinde net şekilde kınanıyor, toprak bütünlüğünün ve sınırların ihlal edilemezliğinin sağlanması ısrarla talep ediliyor.

Devletlerin işbirliği ilkesi. Devletlerin işbirliği ilkesi devletlerin BM Antlaşması çerçevesinde karşılıklı ilişkisini öngörmektedir. Devletlerin işbirliği sadece barışın ve güvenliğin korunması için önlemlerin alınmasını değil, ayrıca ekonomik, bilimsel teknik, kültürel ve uluslararası diğer ilişkiler alanının genişletilmesini kapsıyor. BM Antlaşması'nda devletler için bir takım haklar öngörülmeyle birlikte, onların üzerine belirli yükümlülükler de konulmuştur. Bu evrensel bir hükümdür. Antlaşma'nın 1. maddesinin 3. bendine göre devletlerin üzerine "ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikli uluslararası sorunları çözmek için uluslararası işbirliğini sağlamak", Antlaşma'nın 1. maddesinin 1. bendine göreyse "uluslararası barış ve güvenliğin korunması ve bu amaçla etkin ortak önlemler almak" görevi konulmuştur.

Devletlerin uluslararası işbirliğinin uluslararası hukuki temelleri BM Antlaşması'nın daha iki maddesinde yer almıştır. Nitekim, Antlaşma'nın 55. maddesi sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda, özellikle ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı gözetmeksizin tüm insanların temel hak ve özgürlüklerine hep saygı ve uyulmasına destek verilmesi alanında devletlerin işbirliğini düzenlenmiştir. BM Antlaşması'nın 56. maddesindeyse belirtiliyor ki, örgütün bütün üyeleri 55. maddede belirtilen amaçlara ulaşmak için gerek ayrı ayrı, gerekse örgütle işbirliği halinde hareket etmeyi üstlenirler.

Uluslararası barışın korunması alanında işbirliği, kuşkusuz, devletin hukuksal görevidir. Devletler işbirliği ilkesi temelinde kendilerinin uluslararası ilişkilerinde öyle hareket etmeliler ki, işbirliğine engel olmasınlar, onu geliştirsinler. Devletlerin işbirliğinin belirli biçimleri devletlerin kendilerinden, onların talebi, rezervleri, iç yasaları ve üstlendikleri uluslararası yükümlülüklerine bağlıdır. İşbirliği ayrıca olarak BM amaçlarına aykırı olmamalıdır.

BM Antlaşması işbirliği fikrini tam olarak benimsemiştir. Belirtilen ilke devletleri onların siyasal, ekonomik ve sosyal sistemlerinin farklı yönlerine bağlı olmaksızın birbiriyle işbirliği yapmaya çağırıyor. İşbirliğinin temel yönleri gibi bunlar tespit edilmiştir: barışın ve güvenliğin korunması; insan haklarına saygı ve sevgi; ekonomik, sosyal, kültürel, teknik, ticaret vb. alanlarda uluslararası ilişkilerin kurulması; BM ile işbirliği ve Antlaşma'da öngörülen kuralların uygulanması; tüm dünyada, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmaya yardım.

Ermenistan tarafından Azerbaycan'a saldırı ve diğer suçların işlenmesi kendiliğinden devletlerin işbirliği ilkesinin de önemli biçimde ihlali ile sonuçlanıyor. Bunlardan birincisi Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ın BM Antlaşması'nın 1.1. maddesini ihlal etmesi, yani uluslararası barış ve güvenliğe tehdit

oluşturması ile ilgilidir. İkinci konuya Azerbaycan ve Ermenistan'ın üye olduğu evrensel ve bölgesel uluslararası teşkilatların kuruluş belgelerinde uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi üzere karşılıklı işbirliğiyle ilgili belirtilen hükümlerin Ermenistan tarafından açık şekilde ihlalini ortaya koyuyor. Örneğin, “Bağımsız Devletler Topluluğu’nun kurulmasına ilişkin” 8 Aralık 1991 tarihli Sözleşme’nin preambulasında öngörülen “Devletlerimiz arasındaki dostluk, iyi komşuluk ve karşılıklı yarar taşıyan işbirliği ilişkilerinin daha da gelişmesi ve pekiştirilmesi halkların ulusal çıkarlarına cevap veriyor, barış ve güvenliğe hizmet ediyor” hükmü Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı yaptığı saldırı ve diğer uluslararası suçlarla hiçbir şekilde uzlaşmıyor. Bu uluslararası hukuka aykırı eylemler ise sonuçta Sözleşme’yle belirlenen çeşitli alanlarda işbirliğini önemli etkiliyor. Bu alanda araştırma yapan bazı bilim adamlarının (örneğin, A.A.Merejko) görüşüne atıfta bulunursak, Ermenistan kendisinin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmekle devletlerin işbirliği ilkesini uygulaması ile her iki halk arasında daha geniş karşılıklı anlaşmaya yardım edebilir ve Dağlık Karabağ sorununun nihai çözümünde başarılı olabilir³⁰.

Uluslararası yükümlülüklerin dürüstçe yerine getirilmesi ilkesi. Uluslararası yükümlülüklerin dürüstçe yerine getirilmesi ilkesi uluslararası hukukun eski ilkelerindedir. Bu ilke uluslararası hukukla aynı zamanda ortaya çıkmış ve *pacta sunt servanda* (“anlaşmalara uyulmalıdır”, “ahde vefa”) ilkesi gibi tanınmıştır. Uluslararası hukuk kuralının, barış ilişkilerinin ve devletlerarası işbirliğinin istikrarı ve etkinliğinin sağlanması devletlerin uluslararası hukuk kurallarına uyması ve üstlendikleri yükümlülükleri dürüstçe yerine getirmelerine sıkça bağlıdır. İ.İ.Lukaşuk belirtiyor ki, uluslararası hukukla belirlenen yükümlülüklerin dürüstçe yerine getirilmesi ilkesi olmadan uluslararası hukuk kendisinin hukuksal niteliğini kaybetmiş olurdu. Uluslararası hukukun yasal gücünün kaynağı işte bu ilkedir³¹.

Yükümlülüklerin dürüstçe yerine getirilmesi ilkesi devletlerin uluslararası hukuk kurallarının yasal gücünün tanınması konusunda ortak anlaşmaları gerektiğini öngörüyor. 1969 tarihli “Uluslararası anlaşmalar hukuku” Viyana Sözleşmesi’nde bu ilke “her yürürlükte olan anlaşma onun üyeleri için zorunludur ve onlar tarafından dürüstçe yerine getirilmelidir” olarak belirtilmiştir. Bu ilkeye uyulmaması hukuk ihlali olarak değerlendirilmeli ve hukuk ihlali yapan devlet gerek anlaşmayı ihlal etmesine, gerekse de onun sonuçlarına göre

³⁰ Мережко А.А. Проблема Нагорного Карабаха и международное право. Киев, 2014, с. 193 (rusça).

³¹ Лукашук И.И. Международное право Общая часть. Учебник. Москва, 1996, с. 288 (rusça).

sorumlu olmalıdır. BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 2. bendinde belirtiliyor ki, BM'in bütün üyeleri Örgüte üyelikten kaynaklanan hak ve ayrıcalıkları sağlamak için bu Antlaşma uyarınca üstlendikleri yükümlülükleri dürüstçe yerine getiriyorlar. Bu sırada uluslararası yükümlülüklerin dürüstçe yerine getirilmesi ilkesi BM Antlaşması'nda, uluslararası hukukun temel, evrensel ilkelerinden ve uluslararası anlaşmalarda öngörülen yükümlülüklerin yerine getirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Belirtilen kuralların incelenmesi de Ermenistan tarafından uluslararası yükümlülüklerin dürüstçe yerine getirilmesi ilkesinin en kaba biçimde ihlal edildiğini gösteriyor. Genel olarak, tüm yönlerde uluslararası ilişkilerin düzenlenmesi ve uluslararası hukuk kurallarına uyulması için Ermenistan'ın üstlendiği uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmemesi belirtilenleri bir kez daha kanıtıyor.

Devletlerin egemen eşitliği ilkesi. BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 1. bendinde Örgütün tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesine dayanması açıkça öngörülmüştür. İlkenin temel içeriğine aittir: devletler birbirinin egemen eşitliğine, ayrıca hukuk subjektliği de dahil olmak üzere, egemenliğe özgü bütün haklarına saygı ve sevgiyle yaklaşmaya borçludurlar; her devlet siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemini özgürce seçme ve geliştirme, yasalarını ve idari kurallarını belirlemek hakkına sahiptir; tüm devletler eşit hak ve yükümlülüklerle sahiptirler; bütün devletler birbirlerine saygı ve sevgi beslemeye ve kişisel kararlarına göre, uluslararası hukuk çerçevesinde diğer devletlerle ilişki kurmaya borçludurlar; her devlet uluslararası kuruluşlara ve anlaşmalara katılma hakkına sahiptir; devletler uluslararası hukukla belirlenen yükümlülüklerini dürüstçe yerine getirmeye borçludurlar.

Genel olarak, farklı kavramların kullanılmasına rağmen, egemen eşitlik ilkesi aynı anlama gelmektedir. Başka deyişle, devletlerin egemen eşitliği ilkesi iki önemli hükmün birleşmesi temelinde meydana gelmiştir: devlet egemenliğine saygı ve devletlerin eşitliği ilkesi. Egemenlik sadece eşitlik ortamında gerçekleşebilir. Egemenlik eşitliğin zorunlu şartıdır. Egemenlik ve uluslararası hukuk karşılıklı ilişkili ve birbiri için gereken belirtilerdir. Devletler egemen yönetimleri ile uluslararası hukuku yaratır ve onun gerçekleşmesini sağlarlar. Uluslararası hukuksa kendiliğinde egemenliğin güvencesi oluyor. Uluslararası hukuk devletlerin egemen yönetimlerinin faaliyetlerini kısıtlıyor, egemen hükümetlerin karşılıklı faaliyetlerini düzenliyor ve böylece egemen hakların gerçekleştirilmesini sağlar. Böylece egemenlik sadece devletin içinde değil, ayrıca uluslararası ilişkilerde de önemli rol oynamaya devam ediyor. Eşitlik

gözden geçirilen ilkenin egemenlikle ilgili ikinci unsurudur. Burada söz konusu devletlerin egemenlik haklarının eşitliğidir. Devletlerin hukuki statüsünün eşitliği uluslararası hukukun bütün kurallarının onlara yönelik aynı şekilde uygulanmaları, eşit gerekli güce sahip olmaları demektir. Ayrıca devletler kendileri için haklar sağlamak ve yükümlülükleri kabul etmek gibi eşit yeteneğe sahiptir.

Devletlerin egemen eşitliği ilkesi üzere önemli hükümlerin Ermenistan tarafından ciddi ihlali de belirtilenlerden açık görülmektedir. Ermenistan sadece eşitlik kurallarına uymamakla yetinmiyor, aynı zamanda Azerbaycan'ın egemenliğine doğrudan saldırıyor.

Devletlerin içişlerine karışmama ilkesi. Devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin temel içeriği de BM Antlaşması ile belirlenmiştir. Antlaşma Örgüte istenilen devletin iç yetki alanına giren konulara müdahale etme yetkisi vermiyor (Antlaşma'nın 2. maddesinin 7. bendi). "Devletlerin hak ve görevlerine ilişkin" 1933 tarihli Montevideo Sözleşmesi'nde belirtilmiştir ki, hiçbir devletin diğer devletin iç ve dış işlerine karışma hakkı yoktur. Sonradan bu hükümler BM'in 1965 tarihli "Devletlerin içişlerine müdahalenin yolverilmezliği, onların bağımsızlığının ve egemenliğinin korunması" Bildirisi'nde daha da geliştirilmiştir.

Devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin hukuki içeriğine aşağıdakiler aittir: devletin egemenliğine ve onun siyasal ve ekonomik temellerine yönelik silahlı müdahale ve diğer müdahale biçimleri yasaktır; hiçbir devlet başka bir devletin kendi egemenlik haklarını gerçekleştirilmede kendine tâbi edilmesine ve bununla ondan herhangi bir ayrıcalık elde edilmesini sağlamak için askeri, siyasal veya herhangi diğer zor uygulayamaz; başka bir devletin yapısının zoraki yolla değiştirilmesine yönelik bozucu veya terörist faaliyetin düzenlenmesi veya desteklenmesi kabul edilemezdir; başka bir devlette silahlı çatışmaya müdahale yasaktır; her devlet bir başka devletin (ve uluslararası hukukun diğer süjelerinin) müdahalesi olmadan kendi siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel sistemini seçme hakkına sahiptir.

Devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin temel hükümlerinin genel değerlendirmesi bu kuralların da Ermenistan tarafından ciddi biçimde ihlaline ilişkin ek kanıtlar sunmaya gerek bırakmıyor.

Görüldüğü gibi, Ermenistan tarafından uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinin temelini oluşturan uluslararası hukukun temel, evrensel ilkelerinin açıkça çiğnenmesi sadece jus cogens kurallarının da dahil olduğu tüm uluslararası hukuk kurallarına uyulmamasına değil, ayrıca bu çalışmanın diğer bölümlerinde detaylı incelenen uluslararası suçların işlenmesine de yol açmıştır.

II. Saldırı

Azerbaycan'a karşı yapılan uluslararası suçlardan biri olan saldırıyı (tecavüzü) özellikle belirtmek gerekir. Zira Ermenistan'ın devlet politikası doğrudan Azerbaycan topraklarının kuvvet kullanmakla işgaline (ele geçirilmesine) yönelmiştir. Bunu Ermenistan'ın uzun süredir devam eden ve XX. yüzyılın sonlarından ise daha ciddi bir hal alan saldırgan politikası sonucunda Azerbaycan topraklarının yüzde yirmiden fazlasının (ülkemize ait Dağlık Karabağ bölgesi ve çevre illerin, keza diğer arazilerin) işgali açıkça kanıtlamaktadır. Buysa bir taraftan uluslararası hukukun *jus cogens* kurallarının - temel ilkelerinin doğrudan ve kasıtlı olarak ihlal edilmesini belirtiyor, diğer taraftan uluslararası suçların, keza saldırı suçunun işlenmesi ile uluslararası sorumluluğu gerektiriyor.

Ermenistan'ın yürüttüğü işgalci politika sonucunda Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olarak 1990-1992 tarihleri arasında toplam alanı 4400 km² olan Dağlık Karabağ bölgesi (1991 yılına kadar Azerbaycan'ın idari toprak dağılımına göre - Şuşa, Hocavend, Askeran, Hadrut, Akdere ve Hankendi dahildir) işgal edilmiştir. Nitekim, Hankendi 26 Aralık 1991, Hocalı 26 Şubat 1992, Şuşa 8 Mayıs 1992, Hocavend 2 Ekim 1992, Akdere 17 Haziran 1993 tarihlerinde işgal edilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Azerbaycan Parlamentosu'nun "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin idari toprak dağılımında kısmi değişiklik yapılmasına ilişkin" 13 Ekim 1992 tarihli ve 327 sayılı Kararı'na göre Akdere ili kaldırılmıştır³². Kaldırılan Akdere ilinin yerleşim birimleri ise Ağdam, Kelbecer ve Terter idari sınırlarına dahil edilmiştir. Ayrıca, Dağlık Karabağ bölgesine bitişik 7 il - Laçın (18.05.1992), Kelbecer (02.04.1993), Ağdam (23.07.1993), Fuzuli (23.08.1993), Cebrail (23.08.1993), Gubadlı (31.08.1993), Zengilan (29.10.1993) bütün olarak veya bir çok yerleşim birimleri ile birlikte ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Nitekim, Ağdam topraklarının yüzde 62,8'i, Cebrail ve Fuzuli topraklarının ayrı ayrılıkta yüzde 79,3'ü, Kelbecer, Gubadlı, Laçın ve Zengilan illerinin ise tamamı ermeni işgalcilerinin denetimindedir. Aynı zamanda, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 1, Terter ilinin 13 ve Kazak ilinin 7 yerleşim birimi Ermenistan silahlı kuvvetlerinin işgali altındadır³³. Şu anda ülkemizde 1 milyon 200 binden fazla göçmen ve mülteci vardır³⁴. Ayrıca, saldırı sonucunda yirmi bin kişi ölmüş, elli bin kişi ise sakat kalmıştır. Toplamda

³² www.e-qanun.az/framework/7800

³³ www.tarix.gov.az/rayonlar.php?url

³⁴ www.refugees-idps-committee.gov.az/az/pages/16.html

ise çatışma sürecinde 6 binden fazla Azerbaycan vatandaşı kaybolmuş, esir ve rehin alınmıştır³⁵.

Ayrıca 1988-1993 yılları arasında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi sonucunda 900 yerleşim birimi, yaklaşık 6 bin tarım ve sanayi tesisi, 150.000 ev, 7.000 sosyal tesis, 693 lise, 855 anaokulu, 85 müzik okulu, 695 sağlık ocağı, 927 kütüphane, 44 tapınak, 473 tarihi yapı, saray ve müze, 40.000 sergi eseri, 2.670 km. otomobil yolu, 160 köprü, 2.300 km. su boru hattı, 2000 km. doğalgaz boru hattı, 15.000 km. elektrik hattı, 280.000 hektar orman, 1 milyon hektar tarıma yararlı toprak, 1.200 km. sulama sistemi vs. dağıtılmış ve yok edilmiştir³⁶. Genellikle, Ermeni silahlı kuvvetlerinin saldırısı sonucunda Azerbaycan'ın uğradığı zarar ortalama 800 mlrd. ABD dolarından fazladır (bu rakam Uluslararası Değerlendiriciler Kurumu tarafından kesinleştirilir)³⁷.

Görüldüğü gibi, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırgan savaşı ve onun ağır sonuçları, ayrıca topraklarımızın işgalinin özellikleri onu diğer silahlı çatışmalardan farklı kılıyor. Nitekim, Dağlık Karabağ'dan farklı olarak eski SSCB alanında yaşanan çatışma bölgelerinin hiçbirinde mevcut sınır ötesine geçme ve çevre illerin işgal edilmesi halleri yaşanmamıştır. Örneğin, Gürcistan'daki çatışma bölgesi olan Abhazy Özerk Cumhuriyeti'nin kendi sınırları dışına geçmemiş, bir karış da olsa çevredeki toprakları işgal etmemiştir. Fakat ermeni işgalcileri sadece eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin topraklarını değil, ayrıca bu bölgeye dahil olmayan çevredeki yedi bölgeyi ve bazı diğer arazileri de işgal etmiştir³⁸.

Belirtilen konuların incelenmesi ile ilgili öncelikle "saldırı" suçunun uluslararası yasal düzenlemesi ile ilgili hususa dikkat etmek gerekir. Nitekim, BM Genel Kurulu'nun 1974 tarihli ve 3814 sayılı "Saldırının (tecavüzün) tanımına dair" Kararı'nın 1. maddesine göre, saldırı, bir devletin diğer bir devletin egemenliğine, ülke bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı veya işbu tanımda belirtildiği üzere, BM Antlaşması ile bağdaşmayan diğer herhangi bir tarzda silahlı kuvvet kullanılmasıdır. Ayrıca, Karar'ın 3. maddesine göre, aşağıdaki eylemlerden herhangi biri saldırı niteliği taşır:

³⁵ www.human.gov.az/az/view-page/65/Ermənistan+respublikasının+hərbi+təcavüzünün+nəticələri+%28rəsmi+xronika%29#.WpqM_qh9Vc8

³⁶ Azərbaycan Respublikası: 1991-2001. R.Ə.Mehdiyevin redaktəsi ilə. Bakı, 2001, s. 255 (azerbaycanca); www.mct.gov.az/az/qarabag

³⁷ www.refugees-idps-committee.gov.az/az/pages/15.html

³⁸ www.azerbaijan.az/portal/Karabakh/Social/socialEconomy_a.html

- a) Bir devletin silahlı kuvvetlerinin diğer bir devleti istila etmesi ve ya ona hücum etmesi veya herhangi bir askeri işgal;
- b) Bir devletin silahlı kuvvetlerinin başka bir devletin ülkesini bombardıman etmesi veya onun ülkesine karşı herhangi bir şekilde silah kullanması;
- c) Bir devletin silahlı kuvvetlerinin diğer bir devletin liman veya kıyılarını abluka altına alınması;
- d) Bir devletin silahlı kuvvetlerinin diğer bir devletin kara, deniz veya hava kuvvetlerine veya deniz ve hava filolarına saldırması;
- e) Bir devletin diğer bir devletin ülkesinde onunla yapılan anlaşmaya göre bulunan silahlı kuvvetlerinin bu anlaşmada öngörülen hükümlere aykırı şekilde kullanılması veya bu silahlı kuvvetlerin varlığının bu anlaşmanın sona ermesinden sonra da sürdürülmesi;
- f) Devletin ülkesini, üçüncü bir devlete karşı saldırı amacıyla kullanılması için başka bir devletin emrine verilmesi;
- g) Bir devlet tarafından veya bir devlet adına diğer bir devlete karşı askeri operasyonlar gerçekleştiren silahlı çetelerin, grupların, gayri nizami askerlerin veya paralı askerlerin gönderilmesi.

Şunu da belirtmek gerekir ki, bazı durumlarda saldırının unsurları ile birlikte, onun “doğrudan” ve “yan” yönlerde türlere ayrılması da ileri sürülüyor. Doğrudan saldırıyla yan saldırının farkı, eğer doğrudan saldırı sırasında silahlı kuvvet kullanılmasının süjesini kendisinin nizami silahlı kuvvetleri sıfatıyla devlet oluşturuyorsa, yan saldırı sırasında devlet silahlı çeteler, paralı askerler veya gayri nizami askeri birlikleri gizli yolla kullanır³⁹. Fakat saldırının unsurlarının doğrudan veya yan türlere ayrılması hiç de onların ayrı ayrı gözden geçirilmesini gerektirmiyor. Çünkü çoğunlukla ve özellikle Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı işlediği saldırı suçu doğrudan veya yan olmasına bakılmaksızın, 1974 tarihli Karar’da öngörülen tüm unsurların kendini açıkça göstermesi olgusu defalarca tekrarlanmıştır.

Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin 1998 yılında kabul edilen ve 2002 yılında yürürlüğe giren Statüsünün 8. maddesi söz konusu suç kavramı ile ilgili konuya iki açıdan yaklaşmıştır. Bunlardan birincisi, “saldırı suçu” olarak adlanarak, efektif olarak devletin siyasal veya askeri faaliyetini kontrol etmek veya bu faaliyeti yönlendirmek statüsüne sahip olan kişi tarafından kendi niteliği, ağırlığı ve çapına göre BM Antlaşması’nın açık ihlali sayılan saldırı fiilinin planlanması, hazırlanması, başlanması veya uygulanması anlaşılır. Statü’nün

³⁹ İbayev V.Ə. Beynəlxalq humanitar hüquq. Dərslik. Bakı, 2001, s. 48-49 (azerbaycanca).

ikinci boyutu ise “saldırı fiili” kavramının belirlenmesidir ki, bu da bir devlet tarafından diğer devletin egemenliğine, toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı veya BM Antlaşması ile bir araya sığmayan herhangi şekilde silahlı kuvvet kullanımını öngörüyor. Statü’de belirlenen “saldırı fiili”nin önemli özelliği şudur ki, savaş ilan edilip edilmemesine bakılmaksızın BM’in 1974 tarihli Kararı’nda saldırı olarak belirtilen fiillerden herhangi birinin işlenmesi saldırı fiilini oluşturur. Diğer taraftan, Statü’ye göre, saldırı fiili saldırı suçu ile doğrudan bağlantılıdır.

Belirli bölgesel uluslararası belgelerde de “saldırı” kavramı yer almıştır. Savaşı şiddetle kınayan, ayrıca uluslararası ilişkilerde BM Antlaşması ile herhangi bir şekilde bir araya sığmayan tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurulmayacağı konusunda yükümlülüğü öngören 1947 tarihli “Karşılıklı yardıma ilişkin” Amerikaarası Sözleşme’nin 9. maddesine göre “saldırı” olarak nitelendirilen fiiller belirlenmiştir: Devlet tarafından diğer devletin nüfusuna, kara ülkesine, deniz veya hava kuvvetlerine asılsız silahlı saldırı yapılması; Sözleşmeye, mahkeme veya tahkim kararına göre demarkasyon bölgesini aşarak, devletin silahlı kuvvetleri tarafından Amerikaya ait devletin topraklarının işgal edilmesi, yahut sınırların belirlenmediği takdirde, diğer devletin egemenliği altında olan bölgeye yönelik işgal⁴⁰. 2005 tarihli Afrika Birliği’nin saldırı yapmama ve ortak savunma Pakti’nin 1. maddesinin c bendinde ise “saldırı” üye devletlerin egemenliği, siyasi bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve nüfusunun güvenliğine karşı diğer üye devletlerin, devletler grubunun, devletlerin örgütü veya sivil toplum kuruluşları veya yabancı veya dış kuruluşlar tarafından BM Antlaşması veya Afrika Birliği’nin Kuruluş Sözleşmesi ile bir araya sığmayan kasıtlı veya isteyerek silahlı kuvvet kullanımı veya diğer düşmanca eylemlerin yapılması anlaşılıyor⁴¹. Şunu da belirtmek gerekir ki, Afrika Birliği Pakti’na göre, devlet, devletler grubu, devlet kuruluşları veya sivil toplum kuruluşları veya diğer dış unsurlar tarafından savaş ilan edilip edilmemesine bakılmaksızın öngörülen hususlar saldırı fiili olarak değerlendiriliyor.

BM Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun hazırladığı 1996 tarihli “Barış ve insanlığın güvenliğine karşı Ceza Kanunu Tasarısı”nın 16. maddesine göre, devlet tarafından yapılan saldırının planlanması, düzenlenmesi, başlanması ve yürütülmesine aktif şekilde katılan veya onu emreden lider veya organizatör olan kişi saldırı suçuna göre sorumludur.

⁴⁰ www.oas.org/juridico/english/treaties/b-29.html

⁴¹ www.au.int/sites/default/files/documents/32066-doc-african_union_non_aggression_and_common_defence_pact_eng.pdf

Her uluslararası suçta olduğu gibi, saldırı suçu da belirli temel şekil unsurlarına sahiptir. Bu eylemin sosyal tehlikesi bir devletin başka bir devletin topraklarını istila etmesi ve saldırgan eylemlerini sürdürmesinde, ayrıca devletlerin barış içinde yaşamasına dair uluslararası hukukun ilke ve kurallarına darbe vurmasında kendini gösteriyor. Suçun maddi unsurunu halklar ve devletler arasında barış, barış içinde yaşama, devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilemezliği, kuvvet kullanmamak veya kuvvet kullanarak tehditin kabul edilemezliğine ilişkin kurallar oluşturur. Saldırgan savaşı yürütme uzayan suçlar grubuna aittir. Yani bu suç ilk askeri operasyonun uygulandığı andan başlar ve suçu işleyen kişinin iradesi ile veya onun iradesi dışında savaşın yürütülmesini imkansız kılan herhangi bir olayın yaşanması ile tamamlanıyor. Suçun objektif unsurunu ise etkin fiillerin (saldırgan savaşın planlanması, düzenlenmesi, başlanması ve yürütülmesi) herhangi birinin işlenmesi oluşturuyor. Saldırgan savaşın başlanması ve yürütülmesi ise doğrudan “Saldırının tanımına ilişkin” 1974 tarihli Karar’ın 3. maddesinde belirtilen hususların herhangi birinin veya hepsinin ortaya çıkmasında kendini gösteriyor. Saldırının manevi unsurunu kast oluşturuyor. Suçun faili ise savaş yapma yetkisi olan üst düzey kişiler oluşturuyor.

Uluslararası hukuk kuralları bütünüyle incelendiğinde, şöyle sonuca varabiliriz ki, kuvvet kullanmanın yasaklanmasını nitelendiren hususların değerlendirilmesi bağlamında aşağıdaki fiillerin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak gözden geçirilmesi gerekiyor: Saldırgan savaş ve onun propagandası; Silahlı gücün diğer biçimleri; kuvvet kullanımı ile diğer devletin ülkesinin askeri işgal ve istila edilmesi; dolaylı tehdit ve kuvvet kullanımı⁴².

Bilindiği gibi uluslararası suçların bir parçası olarak saldırı suçunun oluşması için iki unsurun varlığı gerekli ve yeterlidir. Bunlar suçun işlenmesi için niyetin (*mens rea*), ayrıca suçun temel unsurlarını oluşturan faaliyetin (*actus reus*) mevcutluğudur. Kuşkusuz, niyet saldırının yapılması için temel ideolojik veya propaganda aracıdır. Bunun belirgin örneğini Uzakdoğu için Tokyo Uluslararası Askeri Mahkemesi kararının gazeteci Hashimoto ile ilgili hükmünde görmek olur. Nitekim, Mahkeme Haşimoto’nu Çin’e karşı savaşın saldırgan olduğu konusunda onun tam şekilde bilgilendirilmesine rağmen, bu savaşın başarılı olması için tüm girişimleri hayata geçirmekte suçlu bulmuştur⁴³. Ermenis-

⁴² Крюгер Х. Нагорно-Карабахский конфликт. Правовой анализ. Перевод с немецкого издания. Отв. ред. перевода А.И.Алиев, Т.И.Гусейнов. Баку, 2012, с. 138-140 (rusça).

⁴³ Makili-Aliyev K. Nagorno-Karabakh conflict in international legal documents and international law. Baku, 2013, p. 49 (ingilizce).

tan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısına gelince, bu konu ile ilgili suç işlemek niyetine ilişkin çok sayıda örnekler gösterilebilir. Nitekim, 1984 yılında Zori Balayan'ın Azerbaycan halkına karşı ve ermeni milliyetçiliği ruhunda yazılmış ve Erivan'da "Sovetakan groh" yayınevinde 100 bin tirajla yayımlanarak, SSCB'de yaygın olan "Oçaq" (Yurt) kitabı Ermenistan'da Dağlık Karabağ'ı ele geçirmek için yapılan propagandanı daha da hızlandırdı. 1985 yılının Aralık ayında Yunanistan Cumhuriyeti'nin Atina şehrinde düzenlenen "Taşnaksütyun" partisinin XXII. Kurultayı'nda "Büyük Ermenistan" mücadelesini yeniden ilerletme kararı alındı. 1986 yılının şubat ayında Hankendi'nde tarihsel ve kültürel anıtlarının korunması adı altında, aslında gerçek amacının SSCB ve Azerbaycan SSC Anayasaları ile Azerbaycan SSC'nin ayrılmaz bir parçası olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan'a birleştirilmesi olan "KRUNK" teşkilatı kurulmuştur. 1987 yılı haziran temmuz aylarında Hankendi sokaklarında ermenilerin Dağlık Karabağı Ermenistan'a birleştirmek için propaganda amaçlı bildiriler dağıtması, farklı kişilerin Moskova'ya yazdıkları mektuplarda çeşitli topluluklardan "imza toplama kampanyası"nın yapılması, ayrıca aynı yılın II. yarısında Erivan'dan düzenli olarak Hankendi'ne gelen temsilcilerin ermeniler arasında etkili bir çalışma yaparak özel imzalar toplayarak Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleşme fikrini yayması suç işlemek niyetinin (*mens rea*) belirgin örneğidir. Ayrıca, aynı yılın ekim ayında Erivan'da Puşkin parkında "Karabağ" komisyonunun ilk mitinginin yapılması, 18 kasım'da A.Aganbekyan'ın Pariste "L'Humanite" gazetesine demeç vermesi, 1 Aralıkta Dağlık Karabağ ermenilerinin temsilcilerinin özerk bölgenin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a verilmesine dair hazırlanmış başvurunun Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Merkezi Komitesi'ne sunulması bu niyetin bir parçasıdır. Aynı zamanda, 1987 yılında S.Ayvazyan'ın hazırladığı "Büyük Ermenistan" haritası küçük formatta Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde geniş yayılmaya başlamıştır ki, bu haritanın sınırları 3 denizin kıyılarını (Akdeniz, Hazar ve Karadeniz) kapsıyordu. Ayrıca 12 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde gizli faaliyet yapan milliyetçi "KRUNK"un öncüllüğünde ermenilerin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan'a birleştirilmesi talebi ile Hankendi'nde ilk mitingin yapılması, 18 Şubat'ta Ermenistan'dan azerbaycanlıların kovulmasının artık kitlesel hal alması, 20 Şubat'ta DKÖB Halk Milletvekilleri Sovyeti'nin XX. olağanüstü toplantısının "Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSC'den Ermenistan SSC'ye verilmesine dair Azerbaycan ve Ermenistan SSC Ali Sovyetleri karşısında talep ileri sürülmesi konusunda" karar alınması, 21 Şubat'ta Erivan'da olan son caminin ermeniler

tarafından yıkılması vs fiiller Azerbaycan topraklarına saldırı için suç işlemek niyetinin en belirgin örneklerinden bazılarıdır⁴⁴. Bilindiği gibi BM Genel Kurulu'nun 1970 tarihli ve 2625 sayılı "BM Antlaşması gereğince, devletler arasındaki dostça ilişkilerine ve işbirliğine ilişkin uluslararası hukuk ilkeleri Bildirgesi"nde, 1978 tarihli ve 33/73 sayılı "Barışta hayat için toplumların hazırlanması" Karar'ında, 1987 tarihli ve 42/22 sayılı "Uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmakla tehditten veya onu uygulamaktan vazgeçilmesi ilkesinin etkisinin artırılması Bildirgesi"nin 9. fıkrasında, ayrıca diğer bazı uluslararası belgelerde BM-in amaç ve ilkeleri gereğince, devletlerin saldırgan savaşın propagandasından vazgeçmek yükümlülüğü öngörülmüştür. Suç işlemek niyetinden farklı olarak, *actus reus* uluslararası hukuk ilkelerinde, özellikle "Saldırının tanımına ilişkin" 1974 tarihli Karar'da öngörülen fiillerin hepsinin, birkaçının veya birinin yapılması ile suçun maddi unsurlarını oluşturan belirli fiillerde kendini göstermektedir. Bunun belirgin örneği olarak Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi ve çevre illerinin, ayrıca yukarıda adları belirtilen diğer bazı yerleşim birimlerinin işgali gösterilebilir.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısı ile ilgili konular bazı uluslararası kuruluşların kararları ve diğer belgelerinde yer almıştır. Bunlardan en önemlisi BM'in tutumudur ki, bu da onun Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırısı ile ilgili kararlarına yansımıştır. Bilindiği gibi BM Güvenlik Konseyi işgal güçlerinin derhal Kelbecer ve diğer işgal altındaki bölgelerden çekilmesini öngören 30 Nisan 1993 tarihli ve 822, Ağdam ve diğer işgal altındaki bölgelerin işgalini kınayan 29 Temmuz 1993 tarihli ve 853, işgal altındaki topraklardan işgalci birliklerin çıkarılması ve sorunun barış görüşmeleri aracılığıyla çözümüne dair 14 Ekim 1993 tarihli ve 874, askeri operasyonların yeniden başlaması ile sonuçlanan taraflar arasında sağlanan ateşkesin bozulmasını, özellikle Zengilan bölgesinin ve Horadiz şehrinin işgal edilmesini, sivil halka karşı saldırıları ve Azerbaycan topraklarının bombardıman edilmesini kınayan 12 Kasım 1993 tarihli ve 884 sayılı kararlar kabul etmiştir. Saldırıyla ilgili BM'in tutumunun kendi kararlarında nitelendirilmesine gelince, örneğin BM Güvenlik Konseyi'nin 30 Nisan 1993 tarihli ve 822 sayılı Kararı'nın preambulasında Kelbecer'e saldırı bölgesel barış ve güvenliğe tehdit olarak değerlendirilerek, uluslararası hukukun *jus cogens* kurallarının uygulanmasının gerekliliği belirtilmiştir. Bununla ilgili olarak, iki yöne özellikle dikkat edilmiştir.

⁴⁴ Əhmədov E.İ. Ermənistanın Azərbycana təcavüzü: təhlili xronika (1987-2011). Ensiklopedik nəşr. Bakı, 2012, s. 44-47 (azerbaycanca).

Birincisi, bu, bölgede bulunan tüm devletlerin egemenliği ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ile ilgilidir. Söz konusu hükümden anlaşıldığı gibi, bu kural sadece Azerbaycan ve Ermenistan'a değil, bölgede bulunan diğer devletlere uluslararası hukuk kurallarının korunması ve sağlanması ile ilgili çağırıyor. Yani, bölgede bulunan tüm devletlerin toprak bütünlüğü ve egemenliği tehdit altına alınmaz. Benzer hükümler BM Güvenlik Konseyi'nin 874 sayılı Kararı'nın 10. ve 884 sayılı Kararı'nın 6., ayrıca Bağlantısızlar Hareketinin Devlet ve Hükümet Başkanları'nın 16. (2012 tarihli) ve 17. (2016 tarihli) Zirve Toplantısı'nın nihai belgelerinin 91. ve 500. maddelerinde öngörülüyor. Nitekim, bu belgeler bölgede tüm devletleri sorunun ilerlemesine yol açan, ayrıca bölgede barış ve güvenliği tehlikeye atan her türlü düşmanca fiillerden ve her türlü müdahaleden kaçınmaya çağırıyor. Bu hükümler hem de dolayısıyla bölgenin diğer devletlerini Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığı sürecinde "Saldırının tanımına ilişkin" Karar'ın, özellikle 3. maddenin f bendinde öngörülen "*Devletin ülkesini, bu bölgeyi üçüncü bir devlete karşı saldırı yapmak için kullanan başka bir devletin emrine vermesi*" hükmünü ihlal etmeye çağırmıştır. Diğer taraftan, bu, BM Antlaşması'nın 2.4. maddesinde öngörülmüş "*Tüm üyeler kendi uluslararası ilişkilerinde, herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına karşı veya BM'in amaçları ile bir araya sığmayan herhangi bir şekilde kuvvet kullanmaktan ve kuvvet kullanarak tehditten kaçınırlar*" hükmünün ülkemizin toprak bütünlüğüne ilişkin uygulanmasıdır. Benzer hükümlere diğer uluslararası belgelerde de rastlanabilir. Nitekim, BM Genel Kurulu'nun 1970 tarihli ve 2625 sayılı "BM Antlaşması doğrultusunda devletler arasında dostça ilişkilere ve işbirliğine ilişkin uluslararası hukuk ilkeleri" Bildirgesi'nde "kuvvet kullanmama veya kuvvet kullanmakla tehdit" ilkesinin bir unsuru olarak belirtilmiştir ki, *birincisi*, devlet ülkesi BM Antlaşması ihlal edilerek kuvvet kullanma veya kuvvet kullanmakla tehdit sonucunda diğer devletin askeri işgal konusu olamaz. *İkincisi*, devlet ülkesi kuvvet kullanma veya kuvvet kullanmakla tehdit sonucunda diğer devletin kazanç konusu olamaz. Hatta bunun devamı olarak, "Saldırının tanımına ilişkin" 1974 tarihli Karar'ın 5.3. maddesinde öngörülmüştür ki, saldırı sonucunda ülkenin ele geçirilmesi veya özel ayrıcalığın elde edilmesi yasal olarak kabul edilmiyor ve edilmemelidir. *Üçüncüsü*, kuvvet kullanımı veya kuvvet kullanmakla tehdit sonucunda ele geçirilmiş hiçbir ülke yasal ülke olarak tanınmamalıdır. Ayrıca, AGİT'in 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi'ne göre, üye devletler diğer üye devletlerin her birinin toprak bütünlüğüne saygı duyacaklar. Buna göre onlar herhangi üye devletin siyasal bağımsızlığı veya toprak bütünlüğüne karşı BM

Antlaşması'nın amaç ve ilkeleri ile bir araya sığmayan istenilen hareketlerden, aynı zamanda kuvvet kullanmaktan ve kuvvet kullanmakla tehdit etmekten oluşan istenilen bu tür hareketlerden kaçınmalıdır. Ayrıca, AGİT'in 1990 tarihli "Yeni Avrupa için Paris Şartı"nda doğrudan belirtilmiştir ki, uluslararası hukukun bütün ilkeleri eşit şekilde ve koşulsuz şartsız uygulanmalı, onların her biri diğerleri dikkate alınarak yorumlanmalıdır. BM Güvenlik Konseyi'nin 822 sayılı Kararı'nın preambulasında *jus cogens* kurallarına uymanın gerekliliğini belirleyen hükmün ikinci yönü ise uluslararası sınırların ihlal edilemezliği ve toprak elde etmek amacıyla kuvvet kullanımının kabuledilmezliğidir. Benzer hükümler Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısına ilişkin diğer BM kararlarında - 853, 874, 884 sayılı kararlarında tespit edilmiştir. Bu hükümler kendi başlangıcını doğrudan uluslararası hukukun temel ilkelerinden olan kuvvet kullanmama veya kuvvet kullanarak tehdit etmeme ilkesinden alır. Bu arada, söz konusu ilkeye birçok evrensel ve bölgesel uluslararası belgelerde de rastlanmaktadır. Örneğin, 1968 tarihli "Nükleer silahlarının yayılmaması" Sözleşmesi'nin preambulası, 1982 tarihli "Uluslararası deniz hukuku" BM Sözleşmesi'nin denizlerin barışçıl amaçla kullanımına yönelik 301. maddesi vs.

Belirtmek gerekir ki, BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararlarında Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısının niteliklerinin belirtilmesi "Saldırının tanımına ilişkin" 1974 tarihli Karar'da belirlenen unsurlar tam uyumludur. Örneğin, BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Temmuz 1993 tarihli ve 853 sayılı Kararı'nın 2. fıkrasında belirtilen "Ayrıca bölgede tüm düşmanca eylemleri, özellikle sivillere saldırıları ve yerleşim birimlerinin bombardıman edilmesini kınıyor", ayrıca 12 Kasım 1993 tarihli ve 884 sayılı Kararı'nın 1. fıkrasında belirtilen "Azerbaycan topraklarının bombardıman edilmesini kınıyor" hükümleri tam şekilde "Saldırının tanımına ilişkin" 1974 tarihli Karar'ın 3. fıkrasının b bendi ile uzlaşıyor. Yani, bir devletin silahlı kuvvetlerinin başka bir devletin ülkesini bombardıman etmesi veya onun ülkesine karşı herhangi bir silah kullanması uluslararası hukukla saldırı olarak kabul ediliyor.

Ayrıca, incelenen kararların önemini artıran durumlardan biri de Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprakları olarak tanınması, ayrıca ülkenin saldırıya uğraması olayının onaylanması ve işgalci güçlerin derhal işgal altındaki topraklardan çıkarılması talebinin belirtilmesidir. Konunun birinci tarafının açık kanıtını BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Temmuz 1993 tarihli ve 853 sayılı Kararı'nın 9. fıkrasında düzenlenen "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ bölgesinin ermenileri tarafından 822 sayılı (1993) ve şimdiki kararın hükümlerine uyulması ve bu tarafın AGİT'in Minsk Grubu'nun önerilerini ka-

bul etmesi amacıyla Ermenistan Cumhuriyeti hükümetini kendi etkisini göstermekte devam etmeye ısrarla çağırıyor” hükmünün getirilmesidir. Buradaki “Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesinin..” ifadesi düşüncelerimizin açık kanıtı sayılmalıdır. Ayrıca, diğer uluslararası örgütlerin belgelerinde de Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a ait olması açıkça gösterilmiştir. Örneğin, 14-15 Nisan 2016 tarihlerinde Türkiye’nin İstanbul şehrinde düzenlenen İslam Birliği Teşkilatı’nın XIII. Toplantısı’nın Nihai Sözleşmesi’nin 16. bendinde “*Ermenistan Cumhuriyeti silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Dağlık Karabağ bölgesinden ve diğer işgal altındaki topraklarından gecikmeksizin, tamamen ve kayıtsız şartsız çekilmesi*” hükmü getirilmiştir. Öte yandan, BM Güvenlik Konseyi’nin 853 sayılı Kararı’nın 9. fıkrasında belirtilen “Dağlık Karabağ bölgesinin ermenileri” ve “Ermenistan Cumhuriyeti hükümetinin kendi etkisini göstermekte...” beyan şekilleri, işgalci güçlerle ilgili kuralların belirlenmesi Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığında, ayrıca topraklarımızın işgal edilmesinde sadece Ermenistan Silahlı Kuvvetleri’nin, yani resmi şekilde onun ordusu ve diğer silahlı birlikleri olarak bilinen güçlerin katılımını değil, ayrıca gayri nizami güçlerin, paralı askerlerin ve amaçlı biçimde önceden hazırlanmış suç çetelerinin katılımını doğruluyor. Sonuncu güçler üzerinde Ermenistan hükümetinin ve yüksek düzey yetkililerinin bu veya diğer şekilde etkin denetimi gerçekleştirme olanağına sahip olması da tüm kararlarda dolayısıyla bir daha onaylanıyor. Ermenistan ise çatışmaya kendi askeri müdahalesini resmen inkar ederek, Dağlık Karabağ’da yaşayan ermenilerin özgürce kendi bağımsızlıklarına çaba göstermesi ve şimdiye kadar hiçbir uluslararası müdahale olmadan bu hareketi savunması fikrini ortaya atıyor. Böylece Ermenistan kendisinin sorunun tarafı olarak değerlendirilmesinden kaçınıyor. Fakat, Ermenistan tarafının resmi bildirisine rağmen, Dağlık Karabağ sorununda bu devletin yer alması gerçekten ve “sahte deliller” temelinde inkar edilemez. Bu ise Dağlık Karabağ uyuşmazlığında üçüncü tarafın askeri müdahalesini ve ülkenin ayrılması sürecine desteğini klasik örneği olarak açıkça göstermektedir⁴⁵.

Öte yandan, Azerbaycan’a karşı saldırı suçunun işlenmesinde Ermenistan’ın sorumluluğunu kanıtlayan en önemli delil onun sadece Dağlık Karabağ değil, ayrıca çevre illeri ve Azerbaycan’ın diğer topraklarını silahlı işgal sonucunda istila etmesidir. Bu durum Ermenistan’ın ve onun yöneticilerinin tutumunda Azerbaycan topraklarının tecavüzü ile ilgili niyet ve gerçekçi hare-

⁴⁵ Крюгер Х. Нагорно-Карабахский конфликт. Правовой анализ. Перевод с английского издания. Отв. ред. перевода А.И.Алиев, Т.И.Гусейнов. Баку, 2012, с. 140-141 (rusça).

ket unsurlarının olduğunu açıkça göstermektedir. Aynı konunun benzer durum üzere mahkeme uygulamasında saldırı sırasında devletin çeşitli silahlı kuvvetlerin etkin denetimine değinilmiştir. Nitekim, eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin İstinaf Kamarasının “*Duşko Tadiç*” davası kararında (1999) belirtilmiştir ki, silahlı kuvvetler veya gayri nizami güçler veya yarıaskeri bölümler üzerinde devletin kontrolü genel nitelik taşıyabilirler (ve sadece mali yardımın veya askeri araçların verilmesi veya tatbikatların yapılmasını değil, daha geniş denetimi kapsamalıdır). Uluslararası hukukla öngörülen kontrol askeri grubun finansmanı, eğitimi, donanımı veya güncesine ek olarak, bu grubun askeri eylemlerinin düzenlenmesi, koordinasyonu veya planlamasında devletin (silahlı çatışmaya ilişkin uyuşmazlık tarafının) belirli rol oynadığı durumun varlığını içeriyor. Grup veya üyeler tarafından yerine getirilen eylemler, bu eylemin yapılmasını kontrol eden devletin özel talimatına bakılmaksızın, de facto devlet organlarının hareketi olarak değerlendirilebilir. Hatta gayri nizami silahlı kuvvetlerin, paralı askerlerin ve çetelerin diğer devletin topraklarının işgali sırasında veya onunla ilgili üçüncü tarafın (yani, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ın - yazar) desteği ile ilgili hükümlere BM Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin görüşlerinde de rastlanır. Nitekim, Mahkeme'nin görüşüne göre, bu ordu, kuvvet veya grupların silahlandırılması ve görevlendirilmesi bile yasadışı teşvikin bir parçasını oluşturuyor⁴⁶. Hatta Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsünün 8 bis maddesinin 1. fıkrasında öngörülmüş kurala göre, etkin olarak devletin siyasal ve askeri faaliyeti üzerinde denetimi gerçekleştirmek veya bu faaliyeti yönlendirmek statüsüne sahip kişinin saldırı fiilinin planlanması, hazırlanması, başlanması, gerçekleştirilmesinden dolayı sorumlu olması olasılığına ilişkin hüküm de gözden kaçırılmamalıdır. Ermeni terör örgütlerinin Azerbaycan topraklarının işgalindeki faaliyetinde Ermenistan'ın devlet düzeyinde kapsamlı katılımı kendini sürekli göstermektedir.

Ayrıca, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin 2005 tarihli ve 1416 sayılı Kararı'nda belirtilen “*Azerbaycan topraklarının önemli bölümleri hala ermeni silahlı kuvvetlerinin işgali altındadır ve bölücü güçler tarafından hala Dağlık Karabağ bölgesi kontrol ediliyor*” ifadesi de Azerbaycan'a karşı saldırı suçunun işlenmesinde Ermenistan'ın etkin denetimini bir kez daha kanıtlamaktadır. Çünkü askeri politik açıdan ve uluslararası belgelerin hükümleri doğrultusunda Ermenistan ve Karabağ ermenilerinin ortak ve tek olarak kabul

⁴⁶ Крюгер Х. Нагорно-Карабахский конфликт. Правовой анализ. Перевод с английского издания. Отв. ред. перевода А.И.Алиев, Т.И.Гусейнов. Баку, 2012, с. 140 (rusça).

edilmesi gerektiği açıkça görülmektedir. Buysa yaşanan sorunun uluslararası sorun sayılarak, taraf gibi Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşandığının kanıtıdır⁴⁷. Ermenistan'ın bölücülüğe verdiği desteği ve çatışmaya taraf olarak hareket ettiğini kanıtlayan gerçeklerden bir tanesi, 1995'te BDT üye ülkelerinin devlet başkanlarının "Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Barış ve İstikrarı Koruma" konusunda sözleşme imzalarken bu devletin o belgenin 7. ve 8. bentlerini kabul etmeyi redd etmesi olmuştur. Bu bentlerde belirtiliyor ki, "Üye devletler... kendi topraklarında... bölücülüğün, milliyetçiliğin, şovenizmin ve faşizmin herhangi tezahürlerini önlemek için önlemler alacaklar", onlar, aynı anda, "diğer üye devletlerin topraklarında bölücü eylemleri ve bölücü rejimleri desteklememeyi, ...onlara ekonomik, mali, askeri ve diğer yardımda bulunmamayı taahhüt ediyorlar". Ayrıca, Ermenistan 2-3 Aralık 1996'da AGİT'in Lizbon toplantısında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü teyit eden Nihai Bildiri'nin kabul edilmesine de engel oluşturmuştur⁴⁸. "Human Rights Watch" örgütünün 1994 yılında hazırladığı "Azerbaycan: Dağlık Karabağ'da sorunun yedi yılı" adlı belgede belirtilmiştir ki, ermeni birliklerinin Azerbaycan'da askeri operasyonlara katılımı Ermenistan'ı sorunun tarafına, ayrıca savaşı Ermenistan ve Azerbaycan arasında uluslararası silahlı çatışmaya dönüştürüyor⁴⁹.

Ayrıca, Azerbaycan tarafının BM'e sunduğu "Azerbaycan topraklarının işgalcisi olarak Ermenistan'ın uluslararası hukuki sorumluluğuna ilişkin" (23 Ocak 2009) raporun 29-31. bentlerinde de belirtildiği üzere, çeşitli uluslararası kuruluşların belgelerinde Ermenistan'ın sorunun tarafı olarak katılımını teyit eden çok sayıda deliller mevcuttur. Nitekim, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Siyasi Konular Komisyonu'nun 19 Kasım 2004 tarihli raporunda belirtilmiştir: "Dağlık Karabağ'da yaşanan silahlı çatışmalara Azerbaycan'dan olan yerel ermenilerle birlikte, Ermenistan'dan olan ermeniler de katıldı. Bugün Dağlık Karabağ ve çevre illerde Ermenistan askerleri yerleştirilmiştir, bölgedeki nüfus Ermenistan pasaportuna sahiptirler ve Ermenistan hükümeti bu bölgeye büyük oranda mali yardım sağlıyor". Uluslararası Kriz Grubu'nun 2005 yılının Eylül ayında yayınladığı raporda ise belirtilmiştir ki, bağımsız değerlendirmeye göre, orduda 8500 Karabağ ermenisi ve 10.000 Ermenistan'dan gelen ermeni vardır, ayrıca, Dağlık Karabağ'da Ermenistan'dan olan çok

⁴⁷ Мережко А.А. Проблема Нагорного Карабаха и международное право. Киев, 2014, с. 70 (rusça).

⁴⁸ www.president.az/azerbaijan/karabakh

⁴⁹ Cornell S.E. Undeclared war: The Nagorno-Karabakh conflict reconsidered // Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, 1997, Vol. XX, No 4, p. 21-22 (ingilizce).

sayıda asker ve kontrat üzere askeri hizmet veren askerler kendi hizmetlerini sürdürüyorlar⁵⁰.

Yapılan bilimsel araştırmalar ve uzun sürede dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılan sosyal tehlikeli eylemler uluslararası terörün bir parçası olan ermeni terörünün tarihinin 100 yıldan fazla olduğunu gösteriyor. Ermeni milliyetçileri XIX. yüzyılın sonunda - 1885 yılında Marsilya’da “Armenakan”, 1887 yılında Cenevre’de “Hınçag”, 1890 yılında Tiflis’te “Taşnaksütyun” partilerini kurdu- lar. Belirtilen kurumlar parti olarak belirtilmesine rağmen, onların temel amacı “Büyük Ermenistan” kurma düşüncesi ile tarihi Azerbaycan topraklarının ele geçirilmesi olmuştur. Diğer taraftan, onların faaliyeti sadece toprakların işgali amacı ve fiilleri ile sınırlandırılmaz. Parti adı altında faaliyet gösteren yukarıda adları belirtilen ve diğer ermeni suç çeteleri veya birleşmeleri çeşitli ülke- lerde terör eylemleri düzenleyerek, tehdit ve yıldırma politikasına el atmışlar. Bunun belirgin örneği olarak çok sayıda terör olayları gösterilebilir. Örneğin, 27 Ocak 1973 tarihinde ABD’nin Kaliforniya eyaletinin Santa Barbara kentinde Los Angeles eyaletinde Türkiye’nin Başkonsolosu Mehmet Baydar ve diğer türk diplomatı Bahadır Demiyor 78 yaşındaki ermeni göçmen Gurgen Yanık- yan tarafından katledilmiştir. 1975 yılının ocak ayının 20’de Dünya Kiliseler Konseyi’nin Beyrut ofisinde patlayıcı yerleştirilmesinin onlara ait olması 3 yıl- dan sonra düzenlenen basın toplantısında ASALA (“Ermenistan’ın kurtuluşu için ermeni gizli ordusu”) terör örgütünün temsilcisi tarafından itiraf edilmiştir. ASALA’nın organizasyonu ile 25 Ağustos 1983 tarihinde Fransa’nın Batı Al- manya’daki konsoloslukunda patlayıcı patlatılması sonucunda 2 kişi hayatını kaybetmiş, 23 kişi yaralanmıştır⁵¹. Böyle haller ve kanıtlar yeteri kadardır.

“Saldırının tanımına ilişkin” 1974 tarihli Karar’ın 3. (g) maddesinin hüküm- lerine atıfta bulunursak, bu durumda Ermenistan tarafından Azerbaycan toprak- larının işgal edilmesinde paralı askerlerden ve gayri nizami ordu birliklerinden, çetelerden yararlanılması hallerine açıkça rastlanabilir. Nitekim, 1987 yılında Hankendi’nde ermeni lobisinin mali desteği ve katılımıyla “Dağlık Karaba- ğın Devrimci Yönetim Komitesi” - “KRUNK” (“Комитет Революционного Управления Нагорного Карабаха” kelimelerinin baş harflerinin kısaltmasıdır) kurulmuştur. KRUNK-un sıralarında Ortadoğu’dan olan yabancı paralı askerler de savaşıyorlar. Örgütün ideolojik faaliyetini Ermenistan’ın eski cumhurbaşka- nı Robert Koçaryan yönetiyordu. Halihazırda örgüt dünyanın çeşitli ülkelerin-

⁵⁰ www.mfa.gov.az/files/file/International%20Legal%20Responsibilities%20of%20Arme- nia%20as%20the%20Belligerent%20Occupier%20of%20Azerbaijani%20Territory.pdf

⁵¹ Гайбов И.И., Шарифов А.А. Армянский терроризм. Баку, 1991, с. 7 (rusça).

de Dağlık Karabağ uyuşmazlığının tarihi ve sözde “ermenî soykırımı”na ait sahte bilgilerin yayılması ile uğraşan “Ermenî kültür merkezi” olarak faaliyet gösteriyor. 1988 yılında Moskova’da kurulan “Ermenî birliği”nin ASALA ile sıkı ilişkisi olmuş ve eski sovyetlerde ASALA terör örgütü üyelerinin faaliyeti için onları sahte belgeler ve parayla sağlamış, ayrıca Karabağ’a silah ve paralı askerlerin nakledilmesinde yer almıştır. Ayrıca 1991 yılında kurulan “Özgürlük kaplanları” (“Freedom Tigers”) adlı örgütün üyeleri Karabağ’da yaşanan savaşlara katılmış, sivil halka karşı suç işlemişlerdir⁵². Daha sonra 1988 yılın Ocak ayından itibaren Ermenistan hükümeti, “Karabağ” ve “KRUNK” komiteleri, Eçmiedzin kilisesinin temsilcileri SSCB yönetiminin desteği ile “türksüz Ermenistan” politikasının planlı şekilde uygulanması, ayrıca azerbaycanlıların tarihi topraklarından kovulması yönünde binlerce kanlı eylemler yapmışlar⁵³. Paralı askerlerin, çetelerin ve gayri nizami askerlerin Ermenistan adına savaşmasını kanıtlayan bir diğer delil ünlü terörist, Suriye kökenli ABD vatandaşı, 1957 yılında California eyaletinde doğmuş, Batı Avrupa’da “ASALA-nın devrimci hareketi” adlı grubun başkanı, uzun yıllar aranan Monte Melkonyan’la bağlıdır. Nitekim, M.Melkonyan 28 Kasım 1985 tarihinde 6 yıllık hapis cezasına mahkum edilmesine rağmen ermenî lobisi, ayrıca ermenî terör örgütlerinin baskısı sonucu Fransa hapisanesinden 1990 yılında süresinden daha önce bırakılarak Ermenistan’a gelmiş ve terör faaliyetlerini sürdürmek için buradan Dağlık Karabağ’a gönderilerek sivil azerbaycanlılara karşı gerçekleştirilen terör eylemleri yapmıştır. Uluslararası terörist M.Melkonyan Azerbaycan’ın Hocavend ilinin işgali sırasında ermenî terör çetesinin komutanı olmuştur. O, özellikle 1992 yılında Hocavend ilinin Karadağlı köyünde, daha sonra ise Hocalı’da azerbaycanlıların soykırımına ve vahşice katledilmesine öncülük edenlerden biri olmuştur. 12 Haziran 1993 yılında Dağlık Karabağ’da öldürülen “Avo” lakaplı bu uluslararası teröristin Erivan’da düzenlenen cenaze törenine üst düzey yetkililer, özellikle Ermenistan cumhurbaşkanı da katıldı. Ermenistanın ulusal kahramanı ilan edilen teröristin ismi Savunma Bakanlığı’nın merkezlerinden birine verilmiş, ayrıca onun Hankendi ve Erivan’da anıtı dikilmiştir⁵⁴. Bu ise Ermenistan’ın uluslararası terörizmi desteklemesinin doğrudan kanıtıdır.

Ayrıca işgal altındaki topraklar hiçbir devletin, uluslararası örgütün denetiminde olmayan özgün suç kaynağına dönüşmüştür. Nitekim, bölücü terörist rejim işgal altındaki topraklarda uyuşturucu maddelerin yasadışı yetiştirilmesi,

⁵² www.karabakh.az/news/?lang=az&i=316

⁵³ www.human.gov.az/az/view-page/43#.Wk8m6Kh9Vc8

⁵⁴ www.karabakh.az/news/?lang=az&i=316

üretimi ve satışının gelişimi için tüm gerekli ortam yaratmıştır. Bu veriler ABD Dışişleri Bakanlığı'nın uyuşturucu maddeler üzerinde uluslararası denetim stratejisine ilişkin Mart 2000 tarihli raporunda yer almıştır. Uyuşturucu kaçakçılarını sözde kurumun azılı yöneticileri savunuyor, uyuşturucu satışından gelen paraları işgal altındaki toprakların denetim altında tutulması ve paralı askerlere hak ödenmesi için kullanılıyor⁵⁵. Aynı zamanda, 1990 yılında Azerbaycanın Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin komandanı ve SSCB İçişleri Bakanlığı'nın Genel Müdürlüğü'nün burada yerleştirilmiş iç kuvvetleri komutan yardımcısı görevinde çalışmış, tümgeneral Heinrich Malyuşkin'in verdiği demeçde⁵⁶ bu bölgede ermeniler tarafından paralı askerlerin kullanıldığı açıkça bildirilmiştir. 8 Mayıs 1992'de Şuşa'nın işgali sırasında da ermeniler tarafından yurtdışından getirilmiş paralı askerlerin savaşı bilinen gerçeklerden biridir⁵⁷. 1992 yılında Kelbecer'de Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin esir aldığı 6 rus esirin sözlerine göre, onlar VII ordunun ermeni tarafında savaşan on iki özel amaçlı paralı rus askerlerinden oluşan gruba dahil idiler⁵⁸. Saldırı ve işgal sırasında ermenilerin paralı askerlerin yardımından geniş şekilde yararlanması gerçeğini mağdurlar onaylıyorlar⁵⁹.

4 Aralık 1989 tarihli "Paralı askerlerin teşvik edilmesine, onlardan yararlanılmasına, onların finanse edilmesine ve eğitime karşı mücadele konusunda" Uluslararası Sözleşme'nin 2. maddesinde belirtiliyor ki, Sözleşme'nin 1. maddesinde belirlenen kavramlarla paralı askerleri çeken, onlardan yararlanan, onları finanse eden ve eğiten kişi bu Sözleşme uyarınca göre suç işlemiş sayılır. Sözleşme'nin 5. maddesinde ise belirtiliyor ki, katılımcı devletler paralı askerlerden yararlanmayacağı, onları finanse etmeyeceği ve eğitmeyeceği gibi, bu Sözleşmenin hükümleri gereğince bu tür faaliyetleri yasaklayacaklar. Görüldüğü gibi bu Sözleşme'ye sözde katılan saldırgan Ermenistan devleti aslında bu Sözleşme'yi önemli şekilde ihlal eden ülkelerin başında gelir. Önemli uluslararası belgelerde paralı asker derken, askeri ihtilaf ve askeri operasyonlara katılan devletin vatandaşı olmayan, onun ülkesinde sürekli yaşamayan, ayrıca resmi faaliyetin yerine getirilmesi için görevlendirilmeyen, maddi ödül elde etmek

⁵⁵ www.azerbaijan.az/_Karabakh/_ArmenianAgression/armenianAgression_04_a.html

⁵⁶ www.az.trend.az/azerbaijan/karabakh/1144240.html

⁵⁷ Əhmədov E.İ. Ermənistanın Azərbycana qarşı təcavüzkarlıq siyasəti (təhlili xronika) // "GEO Strategiya" jurnalı, 2011, № 6, s.34-43 (azerbaycanca).

⁵⁸ Waal D.Th. Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war. New-York, 2003, p. 200-201 (ingilizce).

⁵⁹ Aşırılı A.A. Türkün Xocalı soyqırımını. Bakı, 2005, s. 78-84 (azerbaycanca).

amacıyla faaliyet gösteren kişiler öngörülüyor. Paralı askerlerden yararlanma derken, bir veya birkaç kişiyi maddi ödül karşılığında askeri ihtilaf veya askeri operasyonlara katılmak için kullanma anlaşılır. Paralı askerleri eğitmek de-yince, onlara silahtan, savaş teknolojisinden kullanım kurallarının, ayrıca savaş yapmanın yöntem ve araçlarının, özellikle askeri operasyonların yapılması tak-tiğinin öğretilmesi vs. anlaşılır. Paralı askerlerin finansmanı onların parayla vs. sağlanmasında kendini gösteriyor. Paralı askerlerin kullanımı derken, onların doğrudan askeri operasyonlara dahil edilmesi anlaşılır.

Belirtilen deliller Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısı sırasında suç çetesi ve gayri nizami birliklere, paralı askerlere devlet düzeyinde destek verilmesinin kanıtıdır. Buysa "Saldırının tanımına ilişkin" 1974 tarihli Karar'ın 3. maddesinin g bendinin ihlali olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan, sal-dırının belirtilen unsurunu uluslararası mahkeme uygulaması bağlamında in-celerken örnek olarak BM Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin "Nikaragua'da ve ona karşı askeri ve yarı askeri faaliyetlere ilişkin Nikaragua'nın Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı" davası (1986) kararı gösterilebilir. Bu kararın 195. bendine göre silahlı saldırı kendiliğinde sadece nizami silahlı güçlerin ulusla-rarası sınırları düzenli şekilde geçmesini belirten kavram olarak değil, ayrıca ağırlık derecesine göre nizami güçler tarafından yapılan belirli silahlı saldı-rı veya saldırıda onların mevcut katılımını hatırlatarak, devlet tarafından veya onun adına diğer devlete karşı silahlı güçle ilgili eylemleri gerçekleştiren silahlı çetelerin, grupların, gayri nizami güçlerin ve ya paralı askerlerin gönderilmesini kapsayan kategori olarak gözden geçirilmelidir. Ayrıca, Mahkeme şu kanaate varmıştır ki, bir devlet tarafından diğer devletin topraklarına silahlı çetelerin gönderilmesi ile ilgili yapılan silahlı saldırılar kendi çapına ve etkisine göre normal sınır çatışmasından daha çok nizami silahlı kuvvetler tarafından yapılan askeri operasyona benziyorsa, bu durumda silahlı saldırıların yasaklanmasına ilişkin hüküm aynı gayri nizami çetelerin gönderilmesine de uygulanmalıdır. Kısacası, silahlı saldırı amacıyla gayri nizami çetelerin gönderilmesi olgusu kendiliğinde aynen silahlı saldırının kendisi kadar uluslararası sosyal tehlikeli fiil olarak kabul ediliyor.

Azerbaycan topraklarının işgaline ilişkin BM kararlarının önemini artıran durumlardan biri de Dağlık Karabağ bölgesine ait olmayan çevre illerin saldırısına ilişkin hükümleri içermesidir. Nitekim 822 sayılı Karar'ın 1. bendinde "askeri operasyonların ve savaş eylemlerinin hemen durdurulmasını, ayrıca tüm işgalci güçlerin Kelbecer'den ve Azerbaycan'ın diğer işgal altındaki böl-gelerinden", 853 sayılı Karar'ın 1. bendinde "Ağdam'ın ve Azerbaycan Cum-

huriyeti'nin diğer işgal altındaki bölgelerinin", 874 sayılı Karar'ın 5. bendinde "yakın zamanlarda işgal edilmiş topraklardan" ve 884 sayılı Karar'ın 1. bendinde "Askeri operasyonların yeniden başlamasıyla sonuçlanan taraflar arasında sağlanan ateşkesin bozulmasını, özellikle Zengilan'ın ve Horadiz şehrinin işgali...." ifadelerinin yer alması Ermenistan'ın saldırı fiilini sadece Dağlık Karabağ ile kısıtlamıyor, hem de diğer toprakların işgalinin dikkate alınmasının gerekliliğini belirtmektedir. İşte bunun devamı olarak, BM Genel Kurulu "Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarındaki duruma dair" 15 Mart 2008 tarihli 62/243 sayılı Kararı'nda ermeni kuvvetlerinin Azerbaycan'ın tüm işgal altındaki topraklarından hemen, tamamen ve koşulsuz olarak çıkarılması talep edildi. Bu Kararda ciddi rahatsızlık duyulduğu belirtilerek öngörülüyor ki, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde ve onun çevresindeki askeri uyumsuzluk uluslararası barış ve güvenliğe tehlike yaratmaya devam ederek Güney Kafkasya ülkelerinde insancıl durumu olumsuz etkiliyor. Ana Meclis üye devletleri Azerbaycan'ın uluslararası tanınmış sınırları çerçevesinde egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye çağırıyor. Kabul edilen belgede, BM Genel Kurulu bir kez daha beyan ediyor ki, Azerbaycan topraklarının işgali sonucunda oluşmuş durumu hiçbir devlet meşru saymamalı ve bu durumun sürdürülmesini teşvik etmemelidir⁶⁰.

Görüldüğü gibi, sorunla ilgili BM tarafından kabul edilmiş tüm belgeler Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü esas alarak ve tüm işgal altındaki Azerbaycan topraklarından ermeni işgalcilerin hemen, tam ve kayıtsız şartsız çekilmesini talep ederek uluslararası hukukun evrensel ilke ve kurallarına dayanıyor. Onun için de temel amaçlardan biri BM Uluslararası Adalet Mahkemesi aracılığıyla BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararların, daha sonra ise BM Genel Kurulu'nun "Azerbaycanın işgal altındaki topraklarındaki duruma dair" 15 Mart 2008 tarihli ve 62/243 sayılı Kararı'nın uygulanması yönünde onların daha geniş yorumlanmasıdır.

Genel olarak, BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı Kararlarının preambullarında Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının işgalinin bölgede barış ve güvenliğe tehdit olarak değerlendirilmesine dair hüküm 1970 tarihli "BM Antlaşması doğrultusunda devletler arasındaki dostça ilişkilere ve işbirliğine ilişkin uluslararası hukuk ilkeleri Bildirgesi"nde tespit edilmiş "kuvvet kullanmama veya kuvvet kullanmakla tehdit etmeme" ilkesinin bir parçası sayılan "*Saldırgan savaş barışa karşı suç sayılarak, uluslararası*

⁶⁰ Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı, 2013, s. 49 (azerbaycanca).

hukukla öngörülen sorumluluk yaratıyor”, ayrıca “Saldırının tanımına ilişkin” 1974 tarihli Karar’ın 5.2. maddesinde belirtilmiş “*Saldırgan savaş uluslararası barışa karşı suçtur. Saldırı uluslararası sorumluluğa neden olur*” hükümleri ile birlikte gözden geçirilmelidir. Bu hükümler ayrıca Azerbaycan topraklarının işgali ile ilgili uluslararası hukuk kurallarının ihlaline göre Ermenistan devletinin sorumluluğunun belirlenmesi ve ilgili failerin uluslararası cezai sorumlu tutulmaları için temel rolünü oynamalıdır. Hatta BM Genel Kurulu’nun 1970 tarihli ve 2734 sayılı “Uluslararası güvenliğin güçlendirilmesine dair Bildirge”nin 8. bendi gereğince, barışa karşı tehlikenin önlenmesi ve giderilmesi, saldırı eylemleri ve barışın diğer ihlallerinin önlenmesi için BM Antlaşması uyarınca etkili, dinamik ve esnek etkinliklerin, özellikle uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanması, desteklenmesi ve restorasyonu alanında etkinliklerin yapılmasının zorunluluğuna ilişkin hüküm yer almıştır.

Bununla birlikte, Ermenistan’ın Azerbaycana yönelik saldırısı ile ilgili ve onun sonuçlarının farklı yönlerine ilişkin önemli hükümlere BM’in diğer belgelerinde, ayrıca söz konusu uluslararası örgüte sunulan raporlarda da değinilmiştir. Örneğin BM Güvenlik Konseyi Başkanı’nın 06 Nisan 1993, 18 Ağustos 1993, 26 Nisan 1995 tarihli bildirimleri, BM Genel Kurulu’nun 23 Mart 1994 tarihli ve 48/114 sayılı, 06 Şubat 2003 tarihli ve 57/298 sayılı, 15 Eylül 2006 tarihli ve 60/285, 25 Nisan 2008 tarihli ve 62/243 sayılı kararları, BM Genel Sekreterliği’nin 14 Nisan 1993 ve 30 Mart 2009 tarihli raporları vs.

Aynı zamanda, “Azerbaycan topraklarının askeri işgali: Hukuki değerlendirme” (23 Ekim 2007), “Ermenistan tarafından Azerbaycan’a karşı silahlı saldırının hukuki sonuçları” (24 Aralık 2008), “Devletlerin toprak bütünlüğünün temel kuralı ve Ermenistan’ın revizyonist iddiaları ekseninde kendi geleceğini belirleme hakkına dair” (29 Aralık 2008), “Azerbaycan topraklarının savaşan işgalcisi olarak Ermenistanın uluslararası hukuki sorumluluğu” (27 Ocak 2009), “Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı silahlı saldırısı: Başlıca nedenleri ve sonuçları” (6 Ekim 2009), “Azerbaycanlı göçmenlerin uluslararası hakları ve Ermenistan’ın uluslararası hukuki sorumluluğu” (3 Mayıs 2012), “Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarında ekonomik ve diğer faaliyete dair” (16 Ağustos 2016) vs. adlı raporlar Azerbaycan devleti tarafından BM Genel Sekreterine sunulmuştur.

Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını istila etmesi gerçeği sadece saldırı suçunun işlenmesini içermiyor, ayrıca diğer sosyal tehlikeli fiillerin işlenmesi, özellikle işgal altındaki topraklarda uluslararası terör potansiyelinin oluşmasına ve daha da artmasına yol açıyor. Bahsedilen olumsuz durumlar ise kendiliğinden aşağıdaki olumsuz sonuçların oluşmasını sağlamıştır: a) toprakların

işgali sonucunda insan haklarının çiğnenmesi; b) bu toprakların sosyal tehlikeli ve yasadışı eylemlerin yapılması alanına dönüşmesi; c) azerbaycanlılara ait topraklarda, evlerde ve diğer alanlarda ermenilerin yerleştirilmesi; ç) çevresel zararların giderek üst düzeye ulaştırılması; d) dünya tarihi ve kültürünün bir parçası olan azerbaycanlıların tarihi, kültürel ve dini geçmişine dair tüm kayıtların yok edilmesi politikasının yürütülmesi⁶¹.

Ayrıca, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında Ermenistan'ın hukuka aykırı faaliyeti defalarca, hatta kozmik araştırmalar sonucunda da belirlenmiştir. Nitekim bunun belirgin örneğini "Azerkosmos" Şirketi'nin 2017 yılı için resmi raporunda belirtilen bilgide de görülebilir. Nitekim, rapora göre, 2015 yılından itibaren, "Azersky" uydusu ülkenin savunma ve güvenliği için sürekli kullanılıyor, ayrıca işgal altındaki topraklarımızda yapılmış yangınların düzenli olarak incelenmesi ve maddi hasarın değerlendirilmesi yapılıyor. Aynı zamanda, raporda, 2017 yılında Kelbecer ve Zengilan bölgesinde bulunan maden yataklarının uzay denetlemesi gerçekleştirildi ve üretim alanlarında yaşanan gelişmeler tespit edildi⁶². Ayrıca işgal altındaki bölgelerde bulunan 2 altın, 4 cıva, 2 kromit, 1 kurşun çinko, 1 bakır ve 1 sürme yataklarından sağlanan mineral kaynaklar Ermenistan'ın konsantre tesislerine gönderiliyor. İşte bütün bu durumlar Ermenistan'ın dünyada değerli, nadide metallerin önemli ihracatçılardan birine dönüşmesine dair sahte ermeni iddialarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında Ermenistan'ın uyguladığı yasadışı siyasetin örneği olarak Kelbecer'de yapılan faaliyetler gösterilebilir. Ermenistan bu topraklardan yılda 13 tona kadar altın hasil ediyor. Ayrıca, işgal altındaki topraklarda inşaat malzemelerinin ve örtü taşının üretimi de Ermenistan'da hem inşaat alanlarının genişlemesine, hem de örtü taşının ihracatına geniş imkanlar yaratmıştır⁶³.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısının uluslararası hukuki düzeyde teyidinde ve tanınmasında diğer uluslararası kuruluşların da rolü önem arz etmektedir. Bu alanda İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (eski İslam Konferansı Teşkilatı) faaliyetini özellikle belirtmek gerekir. Söz konusu kurumun bu konuda kabul ettiği belgeler sadece saldırının tanınmasını içermiyor, ayrıca bu yönde diğer evrensel ve bölgesel uluslararası örgütlerin faaliyetine olumlu et-

⁶¹ Мустафаева Н.И. Принципы международного права и Нагорно-Карабахский конфликт. Баку, 2014, с. 43-44 (rusça).

⁶² "Azərbaycan" qəzeti, 11 yanvar 2018-ci il, № 6 (7733), s. 3 (azerbaycanca).

⁶³ Mustafayeva A., Garayev R. Legal aspects of preparation for damage caused to Azerbaijan as a result of Armenian aggression // IRS Heritage, 2013, No 14, p. 57-58 (azerbaycanca).

kisini göstermeye çalışıyor. Örneğin, İslam Konferansı Teşkilatı devlet ve hükümet başkanlarının VII. Toplantısı'nın (13-15 Aralık 1994) Nihai Senedi'nin 68. bendinde Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı askeri saldırısını kınamakla birlikte, 69. bentte BM Güvenlik Konseyi'ne çağrı niteliğindeki aşağıdaki hükümleri belirtmiştir: Azerbaycan'a karşı saldırının BM Güvenlik Konseyi tarafından tanınması; Kendi kararlarının yerine getirilmesinin sağlanması için BM Güvenlik Konseyi tarafından Örgüt Antlaşması'nın VII. bölümünde öngörülen gerekli adımların atılması; Azerbaycan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğüne yönelik saldırının BM Güvenlik Konseyi tarafından kınanması ve ona son verilmesine çağrılması.

Genel olarak, işgalin gerçekleşmesinden sonraki dönemlerde İİT kendisinin neredeyse tüm belgelerinde Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi gerçeğini teyit etmiştir. Bunu 13-15 Aralık 1994 tarihinde Fas'ın Kazablanka kentinde İİT-in VII. Toplantısı'nın Nihai Senedi'nin 8. bendi, 12-13 Kasım 2000 tarihinde Katar'ın Doha kentinde İİT-in IX. Zirve Toplantısı'nın Nihai Senedi'nin 61. bendi, 16-17 Ekim 2003 tarihinde Malezya'nın Putrajaya kentinde İİT-in X. Toplantısı'nın Nihai Senedi'nin 33. bendi, 13-14 Mart 2008 tarihinde Senegal'in Dakar kentinde İİT XI. Toplantısı'nın Nihai Senedi'nin 61. bendi, 14-15 Nisan 2016 tarihinde Türkiye'nin İstanbul şehrinde İİT-in XIII. Toplantısı'nın Nihai Senedi'nin 16. bendi vs.den görülüyor ki, burada da temel olarak bu yönler ayrılabilir: Ermenistan-Azerbaycan sorunu ve bu devletin ülkemize yönelik saldırı politikasının uluslararası hukuk ihlali olarak tanınması, bu fiillerin şiddetle kınanması; Azerbaycan'a söz konusu uluslararası kuruluş tarafından ekonomik yardımların yapılması; Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırısı sonucunda Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında İslam tarihi ve kültür anıtlarının yıkılması ve yok edilmesinin önlenmesi⁶⁴.

Ayrıca bu alanda İslam İşbirliği Teşkilatının çok sayıda diğer belgeleri de mevcuttur. Örneğin, Örgütün Dışişleri Bakanları Konseyi'nin "Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki uyuşmazlığa dair" (1994, 12/21-P), "Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırısının sonucu olarak Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında İslam tarihi ve kültür anıtlarının ve kutsal yerlerin yok edilmesi ve dağıtılmasına dair" (2002, 11/29-C), "Siyasal konulara dair" (2016, 10/43-POL), "İslam İşbirliği Teşkilatının üye devletlerine ve tartışmalı/işgal altındaki topraklarda müslüman topluluklarına, ayrıca İslam İşbirliği Teşkilatı dokunul-

⁶⁴ Süleymanov E., Süleymanov V. Ermənistanın Azərbaycanca qarşı silahlı təcavüzü və işğalın ağır nəticələri. Təkmilləşdirilmiş ikinci nəşri. Bakı, 2013, s. 36 (azerbaycanca).

mazlığı çerçevesinde gayri İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerine ekonomik yardıma dair” (2016, 4/43-E), “İslam kutsal yerlerinin korunmasına dair” (2016, 3/43-C) kararları vs.

Ermenistan-Azerbaycan sorunu ile ilgili hükümlere sadece ülkemizin üye olduğu uluslararası kuruluşların kabul ettiği kararlarda değil, diğer uluslararası kuruluşların belgelerinde de rastlanabilir. Örneğin, Avrupa Birliği (AB). Nitekim, bağımsızlığın ilk yıllarında ilişkilerin henüz gerektiği gibi gelişmediği dönemlerde Avrupa Birliği bu konuda kendi tutumunu belirtmekle birlikte, sorunun barışçıl yollarla çözümüne yönelik faaliyetlerin yapılmasının gerekliliğini özellikle belirtmiştir. Örgütün 22 Mayıs 1992 tarihli “Dağlık Karabağ’a ilişkin Bildirge”sinde Dağlık Karabağ bölgesinde çatışmaların yoğunlaşmasından endişe duyulduğunu ve herhangi bir kuvvet kullanımını şiddetle kınadığını belirtiyor. Ayrıca Bildirge’de Azerbaycan ve ermeni nüfusunun temel haklarının mevcut sınırlar çerçevesinde tam olarak sağlanması konusuna da değiniliyor. Avrupa Birliği’nin 18 Haziran 1992 tarihli “Dağlık Karabağ’a ilişkin Bildirge”sinde ise her iki tarafın AGİT üyesi olarak üstlendikleri yükümlülükler gereğince insan haklarına saygı göstermeye çağırılıyor. Çatışmanın boyutunun ve yapılan askeri operasyonların Kelbecer ve Fuzuli topraklarına yayılmasından rahatsızlığı belirten 7 Nisan 1993 tarihli “Dağlık Karabağ’a ilişkin Bildirge”de Azerbaycan topraklarından hemen çekilmesi ve bu topraklarda savaşın durdurulması amacıyla Ermenistan hükümeti Dağlık Karabağ’ın askeri birlikleri üzerinde olan etkisinden yararlanmama ısrarla çağırılıyor. AB’nin 24 Haziran 1993 tarihli “Dağlık Karabağ’a ilişkin Bildirge”sinde belirtilmiştir ki, Ermenistan hükümetinin Dağlık Karabağ’da barış planına ait henüz kabul etmediği unsurları tam olarak kabul etmesine ve Azerbaycan’da Dağlık Karabağ ve onun çevresindeki iç zorluklardan Ermenistanın suistimal etmekten kaçınmasına Birlik ve örgüte üye devletler umut ediyorlar. Örgütün 3 Eylül 1993 tarihli “Dağlık Karabağa ilişkin Bildirge”si ise sorunun ve saldırının yarattığı olumsuz sonuçları, ayrıca saldırganın uluslararası hukuka aykırı hareketlerinin önlenmesine ilişkin hükümler öngörmüştür. Genel olarak, Avrupa Birliği’nin 3 Eylül 1993 tarihli “Dağlık Karabağa ilişkin Bildirge”si önemine ve genişliğine göre aşağıdaki hükümleri içermekle, diğer benzer belgelerinden esaslı şekilde ayrılır: Askeri operasyonlar ve işgal sonucunda Azerbaycan’da oluşan göçmen ve mülteci sorununun bölge güvenliğine tehlike oluşturacağı gerçeği öne çekiliyor; Dağlık Karabağ’ın yerli ermeni silahlı kuvvetlerinin BM Güvenlik Konseyi’nin ilgili kararlarına saygı göstereceğine, ayrıca Kelbecer, Ağdam, Fuzuli ve Cebrayıl illerinden geri çekileceğine inandığını belirterek göstermiştir ki,

kuruluş veya onun üye devletleri Azerbaycan'ın bu topraklarda büyük çaplı saldırılar gerçekleştirme gücüne sahip olduğuna dair hiçbir delil ve kanıtı yoktur; Dağlık Karabağ ermenilerinin BM Güvenlik Konseyi'nin 822 ve 853 sayılı kararlarına, ayrıca AGİT'in Minsk Grubu'nun önerilerine uymaları için Ermenistan hükümetini kendisinin belirleyici etkisini kullanmaya çağırıyor, aynı zamanda Ermenistan'a çağrıda bulunularak onu Azerbaycan topraklarında saldırılar gerçekleştiren yerli ermeni askeri birliklerinin bu tür saldırıları daha da yaygınlaştırmak için onlara yardımın yapılmamasını sağlamaya çağırıyor.

Avrupa Birliği 9 Kasım 1993 tarihli "Dağlık Karabağ'a ilişkin Bildirge"-sinde Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısının yarattığı sonuçlara dikkati çekmiştir. Nitekim, bu belgede askeri operasyonlar sonucunda yurtlarından göç ettirilen kişilerin hayatından endişe edilmesi, göçmenlerin varlığının sorunun uluslararası nitelik kazanması tehlikesini arttırması ve bunun tüm bölgenin istikrarına tehdit olarak değerlendirilmesi, ayrıca mülteci ve göçmenlerin kabul edilmesi ve korunmasının uluslararası toplumun temel görevi olduğuna dair hükümler yer aldı. AB başkanı tarafından yayılmış 17 Ocak 1994 tarihli Bildiri'de uluslararası hukukun ilkelerine (toprak bütünlüğü ilkesi ve uyuşmazlıkların barışçıl yolla çözümü) uyulmasının gerekliliği, ayrıca mevcut sorunun uluslararası nitelik kazanmasının tehlikeli sonuçlara yol açması özellikle belirtilmiştir. Ermenistan-Azerbaycan sorununda Dağlık Karabağ'ın işgalini kanıtlayan durumlardan biri de Avrupa Birliği'nin söz konusu bölgede ermeniler tarafından düzenlenen "sözde seçimler" in yapılmasının tanınmamasına ilişkin tutumudur. Bunun belirgin örneği olarak 2 Ağustos 2002 tarihli "Dağlık Karabağ'da önümüzdeki "Cumhurbaşkanlığı seçimleri"ne ilişkin Avrupa Birliği adından Başkanlığın Bildirisi"nden söz edilebilir. Bu belgede Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün desteklendiği, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığının tanınmaması, Dağlık Karabağ'da yapılan "sözde cumhurbaşkanı seçimleri"nin yasadışı kabul edilmesi ve bunun barış sürecine olumsuz etki yapması açıkça belirtilmiştir.

Ayrıca, Avrupa Birliği Parlamentosu'nun 20 Mayıs 2010 tarihli ve 2009/2216 sayılı (INI) "Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya stratejisinin gerekliliğine dair" Kararı'nın 6-11. bentleri Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili konuları içeriyor. Bu hükümlerden Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısını gösteren iki yöne daha fazla dikkat edilmesi özellikle önem arz ediyor. Bunlardan birincisi Karar'da belirtildiği gibi, "tüm işgal altındaki Azerbaycan topraklarının bulunduğu Dağlık Karabağ'daki durum acilen durdurulmalıdır" hükmü Ermenistan saldırısının uluslararası hukuki kabulü ve bu uluslararası

hukuka aykırı fiilin durdurulmasına çağrının belirgin kanıtıdır. Karar'da öngörülen diğer konu ise Dağlık Karabağ'daki savaş ile ilgili veya çatışma sırasında kendi evlerini bırakmış binlerce mülteci ve göçmenlerin haklarının (keza, geri dönme hakkı, mülkiyet hakkı, özel güvenlik hakkı) sağlanması, ayrıca uluslararası hukukun ilkelerine uygun şekilde net ve şartsız tanınmasının gerekliliği ile ilgilidir.

Böylece, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırısına ilişkin Avrupa Birliği'nin kural yaratma faaliyetini genel olarak değerlendirmekle aşağıdaki sonuçlara varabiliriz:

- Örgüt tarafından kabul edilen belgelerde uluslararası hukukun jus cogens kurallarına, ayrıca önemli ilkelerine (özellikle, kuvvet kullanmama veya kuvvet kullanmakla tehdit etmeme, devletlerin toprak bütünlüğü, sınırların ihlal edilemezliği temel insan hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi, uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yolla çözümü, uluslararası yükümlülüklerin dürüstçe yerine getirilmesi) net ve koşulsuz şartsız uyulmasına ilişkin Ermenistan hükümetine defalarca çağrılar yapılmıştır. Bu çağrılar ise BM Antlaşması'nın 41-42. maddelerinin gerçekleştirilmesini gerektiren adım olarak değerlendirilmelidir;

- Dağlık Karabağ net şekilde Azerbaycan topraklarının bir parçası olarak tanınmıştır. Bu durum sadece uluslararası belgelerde yer almamış, ayrıca Avrupa Birliği ve ona üye devletlerin siyasi iradesinin beyan şekli sayılmalıdır;

- Uluslararası hukukun önemli ilkelerinden biri olarak temel insan hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi ilkesinin uygulanması konusunda işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından zorla göç ettirilmiş göçmenlerin ve etnik temizlik politikasının temel aracı sayılan tehcir ve zorunlu göç ettirilme sonucunda yurtlarını zorla terk eden mültecilerin geri dönme hakkı dahil, bütün subjektif olanakların temin edilmesinin gerekliliği belirtilmiştir;

- Ermenistan tarafından işgalin hem Dağlık Karabağ, hem de çevre illere yönelik olmasına önem verilmiştir. Bu ise sadece Dağlık Karabağ ve çevresindeki 7 bölgenin işgali ile sınırlı değildir, hem de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Tarter ve Kazak bölgelerinin saldırıya uğrayan topraklarının da dikkate alınmasını gerektiriyor;

- Dağlık Karabağ ve çevre illerde yaşanan çatışma o ve bunun sonucunda Azerbaycan topraklarının işgali insan haklarının temel ihlali olarak değerlendirilmiştir;

- Yaşanan işgal olaylarından sadece Ermenistan'ın resmi ve nizami silahlı kuvvetlerinin değil, ayrıca ermenilerden oluşan gayri nizami çetelerin, ayrıca onlar tarafından teşvik edilmiş paralı askerlerden oluşan grupların katılımı

onaylanmıştır. Ayrıca, sonuncular üzerinde Ermenistan'ın etkin denetimi, onlara etki araçlarına sahip olması ve maddi güvencenin uygulandığı şu veya bu şekilde belirtilmiştir.

Avrupa Konseyi'nde Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısı ile ilgili bazı belgeler kabul edilmiştir. Örneğin, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin "Dağlık Karabağ sorununa ilişkin" 1047 sayılı (1994) Kararı, "Transkafkasya'da uyuşmazlıklara ilişkin" 1119 sayılı (1997) Kararı, "Dağlık Karabağ sorununa ilişkin" 1251 sayılı (1994) Tavsiyesi, "Ermenistan ve Azerbaycan'da mülteci ve göçmenlerin insani durumuna ilişkin" 1263 sayılı (1995) Tavsiyesi ve aynı isimli 1095 sayılı (1995) Kararı, "AGİT'in Minsk Konferansı'nın ilgilendiği Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde uyuşmazlığa dair" 1416 sayılı (2005) Kararı, "AGİT'in Minsk Konferansı'nın ilgilendiği Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde uyuşmazlığa dair" 1690 sayılı (2005) Tavsiyesi, "Azerbaycan'ın sınır bölgeleri sakinlerinin sudan kasıtlı olarak mahrum bırakılmasına ilişkin" 2085 sayılı (2016) Kararı vs. Hatta 1416 sayılı Karar'da (2005) askeri operasyonların ve önce başlamış kitlesel etnik düşmanlığın korkunç etnik temizlik kavramını andıran geniş çaplı etnik kovulmaya ve mono etnik arazilerin oluşmasına yol açması ile ilgili endişe ifade ediliyor. Daha sonra, Karar'ın 1. bendinde belirtiliyor ki, Azerbaycan topraklarının önemli bölümleri hala ermeni silahlı kuvvetlerinin işgali altındadır ve bölücü güçler hala Dağlık Karabağ bölgesini kontrol ediyorlar. Aynı zamanda, Karar'ın 3. bendinde Meclis BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarını hatırlatıyor ve ilgili tarafların, özellikle askeri operasyonlardan kaçınmak ve herhangi işgal altındaki topraklardan silahlı kuvvetleri çıkarmakla, onlara uyulmasını talep ediyor. 25 Ocak 2005'de Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından kabul edilen "AGİT'in Minsk Konferansı'nın ilgilendiği Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde uyuşmazlığa dair" 1690 (2005) sayılı Tavsiye'de de özellikle askeri operasyonlardan çekinme ve Azerbaycan'ın tüm işgal edilmiş topraklarından askeri güçlerin geri çekilmesi de dahil olmak üzere, ilgili taraflara BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874. 884 sayılı kararlarına uymaya çağrı yapılmıştır.

Aynı zamanda, çeşitli esaslar çerçevesinde oluşan farklı bölgesel örgütlerin kararlarında da Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununa dair hükümler öngörülmüştür. Örneğin Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin 2015 tarihinde Astana'da düzenlenen V Zirve Toplantısı'nda kabul edilen Bildiri'de Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve uluslararası hukukla tanınmış sınırlarının ihlal edilemezliği temelinde çözülmesinin gerekliliği belirtilmiştir. "Demokrasi ve

Ekonomik Kalkınma Örgütü - GUAM devlet başkanlarının sorunların çözümüne ilişkin” Ortak Bildiri’sinde belirtilmiştir ki, Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova topraklarında çözülmemiş sorunlar ve yasadışı askeri varlık bu devletlerin egemenliği, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığını sarsıyor, tam demokratik reformların uygulanmasına ve sürekli gelişimine engel oluyor, bölgesel güvenliği tehdit altına alıyor, tüm Avrupanın entegrasyon süreçlerini olumsuz etkiliyor ve uluslararası topluluğa meydan okuyor. Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) Devlet ve Hükümet Başkanlarının 2012 yılında ABD’nin Chicago şehrinde düzenlenen Toplantı Bildirisi’nin 47. bendinde Azerbaycanın toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve egemenliğine destek verilmesi, ayrıca bölgesel uyuşmazlıkların uluslararası hukukun ilke ve kuralları, BM Antlaşması ve Helsinki Nihai Senedi temelinde barışçıl yolla çözümüne ilişkin çabaların devam ettirileceği öngörülmüştür⁶⁵.

Ayrıca, 26-31 Ağustos 2012 tarihlerinde İran İslam Cumhuriyeti’nin Tahran şehrinde düzenlenen Bağlantısızlar Hareketinin Devlet ve Hükümet Başkanları’nın 16. Zirve Toplantısı’nın Nihai Senedi’nin 391. bendinde Ermenistan-Azerbaycan sorununun çözülmemiş olmasının üzüntü doğurduğu belirtilmiş, ayrıca bu uyuşmazlığın uluslararası ve bölgesel barış ve güvenliğe tehdit oluşturmaya devam etmesi açıkça belirtilmiştir. 17-18 Eylül 2016 tarihlerinde Venezuela Bolivar Cumhuriyeti’nin Margherita adasında düzenlenen Bağlantısızlar Hareketinin Devlet ve Hükümet Başkanları’nın 17. Zirve Toplantısı’nın Nihai Senedi’nin 500. bendinde ise belirtilmiştir ki, BM Güvenlik Konseyi kararlarının (822, 853, 874, 884 sayılı) kabul edilmesine rağmen, Ermenistan-Azerbaycan sorunu çözülmemiş kalmakta, ayrıca uluslararası ve bölgesel güvenliğe tehdit oluşturmaya devam ediyor. Her iki belgede BM Antlaşması’nda tespit edilen kuvvet kullanmama ilkesinin gerekliliği teyit ediliyor, ayrıca tarafları sorunu Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü, egemenliği ve uluslararası hukukla tanınmış sınırlarının ihlal edilemezliği çerçevesinde görüşmeler yoluyla çözümlenmesini çaba göstermeye devam etmeye çağırıyor.

Bağımsız Devletler Topluluğu’nun kabul ettiği bazı belgelerde de Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilemezliği konusuna yer verilmiştir. Nitekim, 1994 tarihli “BDT üye devletinin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve sınırlarının ihlal edilemezliğine saygı gösterilmesi konusunda üye devletlerin başkanlarının Bildirisi”, BDT Parlamentolararası Kurul’un girişimiyle

⁶⁵ www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm

imzalanan Bişkek Protokolü (1994), 1995 tarihli “Bağımsız Devletler Topluluğu’nda barışın ve istikrarın korunması Memorandumu” ve s. gösterilebilir.

Ayrıca ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Azerbaycan için insan hakları uygulamasına ilişkin 2006 tarihli raporunda Ermenistan’ın Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ topraklarının ve ona bitişik yedi bölgenin işgalini sürdürmesi⁶⁶, ayrıca aynı yılda “Freedom House” örgütünün raporunda Azerbaycan hükümetinin kendini Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ilan eden ülke ve Ermenistan tarafından işgal edilmiş çevredeki yedi bölge üzerinde hiçbir idari denetime sahip olmadığı açıkça belirtilmiştir⁶⁷.

Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik saldırısının kabul edilemezliği ve bu uluslararası suçun sonuçlarının giderilmesinin gerekliliğine ilişkin hükümler sadece uluslararası kuruluşlar tarafından değil, dünyanın farklı devletlerinin kabul ettiği belgelere de yansımıştır. Örneğin, Guatemala Cumhuriyeti Kongresi’nin 6 Ekim 2015 tarihli bildirisinde mevcut konuya ilişkin hükümler iki açıdan öngörülmüştür: BM çerçevesinde uluslararası toplum tarafından uluslararası düzeyde tanınan sınırlar çerçevesinde Azerbaycan’ın egemen topraklarının askeri işgalinin ve saldırının kınanması; arazi uyuşmazlığı çerçevesinde uğradıkları saldırıya göre ülkemizin parlamentosu, devleti, hükümeti, özellikle Azerbaycan halkı ile dayanışmanın beyan edilmesi.

Paraguay Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi Aralık 2017’de kabul ettiği 1992 yılında Azerbaycanın Dağlık Karabağ bölgesinin Hocalı kentinde yapılmış soykırımın kınanması ve 26. yıldönümünün anılması dolayısıyla dayanışmanın beyan edilmesi konusunda bildiride Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından askeri işgali kınanmış, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne, egemenliğine ve uluslararası düzeyde tanınmış sınırlarının ihlal edilemezliğine saygı duyulduğu belirtilmiştir Ayrıca Bildiride BM Güvenlik Konseyi tarafından 1993 yılında kabul edilen 822, 853, 874 ve 884 sayılı Kararlar saldırının durdurulmasını, dikkatin kurbanlara yöneltilmesini ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sonucunda oluşan sorunun çözüm yolu olarak görüşmeleri teşvik ettiği bildirilmektedir.

Ayrıca ABD’nin Arizona eyaleti Senatosu’nun 25 Şubat 2015, Maine eyaleti Senatosu’nun 13 Mart 2012, New Mexico eyaleti Senatosu’nun 28 Ocak 2013, Tenisi eyaleti Senatosu’nun 18 Mart 2013 tarihli belgelerinde de Azer-

⁶⁶ www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2006/78801.htm

⁶⁷ www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2006/azerbaijan

baycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali ve saldırının uluslararası hukuka aykırı olduğu konusuna değinilmiştir.

Halihazırda Azerbaycan gerçeklerinin, keza Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığı ve Dağlık Karabağ sorununun, nihayet Ermenistan tarafından yapılan uluslararası suçların asıl amacının uluslararası kamuoyuna duyurulması yönünde devletimizin yürüttüğü politika sonucunda uluslararası sistemde birçok dünya devletlerinin adil tutumu oluşmuştur.

Böylece Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısı gerçeğinin uluslararası hukukun *jus cogens* kurallarını ihlal etmekle birlikte, önemli ilkeleri – kuvvet kullanmama ve kuvvet kullanmakla tehdit etmeme ilkesinin etkinliğini de darbe altına koyuyor. Sırf BM Genel Kurulu'nun 1987 tarihli ve 42/22 sayılı “Uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmakla tehdit etmeme veya onun uygulamasından vazgeçilmesi ilkesinin etkililiğinin artırılması” Bildirisi'ne atıfta bulunursak, bu durumda Ermenistan uluslararası hukukun ilkelerini ihlal eden ve kuvvet kullanmayı teşvik eden, insan haklarını çiğneyen, daha sonra ise gerginliğin önlenmesi ve azaltılmasına yönelik güvenin pekiştirilmesi tedbirlerini görmekle ilgilenmeyen devlettir. Bunu kanıtlayan diğer durum işgal altındaki Azerbaycan topraklarının Ermenistan saldırısında kalmasının devam etmesindedir, daha açık belirtmek gerekirse, Ermenistan'ın bu durumu devam ettirmesindedir. Yani, saldırının gerçekleşmesi ve bu suç olgusunun mevcut olduğu durumun devam etmesi Ermenistan'ın sorumluluğunu bir daha belirleyen unsurlardır. Araştırmalarda da haklı olarak belirtildiği gibi, kuvvet kullanımı gerekli denetim veya insan haklarına saygının sağlanması yöntemi sayılamaz⁶⁸. Belirtilenleri dikkate alarak, saldırgan devlet (Ermenistan) tarafından kuvvet kullanmakla toprakların (Azerbaycan topraklarının) işgali, görüşmeler sürecinin yapay şekilde uzatılarak işgal durumunun devamı, daha sonra işgale uğramış devleti (Azerbaycan'ı) tavizler vermeye zorlama uluslararası hukukun kaba ve önemli şekilde ihlalidir.

⁶⁸ Мережко А.А. Проблема Нагорного Карабаха и международное право. Киев, 2014, с. 54 (rusça).

III. Soykırım

Azerbaycan halkının pek çok uluslararası suçların sürekli olarak hedefinde olması çeşitli dönemlerde yaşanan gelişmeler ve gerçekleşen olaylar sonucunda ortaya çıkan tarihi olgulara dayanarak defalarca kanıtlanmıştır. Böyle suçlardan biri de soykırım suçudur.

Soykırımı daha geniş açıdan yaklaşmak ve doğru hukuki yorumlamak için tarihi geçmişe bakmak önemlidir. Zira ermeni suçluları tarafından azerbaycanlılara karşı etnik temizlik ve soykırım politikasının uygulanması zaman zaman devam ederek, yükselen hatt üzere kendisinin “gelişim”ine doğru ilerlemiştir. Belirtelim ki, sadece yirminci yüzyılda azerbaycanlılara karşı ermenilerin etnik temizlik politikası dört aşamada ele alınabilir: 1905-1907 yıllarını kapsayan birinci aşama; 1918-1920 yıllarını kapsayan ikinci aşama; 1948-1953 yıllarını kapsayan üçüncü aşama; 1988-1993 yıllarını kapsayan, modern çağ için azerbaycanlılara karşı soykırım, toprak iddiaları ve askeri saldırı için geniş zemin oluşturduğu dördüncü aşama⁶⁹.

Yirminci yüzyılın başlarında ermeni milliyetçileri - suçluları Azerbaycan halkına karşı uluslararası suçlar işlemeyi kendisinin başlıca amacı edinen “Taşnaksütyun” partisi’nin programında ileri sürülen “Büyük Ermenistan” fikrini gerçekleştirmek doğrultusunda faaliyetlerini genişleterek kendi tarihi topraklarında yaşayan azerbaycanlıları planlı ve maksatlı şekilde öz yurtlarından kovmakla etnik temizlik ve soykırım politikasını gerçekleştirmeye başladılar. 1905-1906 yıllarında ermeniler Bakü, Gence, Karabağ, İrevan, Nahçıvan, Ordubad, Şerur-Dereleyez, Tiflis, Zengezur, Kazak ve bu gibi diğer yerlerde sivil azerbaycanlılara karşı katliamlar yapmış, halk acımasızca katledilmiş, şehir ve köyler yakılmış ve yıkılmıştır. Bunun sonucunda ermeni silahlı birlikleri Şuşa, Zengezur ve Cebrail kazalarında, İrevan ve Gence eyaletlerinde azerbaycanlıların yaşadığı 200’den fazla yerleşim bölgesini tahrip etmiş, on binlerce yurttaşımız kendi göçmen ve mülteci durumuna düşmüşler. Ayrıca ermeniler 200 binden fazla azerbaycanlıyı (çocuk, kadın, ihtiyar) ayırım yapmadan katletmekle o topraklarda çarlık Rusyası’nın onlara vaat ettiği “Ermenistan devleti ni kurmak için etnik temizlik yapmışlar⁷⁰. Diğer yandan, bu dönemlerde para-

⁶⁹ Həsənov Ə.M. Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri. “Xalq qəzeti”, 31 mart 2015-ci il, № 65, s. 2-3 (azerbaycanca).

⁷⁰ Həsənov Ə.M. Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri (azerbaycan, türk, rus, ingilis, fransız, alman, ərəb və çin dillərində). Bakı, 2017, s. 12 (azerbaycanca).

lel olarak azerbaycanlılara karşı uygulanan soykırım politikasında karakteristik eğilim kendini açıkça yansıtıyordu. Bu ise yukarıda belirtilen Azerbaycan topraklarına ve azerbaycanlılara karşı silahlı saldırılar yapıp, bu topraklardan onları temizlemekle ermenilerin nüfus üstünlüğüne ulaşmak isteği ile doğrudan ilgilidir. Çünkü aynı dönemde Kafkasya'daki 54 kazadan sadece beşinde ermeniler çoğunluğu oluşturuyordu⁷¹.

1917 yılında Rusya'da yaşanan Şubat ve Ekim olaylarından sonra "Taşnak-sütyun" partisi ve Ermeni Ulusal Kongresi daha geniş faaliyete başladılar. Aynı zamanda, Vladimir Lenin tarafından Aralık 1917'de Kafkasya işlerinden sorumlu geçici olağanüstü komiser tayin edilen Stepan Şaumyan azerbaycanlıların toplu katliamının organizatörü ve liderine dönüştü. Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından 1917 yılının başından 1918 yılının Mart ayına kadar dönemde İrevan vilayetinde 197 köy, Zengezur kazasında 109, Karabağ'da 157 köy yıkılmış, diğer bölgelerde 60 yerleşim yeri yok edilmiş, yakılmış ve yok edilmiştir. 1918 yılının Mart ayının 31'i ve Nisan'ın ilk günlerinde katliamların kitlesel nitelik kazandığı dönemde binlerce sivil azerbaycanlı sadece ulusal kimliğine göre yok edilmiştir. Aynı günlerde ermeni bolşevik birlikleri Bakü'de 12 bin sivil azerbaycanlıyı katletmişler. Ayrıca, 1918 yılının ilk beş ayında Guba kazasında 16 binden fazla insan amansızca katledilmiş, 167 köy (şu anda onların 35'i mevcut değildir) yıkılmıştır. Genel olarak, ermeni taşnakları tarafından 1918 yılının Mart Nisan aylarında Bakü'de ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde yaklaşık 50 bin insan işkencelerle katledilmiştir⁷². Sadece Guba kentindeki toplu mezarlıkta soykırım sonucunda aşırı acımasızlık ve özel işkenceyle öldürülen azerbaycanlıların yanı sıra lezgiler, yahudilerin, tatların ve diğer ulusal azınlıklara mensup binlerce insanların şiddete maruz kaldığı tespit edilmiştir.

Ermenilerin yaptığı katliamların çarpıcı kanıtını ortaya koymak için aynı dönemde Şamahı'da yaşanan olayları bir örnek olarak derinlemesine analiz etmek gerekir. Nitekim 1918 yılının Mart Nisan ayları içinde Şamahı'da 120 köy vardı ve bunların 86'i ermeni saldırıları ve soykırımına maruz kalmıştır. Fakat Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti tarafından belirtilen olayları araştırmak için kurulan Olağanüstü Soruşturma Komisyonu kendi işini yarım durdurduğundan, Şamahı kazasının sadece 58 köyüne ermenilerin saldırısı sırasında ölenlerin

⁷¹ Arzumanlı V., Mustafa N. Tarixin qara səhifələri: Deportasiya. Soyqırım. Qaçqınlıq. Bakı, 1998, s. 45-52 (azerbaycanca).

⁷² Həsənov Ə.M. Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri (azerbaycan, türk, rus, ingilis, fransız, alman, ərəb və çin dillərində). Bakı, 2017, s. 12-14 (azerbaycanca).

sayısının belirlenmesi mümkün olmuş, kalan köylere ilişkin bilgi elde edilmesi sağlanamamıştır. Nitekim Komisyonunun hesaplamalarına göre, Şamahı kazasında 3632 erkek, 1771 kadın, 956 çocuk, toplam 6359 kişi katledilmiştir. Ancak uzmanların arşivde bulunan belgelerdeki rakamlar üzere hesaplamalarına göre Şamahı kazasının 53 köyünde ermeniler 8027 azerbaycanlıyı katletmişler ki, onlardan da 4190'i erkek, 2560'i kadın, 1277'i ise çocuk olmuştur⁷³.

Ama 1918 olayları ve ermenilerin soykırım politikası sadece azerbaycanlıların yok edilmesi ile sınırlı değildir, aynı zamanda Azerbaycan'da yaşayan diğer etnik ve ulusal grupların da katledilmesine yol açmıştır. Öyle ki, Azerbaycan yahudi topluluğunun Azerbaycan Cumhurbaşkanı'na gönderdiği mektuptan da görüldüğü gibi, 1918-1919 yılları arasında yapılan Guba soykırımı sırasında 3000 kadar yahudi katledilmiştir. Bunu yahudilerin etnik temizliği olarak kabul eden cemaat mektubunda belirtmiştir: "Her yıl Mart ayınının 31'i - 1918-1919 yıllarında Azerbaycan halkının soykırım kurbanlarının anıldığı günde öldürülen yahudi çocukları, kadınları ve erkeklerinin ruhuna dualar okur ve rahmet diliyoruz"⁷⁴. Belirtilen olgu ermenilerin soykırım politikasının boyutunun genişliliğini ve amacın tamamen yok etme olduğunu tam biçimde kanıtlamaktadır.

1948-1953 yıllarında Batı Azerbaycan'dan (şimdiki Ermenistan'dan) deniz seviyesinden yüksekte yaşayan 150 bin azerbaycanlı sınır dışı edilerek Azerbaycan'ın Kura (azerbaycanca Kür) Aras ovasında, onlar için olumsuz iklim koşullarında ve ortamda yerleştirilmiştir. 1954-1956 yıllarında yapılan tehcir (sürgün) sürecinde tekrar yüz binden fazla azerbaycanlı bu tehcire tabi tutulmuş, her üç kişiden biri yeni ortama uyum sağlayamadığı için açlık ve hastalıktan ölmüştür⁷⁵.

Nihayet, 1988 yılında kendi tarihi topraklarında yaşayan son 250 bin azerbaycanlı bu topraklardan kovulmuş, böylece bir halk kendi doğal yaşamından (kökünden) tamamen ayrı bırakılmıştır. Bu cezai politika, azerbaycanlıları fiziksel veya biyolojik etki yoluyla hayattan mahrum etmeği amaçlayıp. Fakat 1988 yılında yaşanan olayları sadece tehcir olarak değerlendirmek doğru olmazdı. Nitekim bu olaylar sonucunda azerbaycanlılara karşı soykırım politikası da keskin biçimde devam etmiştir. Örnek olarak sadece Ermenistan'ın Spitak

⁷³ Zülfüqarlı M.P. Şamahı soyqırımı (1918-ci il). Bakı, 2011, s. 30-33 (azerbaycanca).

⁷⁴ Мустафаев Р. Марши смерти. Преступления армянства против еврейского народа. Москва, 2008, с. 25-27 (rusça).

⁷⁵ Sadıqov Ə.İ. Xocalı soyqırımı cinayəti: ümumi plan və siyasət çərçivəsində təzahür edən niyyət və beynəlxalq hüquq / "Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri" jurnalı, 2014, № 1, s. 95 (azerbaycanca).

bölgesinde yaşanan “yok etme” eylemlerini (28 Kasım 1988) hatırlatmak yeterlidir. Nitekim aynı ilçede 35 kişi işkenceden ve 41 kişi dövülerek öldürülüp, 11 kişi canlı canlı yakılıp, 2 kişinin kafası kesilip, 4 kişi öldürülerek yakılıp, 1 kişi asılıp, 3 kişi doğranıp, 7 kişinin üzerinden arabayla geçilip, 1 kişi elektrikle, 16 kişi ise ateşli silahla öldürülüp. Toplam 57’i kadın, 5’i bebek ve 18’i çocuk olmak üzere, farklı yaştan olan 216 kişi katledilmiştir⁷⁶.

Kuşkusuz ki, azerbaycanlıların tehciri, etnik temizleme ve soykırım politikası sadece ermeni canilerin ve Ermenistan’ın tek başına hareketi olarak değerlendirilemez. Burada diğer yabancı devletlerin belirli “destek” politikası da unutulmamalıdır. Ermenilerin azerbaycanlılara karşı etnik temizlik politikasının ardında diğer devletlerin durması ile ilgili görüşler uluslararası kuruluşların etkinliklerinde defalarca dile getirilmiştir. Hatta bunun belirgin örneği olarak Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Milli lideri Haydar Aliyev’in 24 Aralık 1993 yılında BDT Devlet Başkanları Konseyi’nin toplantısında yaptığı açıklamada bildirilmiştir: “Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan ve hiçbir kaynağı olmayan 100 binden biraz fazla ermeni 7 milyonluk nüfusu olan ülkeye karşı geniş çaplı askeri operasyonlar yapamaz ve topraklarının yüzde 20’sini işgal edemez. Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesinin 50 bin azerbaycanlı nüfusunun haklarını inkar etmeye gayret gösteriliyor. Etnik temizlik sonucunda onlar Şuşa, Hocalı, Hocalı, Hadrut ve Akdere bölgelerinden tamamen kovulmuşlar”⁷⁷.

Tehciri uluslararası hukuki açıdan değerlendirmek için Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün 7. maddesi dikkate alınmalıdır. Nitekim, Statutun 7.2 maddesi uyarınca, “tehcir veya nüfusun yerinin zoraki değiştirilmesi” derken, aktarma veya diğer zorunlu tedbirlerin objesi olan kişilerin yasal yaşadıkları bölgeden uluslararası hukukla izin verilen gerekçeler olmadan zorla aktarılmasını ifade eder. Bu hüküm, uluslararası hukukta yenilik olarak görülmelidir. Çünkü gerek Nüremberg Uluslararası Askeri Mahkeme’nin Tüzüğü’nde, gerekse ad hoc uluslararası ceza mahkemelerinin tahsis belgelerinde “tehcir” kategorisinden kullanılır. Bu açıdan Roma Statutunun 7.2 maddesi bu alanda önemli bir adım olarak görülmelidir. Hatta eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin soruşturma konusu olan “Kupreškiç” (2000) ve “Krstić” (2004) işleri üzere kabul edilen kararlarda bilhassa Roma Statuna dayanarak, “tehcir” önemli insan hakları ve uluslararası hukuk kurallarının (özellikle Cenevre Sözleşmelerinin) ihlalinden

⁷⁶ Crimes by Armenian Terrorist and bandit groupings against humanity (XIX-XXI centuries). Brief chronological encyclopedia. Compiled by A.Mustafayeva, R.Sevdimaliev, A.Aliyev, R.-Yılmaz. Baku, 2011, p. 186 (ingilizce).

⁷⁷ Xocalı – 1992. Bakı: Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi, 2012, s. 10 (azerbaycanca).

kaynaklanan “insanlık dışı eylem”, “nüfusun zorunlu göç ettirilmesi” ise insanlık aleyhine suç gibi “insanlık dışı eylem” olarak değerlendirilmesinin mümkünlüğü kabul edilmiştir. Belirtilen uygulamayı dikkate alırsak, bu durumda ermenilerin azerbaycanlılara karşı tehcir ve göç politikasını ve olaylarını uluslararası hukuk kurallarının üç çeşit ihlalinin - insan haklarının, uluslararası insani hukuk normlarının ihlali, aynı zamanda insanlığa karşı suçların gerçekleşmesinin “kesişme noktası” olarak kabul edilebilir.

Etnik temizliğin yasaklanması, ayrıca onun soykırımla karşılıklı bağlantısına gelince, belirtilen konular uluslararası hukuki düzeyde çeşitli belgelerde yer almıştır. Bu alanda, öncelikle, BM Genel Kurulu’nun 16 Aralık 1992 tarihli A/RES/47/80 sayılı “Etnik temizleme ve ırksal nefret” Kararı’nın “etnik temizlik” politikası ile ilgili hükümlerini değerlendirmek gerekir. Zira aşağıda belirtilecek bu hükümler hem de ermenilerin azerbaycanlılara karşı “etnik temizlik” politikasının uluslararası hukuki düzeyde tanınması ve bu suçu işleyen kişilerin muhakeme edilmesi için yasal araç görevi görebilir: “Etnik temizliğin” kayıtsız şartsız kınanması; “Etnik temizliğin” evrensel düzeyde tanınan insan hakları ve temel özgürlükleri ile genellikle bir araya sığmaması; “Etnik temizlik” eylemleri düzenleyen kişi(ler)in yargılanması ve onun (veya onların) adalete teslim edilerek bireysel cezai sorumluluğunun sağlanması; “Etnik temizliği” yapan veya bu gibi eylemleri emreden herhangi bir kişiden hemen onların durdurulmasının talep edilmesi; her tür “etnik temizliğin” ortadan kaldırılması için devletler arasında işbirliğin gerekliliği.

Afrika Birliği çerçevesinde kabul edilmiş “Afrika’daki mültecilerin korunması ve onlara yardıma dair” 2009 tarihli Kampala Sözleşmesi’nin 4.4 maddesinin “a” fıkrasında belirtilmiştir ki, ırkı ayrımcılık politikası veya nüfusun etnik, dini veya ırkı terkibine veya bu terkiбин değiştirilmesine diğer benzer deneyimlere dayanan yerdeğiştirme yasaklanıyor. Aynı zamanda, BM Genel Kurulu’nun 18 Aralık 1992 tarihli A/RES/47/121 sayılı “Bosna Hersek’teki durum” Kararı’nın girişinde menfur “etnik temizlik” politikası soykırımın bir biçimi olarak gözden geçirilmiştir. Menfur “etnik temizlik” politikasının uluslararası insancıl hukukun ağır ve ciddi ihlalinin oluşturduğunu özellikle belirten BM “Bosna Hersek’teki duruma ilişkin” 25 Ağustos 1992 tarihli A/RES/46/242 sayılı Kararı’nın 8. fıkrasında ise güç yoluyla toprakların ele geçirilmesinin ve menfur “etnik temizlik” politikası deneyinin sonuçlarının tanınmaması ile ilgili tüm devletlere ve uluslararası örgütlere çağrılar yapılmıştır. Bu durum doğrudan ermenilerin azerbaycanlılara karşı etnik temizlik ve soykırım politikası ve bu politikanın sonucunda Azerbaycan topraklarının zorla ele geçirilmesi eğilimi ile uygunluk teşkil etmektedir.

Bir karakteristik yönü de belirtmek gerekir ki, Azerbaycan'a ve azerbaycanlılara karşı etnik temizlik→soykırım→tecavüz politikası birbirini tamamlayan, ayrıca aynı sürecin bir parçası sayılan ayrılmaz zincir halkaları olarak kabul edilir. Hatta bunun teyidi olarak eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin "Krstić" davası kararında tespit edilmiştir ki, Srebrenitsa bölgesinde müslümanların etnik temizleme planı Bosna müslümanlarının sürekli imha edilmesine zemin oluşturması için öngörülen soykırım planına kadar "genişletildi". Aynı zamanda, II Dünya Savaşı sırasında yahudilere yönelik katliamların yapılmasında asıl organizatör olan, savaş bittikten sonra Avusturya'dan Arjantin'e kaçarak "Riccardo Clement" adı altında yaşayan ve 1960 yılında yakalanarak İsrail mahkemesi tarafından yargılanan Adolf Eyhmanla ilgili çıkarılan hükümde ("Eyhman" davası - 1961) belirtilmiştir ki, "tehcir" biçiminde belirtilen etnik temizlik insanlığa karşı suç ve savaş suçu gibi ceza tehdidi altında yasaklanan fiil olarak kalmaya devam ediyor. Bununla birlikte, etnik temizlik politikasının soykırım suçu için "yeşil ışık" yakması fikri de özellikle vurgulanmaktadır. Onların karşılıklı ilişkisi sürecine dikkat edersek, bu durumda "etnik temizlik"i soykırımın yapılması için uyarı sinyali, soykırımın ise "gereksiz etnik temizlik"in son aracı olarak kabul edilmesi sonucuna varabiliriz⁷⁸. Öte yandan, uluslararası hukuki düzeyde "etnik temizlik" in sadece tehcir veya nüfusun zorla göç ettirilmesi değil, hem de somut gruba ait tesislerin imha edilmesi eğilimi ile ilişkilendirilmesi gibi karakterize edilmesine rastlamak mümkündür. Bunun belirgin örneği olarak BM İnsan Hakları Komisyonunun Özel Raportörü Tadeus Mazovetski de Uzman Komisyonunun raporlarında defalarca tarihi, kültürel ve dini kuruluşların kasıtlı ve sistematik şekilde hedef alınması "etnik temizlik" in temel özelliği olarak belirlenmiştir.

Ermenilerin azerbaycanlılara karşı soykırım politikasının son ve devam eden en son aşamasında Hocalı soykırımını özellikle belirtmek gerekir. Hocalı soykırımını Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesini işgal etmek amacıyla Ermenistan'ın yaptığı işgal savaşı sırasında sivil azerbaycanlı nüfusa karşı işlenen soykırım suçlarının çapına göre en vahimi olarak kabul edilmelidir. Ayrıca, azerbaycanlılar yaşayan İmaret Gervend, Tuğ, Saleketin, Akullu, Hocavend, Cemilli, Peygamberler, Ormanlı, Hasanabad, Kerkicahan, Gaybalı, Malıbeyli, Yukarı ve Aşağı Kuşçular, Karadağlı köylerinin işgali sırasında bu yerleşim nüfusunun bir kısmı vahşice katledilmiştir. 1992 Şubat 17'de Karadağlı köyünde yaşanan soykırımı çapına göre "ikinci Hocalı" da adlandırıyorlar. Bu köyde

⁷⁸ Schabas W.A. Genocide in international law. Second edition. Cambridge, 2009, p. 234 (ingilizce).

yaşayan her 10 kişiden biri şehit olmuştur. 1992 yılının şubat ayında - Hocalı faciasından birkaç gün önce Karadağlı'da yapılan soykırımda 104 köy sakini ve 15 özel savunma çetesinin üyesi esir alındı, onlardan 67'si ermeni faşistleri tarafından katledilmiştir. Katledilenlerin 10'u kadın, 8'i çocuktur. Köyde 200 konut ve 1 kültür evi, 320 kişilik orta okul ve 25 yataklı hastane binası ve diğer tesisler dağıtıldı. Yaklaşık 800 kişi mülteci haline getirildi⁷⁹.

Bundan sonra, Azerbaycanın ayrılmaz bir parçası olan Dağlık Karabağ'da Şuşa'dan sonra azerbaycanlıların yaşadıkları ikinci büyük yerleşim birimi olan Hocalı Ermenistan askeri birliklerinin sonraki hedefi idi. Dağlık Karabağ bölgesinde bulunan Hocalı 940 km² araziye ve işgale kadar 7000 nüfusa sahip olmuştur. Hocalı Hankendi'nden 10 kilometre kuzeydoğuda, Ağdam-Şuşa ve Esgeran-Hankendi yollarının üzerinde bulunuyor. Hocalı bölgede tek sivil havaalanına sahip olmakla önemli iletişim merkezi sayılıyordu. Hocalı Orta Asya'da etnik zeminde yaşanan kanlı çatışmalardan kurtulmak için sığınan 54 Mehseti/Ahıska türk ailesi, ayrıca Ermenistan'dan kovulan azerbaycanlı mülteciler için de barınak teşkil ediyordu.

Ermeni silahlı çeteleri Hankendi'nde bulunan eski SSCB Savunma Bakanlığına ait 366-cı motoatıcı alayın zırhlı teknolojisi ve askeri personelinin katılımı ve "yardımı" ile 1992 yılı Şubat ayının 25'ini 26'ine bağlayan gece Hocalı şehrini işgal etmişler. Fakat şehrin istila edilmesi olgusu sadece ilgili eylemin saldırı olarak değerlendirilmesini değil, hem de aynı coğrafi bölgede yaşananların "soykırım" suçu olarak yorumlanmasına zemin oluşturur. Nitekim söz konusu saldırı sonucunda 613 kişi, özellikle 63 çocuk, 106 kadın, 70 yaşlı katledilmiştir. 1275 kişi esir alınmış, 8 aile bütünlükle yok edilmiş, 56 kişi vahşice ve acımasızca canlı canlı yakılarak kafalarının derisi soyulmuş, gözleri çıkarılmıştır. 1000 kişiden fazla sivil insan dahil 76 çocuk çeşitli kurşun yarası olarak sakat kalmıştır. 25 çocuk her iki ebeveynini, 130 çocuk ise ebeveynlerinden birini kaybetmiştir. 155 kişi ise kaybolmuştur. Tüm bu istatistiksel veriler sadece Hocalı sakinlerine karşı işlenen suçlarla ilgilidir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Hocalı faciası sırasında Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinden gelen 300 kişiden fazla inşaatçı ve diğer alanın uzmanlarından yaklaşık 100 kişiden fazla kişi soykırım sırasında şehit olmuştur. Şu anda şehrin tarihi adı değiştirilerek "İvanyan" olarak gösterilmiştir.

⁷⁹ Həsənov Ə.M. Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri (azerbaycan, türk, rus, ingilis, fransız, alman, ərəb və çin dillərində). Bakı, 2017, s. 23-24 (azerbaycanca).

Hocalı soykırımının yapılmasından sonra soykırım politikasını sürdüren Ermenistan tarafından bir sonraki hedef Kelbecer'in Ağdaban köyü oldu. Ağdaban köyü Kelbecer ilinde, Ağdaban nehrinin sağ dizinde, Ağdaban dağının yamacında, Murovdağ silsilesinin güney eteğinde, ilçe merkezinden 56 km kuzeydoğuda bulunuyor. 1992 yılının Nisan ayının 7'sini 8'ine bağlayan gece Ermenistan silahlı birlikleri Dağlık Karabağ'daki ermeni militanlarının yardımı ile Kelbecer ilçesinin Ağdaban köyüne saldırarak 130 evden oluşan köyü tamamen yakmış, 779 sivil katletmiş, 67 kişiyi acımasızca öldürerek soykırım yapmışlar. Bir gecede 8'i 90-100 yaşındaki yaşlı, 2'si çocuk, 7'si kadın canlı canlı ateşte yakılmış, 2 kişi kaybolmuş, 12 kişi ağır beden yarası almıştır. Ermeniler tarafından tarihi, mimari, kültür ve dini anıtlar yıkılmış, mezarlıklar hakaret edilerek yok edilmiştir. Köy nüfusunun bir kısmı köyden kaçmak isterken önceden yapılmış pusularda katledilmiştir. Halihazırda Ağdaban köyünde Ermenistan ordusunun 538. motoatıcı alayı yerleşmiştir. Ermenistan'ın ve ermeni bölücülerinin Azerbaycan kültürel mirasına karşı yaptıkları vandalizm politikasının devamı olarak Ağdaban'da Azerbaycan klasik aşık şiirinin ustası Aşık Kurban'ın ve oğlu Aşık Şemşir'in elyazmaları tamamen yakılmış ve talan edilmiştir.

Böylelikle, yapılan suçun uluslararası hukuki tarafına gelince, öncelikle "Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılmasına ilişkin" 1948 tarihli Sözleşme'nin hükümlerine dikkat etmek gerekir. Nitekim bu belgeye göre, uluslararası hukukla yasaklanan soykırım fiili savaş veya barış döneminde yapılarak, ulusal, etnik, ırksal veya dini grubun tamamen veya kısmen yok edilmesi amacıyla yapılan eylemler anlaşılır. Bu eylemler ise Sözleşme'nin 2. maddesinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir:

- grup üyelerinin katledilmesi;
- grup üyelerine ağır fiziksel veya zihinsel zarar vurulması;
- kasıtlı olarak grubun tamamen ya da kısmen fiziksel yıkımını öngören yaşam koşullarının oluşturulması;
- grupta doğumun önlenmesine yönelik tedbirlerin alınması;
- grup üyelerinden çocukların zorla alınarak diğer gruba verilmesi.

Görüldüğü gibi sadece uluslararası suçların bir parçası olarak soykırımın yapılması ile ilgili somut adımların atılması değil, ayrıca bu konuda niyetin olması da önemli şarttır. Bu bakımdan, soykırım suçunun iki unsurunu özellikle belirtmek gerekir: *Mens rea ve actus reus*.

Mens rea (yahut *dolus specialis* veya özel niyet) yapılan soykırım eyleminin psikoloji veya manevi unsurunu, *actus reus* ise bu eylemin maddi veya objektif unsurunu, yani failerin fiili hareket veya hareketsizliğini belirtiyor. Soykırım suçunun

işlenmesinde niyet (yani *mens rea*) herhangi diğer belli gruba ait bir veya birkaç üyenin rastgele veya taksirle yokedilmesine değil, genelde tüm grubun yokedilmesine yönelir. Soykırım mağdurlarının tespit edilmesinin önemli belirtisi onların bireyselliği değil, bilhassa onların 1948 tarihli Sözleşmesi'nde öngörülen gruba bağlılığıdır. Kuşkusuz, burada grup denince, bireylerin sadece toplu halinde birleşmesi veya insan grubu oluşturması değil, sürekli ve istikrarlı bağlarla bağlantılı olan topluluk olarak gözden geçirilmesi gerekir⁸⁰. Öte yandan, soykırım suçunun yapılması hem de insan haklarının ihlali, daha net belirtmek gerekirse, yaşam hakkının ihlali olarak gözden geçirilmelidir⁸¹. Bu ise uluslararası ceza mahkemelerinin kararlarında defalarca belirtildiği gibi özel gruba ait olduğuna ve hedef kısmında bu grup sayıldığından, aynı gruba ait üyelerin yokedilmesi ile sonuçlanır.

Her iki unsurla ilgili uluslararası yargı uygulamasında yeterince hükümler bulunmaktadır. Nitekim Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin "*Rutaganda*" davası (1999) kararının 59. bendinde doğrudan belirtilmiştir ki, kişi özel grubu tamamen veya kısmen yok etmek gibi karakteristik niyetle kendini gösteren fiillerden birini yaparsa, bu durumda o soykırım suçuna göre yargılanabilir. Mahkemenin "*Kayışema ve Ruzindana*" davası (1999) kararında belirtilmiştir ki, *mens rea* soykırım fiillerinin yapılmasından önce oluşmalıdır. Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin İstinaf Kamerasının "*Popović ve diğerleri*" davası (2015) kararında gösterilmiştir ki, soykırım suçları ve soykırım yapmaya yönelmiş gizli pazarlık *mens rea* unsurunun bir parçası sayılan soykırım niyetinin olmasını gerektiriyor. Bu iki unsurun karşılıklı ilişkisine gelince belirtmek gerekir ki, soykırım suçuna göre niyet henüz onun yapılması sayılmadığı için yargısı da imkansız ve akıllamazdır. Yani soykırım suçunun yapılmasından dolayı herhangi bir kişinin veya kişilerin cezai sorumluluğuna gidebilmek için *mens rea* ile birlikte, *actus reus*'un da varlığı gereklidir. Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin "*Semanza*" davası (2003) kararında öngörülen "*suç işleyenin niyeti (yani mens rea - yazar) onun eylemlerinde (yani actus reus - yazar) kendini gösterir*" hükmü bunun belirgin örneği sayılmalıdır. Ermenistanın ve ermenilerin azerbaycanlılara karşı soykırım ve etnik temizlik politikasında defalarca önemli biçimde kendini göstermiştir, yani niyet sonuçta bu fiillerin yapılması ile sonuçlanmıştır.

⁸⁰ Schabas W.A. Genocide in International Law: the crimes of crimes. Cambridge, 2000, p. 243 (ingilizce).

⁸¹ Sadıqov Ə.İ. Xocalı soyqırım cinayəti: ümumi plan və siyasət çərçivəsində təzahür edən niyyət və beynəlxalq hüquq / "Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri" jurnalı, 2014, № 1, s. 94 (azerbaycanca).

Hocalı soykırımının yapılması ile ilgili niyetin varlığı ve somut belirli fiilin yapılması defalarca kanıtlanmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Azerbaycan'ın yaptığı resmi soruşturmaya göre tespit edilmiştir ki, Hocalı'da sivillere yönelik yapılan saldırılar uluslararası hukuk kuralları, özellikle 1948 tarihli "Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması" Sözleşmesi'nde öngörülen soykırım suçunun unsurlarını içerir. Ayrıca, Hocalı'da yaşanan soykırım sonucunda niyet (*mens rea*) ve belirli fiilin (*actus reus*) olması gerçeği bir kez daha teyit edilmiştir. İşte bu konu uluslararası hukuki belgelere göre aşağıdaki gibi ele alınmıştır:

- ırksal, etnik, ulusal ya da dini özelliklerine göre farklı grubu tamamen veya kısmen yok etmek için soykırım yapılması amacıyla özel niyetin (*mens rea*) olması;

- Suç eylemini yapan katılımcıların hedef olarak kullandığı uluslararası hukukla korunan grubun varlığı;

- suçları, ayrıca ağır fiziksel veya zihinsel yaralanmalar gibi fiilleri içeren objektif veya maddi unsurun (*actus reus*) kendini açıkça göstermesi.

Böylece, soruşturmanın sonuçlarına göre, Hocalı'da işlenen suçların soykırım fiili olarak dava edilmesi ve ilgili ithamın onaylanması amacıyla aşağıdaki ölçütleri belirtmek gerekir:

- grubu tamamen veya kısmen yok etmek niyetinin olduğuna dair net ve iknaedici delilin varlığı;

- Hocalı'da yaşanan yoketme olgusunun tamamen belli bir grubu etkilemek için yeterince "önemli" etken olması;

- belirli bir coğrafi bölgede işlenmiş suç olgusu⁸².

Ayrıca, Hocalı faciasının vahim sonuçları ve soykırım gibi belirlenmesini gerektiren faktörler yabancı devletlerin çeşitli basın kuruluşlarında da açıkça belirtilmiştir. Örnek olarak bu yayınlarda belirtilen görüşler bunu bir daha onaylamaktadır:

- "Ermeniler Hocalı'ya saldırmıştır. Tüm dünya çirkin hale sokulmuş cesetlere tank oldu. Azerbaycanlılar binlerce ölenlere ilişkin haber veriyor" (*Krua l'Eveneman dergisi, Paris / 25 Şubat 1992*);

- "Ermeni askerleri binlerce aileyi yok etmişler" ("*Sandi Times*" gazetesi, *Londra / 1 Mart 1992*);

- "Ermeniler Ağdam'a doğru giden grubu kurşunlamışlar. Azerbaycanlılar 1.200 kadar ceset saymıştır" (*Faynenshl Tayms Gazetesi, Londra / 9 Mart 1992*);

- "Çoğu çirkin hale sokulmuş, küçük kızın yalnız başı kalmıştır" ("*Times gazetesi*", *Londra / 4 Mart 1992*);

⁸² www.justiceforkhojaly.org/content/khojaly-genocide---legal-case#_ftn1

- “Videokamera kulakları kesilmiş çocukları gösterdi. Bir kadının yüzünün yarısı kesilmişti. Erkeklerin kafa derisi soyulmuştur” (*İzvestiya Gazetesi, Moskova / 4 Mart 1992*);

- “Ağdam’da olan yabancı gazeteciler Hocalı’da öldürülmüş kadın ve çocuklar arasında skalpları alınmış, tırnakları çıkarılmış 3 kişiyi görmüşler. Bu, Azerbaycanlıların propagandası değil, gerçektir.” (*Le Mond gazetesi, Paris / 14 Mart 1992*);

- “Ben bizzat tepede yüze yakın ceset gördüm. Bir adamın başı yoktu. Her tarafta özel işkenceyle öldürülmüş kadın, çocuk ve yaşlılar vardı.” (*İzvestiya Gazetesi, Moskova / 13 Mart 1992*);

- “Bu “özerk bölgede” ermeni birlikleri Ortadoğu’dan olanlarla birlikte modern tekniğe, aynı zamanda helikopterlere sahiptirler. ASALA’NIN Suriye ve Lübnan’da askeri kampları ve silah depoları vardır. Ermeniler yüzden fazla müslüman köylerinde katliamlar yaparak Karabağ’daki azerbaycanlıları yok etmişler.” (*Valer Aktuel, Paris / 14 Mart 1992*); ve diğerleri.

Hatta uluslararası sivil toplum örgütlerinin rapor ve bilgilerinde de kanıtlayıcı olgulara rastlamak mümkündür. Nitekim “Human Rights Watch” örgütünün haberinde gösteriliyordu ki, 1992 kışında ermeni güçleri arazinin azerbaycanlılardan oluşan nüfusunu kendi topraklarını terk etmeye zorlayan, ayrıca terkeden sivillere yönelik insanlık dışı şiddet eylemleri yapan saldırıya geçmişlerdir. Bunlardan en vahimi 25 Şubat’ta Hocalı’da yaşanan olaylardır. Geri çekilen onlarca askerin eşliğinde insanların büyük bir grubu ermeni güçlerinin işgal ettiği şehirden kaçıyorlardı. Ermeni mevzileri ile karşılaşan sivil nüfusa acımasızca ateş edilmiştir. Ermeni güçleri silahsız sivilleri ve faaliyetsiz askerleri (*hors de combat*) katlediyor, soygun yapıyor, bazen de evleri yakıyorlar. Genelde ise örgüt Hocalı soykırımını “çatışmada en büyük katliam” olarak nitelendirmiştir⁸³.

Hocalı soykırımının yapılması ile ilgili niyetin olması olgusunu gösteren kanıtlardan biri de Dağlık Karabağ’da bulunan 022270 numaralı askeri birliğin istihbarat şube müdürü görevinde çalışan, ayrıca bu katliamın tanığı olan ve bu konuda ilk bilgileri toplayan albay Vladimir Savelyevin 26 Kasım 1992, 19 Mart 1994, 22 Ağustos 1998, ayrıca 2000 yılının Temmuz ve Aralık aylarında BM, Avrupa Konseyi ve Genel İstihbarat Müdürlüğü’ne sunduğu “gizli rapor” hesap edilmelidir. Bu belgede soykırımdan önce Ermenistan içinde ve yabancı devletlerin desteği ile yapılan fiiller açıkça belirtilmiştir. Nitekim “gizli rapor”-

⁸³ “Diplomatiya aləmi” jurnalı, Xüsusi buraxılış 2, s. 17 – www.mfa.gov.az (azerbaycanca).

da belirtilen “366-cı alaydaki askeri araç ve silahların yüzde 85’i ermenilerin eline geçmiştir. Ayrıca Fransa’dan gönderilen 142 adet otomatik silah, 7 bin 600 adet mermi, 460 adet zırhlı yelek, 11 ton konserve yiyecek, 1200 çift ayakkabı (altı ölçüde), 146 adet tabanca ... ermenilerin kullanımına verildi. Amerika’da üretilen 149 adet telsiz de ermenilere dağıtıldı ...” görüşü bunun açıkça tezahür biçimidir. Diğer taraftan, Hocalı’ya yapılan saldırının dini unsurla ilgisi olgusu da gözden kaçmamalıdır. Nitekim aynı dönemde yeni general rütbesi almış Y.Zarvigarov 24 Şubat 1992 tarihinde saat 21.15’te subaylar önünde konuşma yaparken bölgedeki savaşı toprak savaşı değil, İslam Hıristiyan savaşı olarak nitelemiş ve “Bu yürüşte ya dinimizi, onurumuzu korumalıyız ya da onursuzluğu kabul etmeli ve itaat etmeliyiz” fikrini özellikle belirtmiştir. V.Saveliyev kendi “gizli rapor”unda göstermiştir ki, Hocalı’nın çevresinde yerleşim birimlerini dağıtan ve külünü göğe savuran İvan Moiseyev ermeniler arasında “İvan’ın vahşi taburu” olarak bilinen taburu olup⁸⁴.

Bilindiği gibi, soykırımın temel şeklini ulusal, etnik, ırksal veya dinsel grubun tamamı veya kısmen mahv etmek niyetile yapılan fiiller oluşturuyor. Bu fiillerin listesi 1948 tarihli Sözleşme’nin 2. maddesinde belirtilmiştir. Böylelikle, belirli eylemin olumsuz sonuçları, suç işleme kastı kendini açıkça göstermelidir. Bunun belirgin örneği olarak Hocalı’da katledilen 613 azerbaycanlıdan 200 kişinin cesedinin ilkin denetlenmesi sırasında tespit edilmiştir ki, 151 kişinin ölümüne kurşun yarası, 20 kişinin ölümüne şarapnel yarası neden olmuş, 10 kişi aletle vurularak öldürülmüştür. Bilirkişi raporuna göre, kurbanların çoğunluğu çok yakın mesafeden kurşuna dizilmiştir. Hak savunucu merkezi canlı kişinin kafa derisinin soyulması ve diğer işkence olaylarını da kayda almıştır. Bütün bunlar ermeni askerleri tarafından acımasızca ve akıl almaz vahşetle gerçekleştirilmiştir. Hocalı’da kurtulmaya çalışan sivil nüfusun önceden özel olarak hazırlanmış pusu yerlerinden tüfek, makineli tüfek ve diğer silah türlerinden ateşe tutulması ile öldürülmesi oluşan nefreti ve soykırım niyetini kanıtlamaktadır. Azerbaycanlılara karşı acımasızca işlenen suç eylemleri ve öldürülmüş kişilerin cinsiyet organlarının hakaret edilmesi, hamile kadınların karınlarının delinmesi ve diğer bu yönlü eylemler azerbaycanlı türk nüfusunun kökünün kazınması niyeti ile bağlıdır. Aynı zamanda, belirtmek gerekir ki, ermeniler Hocalı’ya saldırı sırasında “yakılmış toprak” taktiğini uyguladılar. Saldırıdan önce birkaç saat boyunca kasabaya toplar ve zırhlı araçlarla ateş

⁸⁴ Əziz B. Xocalı soyqırımı: səbəbləri, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri. Bakı, 2014, s. 193-208 (azerbaycanca).

edildi ve harabeye dönüştürüldü. Aynı dönemde Ermenistan'ın cumhurbaşkanı olan Levon Ter-Petrosyan ermeni ordusuna yaptığı çağrıda söylemiştir: “Siz, ermeniler düşmanı öldürürken kalbiniz yumuşamamalıdır. Dağlık Karabağ'da azerbaycanlıları kırıp bitirinceye ve orada kendi uygarlığımızı sağlayana kadar siz düşmana acımamalısınız”. Ayrıca Ermenistan'ın şimdiki cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan ise ermenilerin gerçek yüzünü açarak yabancı gazeteciyle röportajında belirtmiştir: “Hocalı'ya kadar azerbaycanlılar zannediyorlardı ki, bizimle şaka yapılabilir, onlar, ermenilerin sivil halka el kaldırmayacağını sanıyorlardı. Biz bu stereotipi yıktık. İşte bu yaşandı”⁸⁵. Ayrıca ünlü ermeni terörist ve Hocalı kentine saldırıda bizzat yer almış Monte Melkonyan'ın kardeşi Markar Melkonyan'ın birinciye adadığı kitabında kentin stratejik amaç, aynı zamanda intikam yeri olduğu özellikle belirtilmiştir. Hocalı'da sivil insanların katlinde “Arabo” ve “Aramo” adlandırılan iki ermeni askeri birliğinin iştirakini hatırlatan M.Melkonyan bu insanlara karşı yapılan vahşetleri detaylı anlatmıştır⁸⁶. Ermenilerin severek “ideolog” sandıkları Zori Balayan 1996 yılında yayınlanan “Ruhun uyanışı” adlı kitabında Hocalı soykırımı sırasında ermenilerin azerbaycanlılara karşı suç niyetini açıkça dile getirmiştir: “Biz Haçatur'la Hocalı'da ele geçirdiğimiz eve girerken askerlerimiz 13 yaşındaki bir türk çocuğunu pencereye çakmışlardı. Türk çocuğunun çok fazla gürültü yapmaması için, Haçatur çocuğun annesinin kesilmiş göğsünü onun ağzına soktu. Daha sonra 13 yaşındaki türk'ün başından, göğsünden ve karnından derisini soydum. Saate baktım, türk çocuğu 7 dakika sonra kan kaybederek hayatını kaybetti. Ruhum sevinçten gururlandı. Haçatur daha sonra ölmüş türk çocuğunun cesedini parça parça doğradı ve bu türk'le aynı kökten olan köpeklere attı. Akşam aynı şeyi daha 3 türk çocuğuna yaptık. Ben bir ermeni olarak görevimi yerine getirdim. Biliyordum ki, her ermeni eylemlerimizle gurur duyacak”⁸⁷.

Genel olarak baktığımızda, soykırım suçu maddi bir suçtur. Herhangi bir ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu tamamen veya kısmen yok etmek amacıyla grup üyelerini öldürme, onların sağlığına ağır zarar, zihinsel yeteneğine önemli zarar verme davranışı cezai sonuçları - ölümü, sağlığa ağır zarar, zihinsel yeteneğe ciddi zarar verilmesini öngörüyor. Böyle sonuçlar oluştuğu andan suç tamamlan-

⁸⁵ www.anl.az/xocali/soyqirim.htm; Waal Th. Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War. New York, 2004, p. 172 (ingilizce).

⁸⁶ Melkonian M. My Brother's Road: An American's Fateful Journey to Armenia. New York, 2008, p. 213-214 (ingilizce).

⁸⁷ Aziz B. Mart faciasından Hocalı'ya Azerbaycan'da ermenilerin türk soykırımı. Tükiye türk-çesinden aktaran Doç. Dr. Sebahattin Şimşir. İstanbul, 2013, s. 191-192 (türkçe).

mış kabul edilir. Grubun bütünlükle veya kısmen yok edilmesine yönelmiş yaşam şartları oluşturma, grup içinde doğumları engelleme, bir gruba ait çocukları zorla başka bir gruba verme fiiller işlendiği andan suç tamamlanmış kabul edilir.

Hocalı'da katledilenlerin sayısı açısından onun 1948 tarihli Sözleşme'ye göre "soykırım" olarak nitelendirilmesi için uluslararası ceza yargı mekanizmalarının uygulanma biçimine göz atmak yeterlidir. Nitekim Ruanda ve eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemelerinin konusu olmuş bir takım kararlarda (örneğin "Akayesu", "Gakumbitsi", "Semanza", "Yelisiç" vs) açıkça belirtilmiştir ki, işlenen fiilin "soykırım" olarak nitelendirilmesi için grubun sayı ve bu grubu yalnızca tamamen yok etmek niyeti, ayrıca kurbanların belirli say düzeyine ulaştırılması talebi mevcut değildir. Ayrıca belirtilmiştir ki, "soykırım"ın belirlenmesi için suçun maddi unsurunu oluşturan fiilin işlenmesi veya belirli grubu tamamen veya kısmen yok etmek niyetine yönelik çaba gösterilmesi temel şartlardandır. Yani bu tür uluslararası suçun işlenmesinde asıl dikkati "*grup ve onu yok etmek niyeti*" (yazar) unsuruna yöneltmek gerekir. Grup dendiğinde ise, Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin "Akayesu" kararında belirttiği "sabit gruplar" kategorisini mutlaka göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim bu karar gereğince, "sabit gruplar" terimi kişinin bireysel gönüllü yükümlülükleri aracılığıyla birleştiği, ayrıca politik ve ekonomik gruplar şeklinde kendini belli eden daha "kompakt" grupları değil, sürekli ve doğuştan kriterler temelinde belirlenen üyeliye göre şekillenen grubu ifade ediyor. Yani burada söz konusu sıradan üyelik değil, doğuştan, kesintisiz ve istikrarlı şekilde otomatik olarak uygun gruba aidiyettir. Tarihi olgulardan görüldüğü gibi, ermenilerin amacı ve niyeti de "sabit ulusal ve etnik grup" gibi azerbaycanlıları yok etmek olmuştur. İşte bütün bu özellikler kendini Hocalı soykırımının yapılması sırasında ve bu olaydan önce de belirgin şekilde göstermiştir. Nitekim Ekim 1991'den itibaren kentin ablukaya alınması, Ağdam-Hocalı yolunun kesilmesi, tüm ulaşım araçlarından yararlanma olanağını ortadan kaldıran ortamın oluşturulması ve böylece helikopterin tek ulaşım aracı olarak kullanımı, Ocak 1992'den itibaren enerji ve içme suyu temininin durdurulması bunun belirgin kanıtıdır. Fakat 28 Ocak 1992'de Ağdam'dan Şuşa'ya giden MI-8 helikopteri kente varmadan, Helfeli köyünün üzerinde Hankendi tarafından füzeyle patlatılmış, içerisinde bulunan 3 kişi mürettebat ve 41 yolcu yaşamını kaybetmiştir⁸⁸. Bu olaydan sonra helikopterden kullanım da durdurul-

⁸⁸ Həsənov Ə.M. Xocalı soyqırımı: səbəbləri, nəticələri və beynəlxalq aləmdə tanınması (azərbaycan, türk, rus, ingilis, fransız, alman, ərəb və çin dillərində). Bakı, 2017, s. 14 (azerbaycanca).

muştur. İşte belirttiğimiz bu özellikler aynı bölgede yaşayan grubun tamamen yok edilmesine yönelik bir niyet gibi, daha net söylersek, 1948 Sözleşmesi'nin 2. maddesinde belirtilen “*kasten herhangi grup için onun tamamen veya kısmen fiziksel yok edilmesine yönelik yaşam şartlarının oluşturulması*” hükmüne uygun nitelendirilmelidir.

“Soykırım” suçunun değerlendirilmesinde diğer bir sorun uluslararası hukuki düzeyde niyetin oluşması ve varlığı unsuruna çok zaman dikkat edilmesi ile ilgilidir. Yani, belirli istisna durumlar dikkate alınmazsa, uluslararası hukukta çok zaman soykırım suçunun işlenmesinde ve nitelendirilmesinde bu fiilin hayata geçirilmesine yönelik devlet politikası göz ardı ediliyor. Soykırım suçunun faillerinin yargılanmasını sağlayarak ve bireysel sorumluluk ilkesini esas alarak, devletin sorumluluğu hususuna da dikkat etmek gerekir. Fakat devletin ve bireylerin sorumluluğunun “kesişme noktasını” soykırımın yapılmasına yönelik devlet politikası oluşturmalıdır. Bunun belirgin örneği olarak soykırım suçunun Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde acımasız rejimle ilgili yargılanması veya Sierra Leone için Özel Mahkemede devlet aygıtının veya isyancıların yöneticilerinin yaptığı eylemlerin araştırılması gösterilebilir. Bununla birlikte, eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin birinci Başkanı Antonio Kasseze'nin görüşlerini dile getirerek, soykırım suçu tecrit edilmiş veya rastgele olay değil, hükümetin onayı ile gerçekleştirilen bir uygulama ya da hükümet politikasının bir parçasıdır. Soykırıma yönelik saldırı - aynı devlette veya ilçede veya coğrafi bölgede gerçekleştirilen ortak tavrın veya hükümetin planlanmış politikasının bir bölümüdürse, o zaman niyeti işin gerçek durumundan çıkarmak oldukça kolaydır⁸⁹. Belirtilen fikri doğrudan ermeni suçluları tarafından azerbaycanlılara yönelik sürekli soykırım politikası ile tam olarak bağdaştırılabilir. Zira bu politikayı sadece Hocalı soykırımı ve belirli arazi (yani, Hocalı ile) sınırlandırmak mantık dışı adım ve tarihi çarpıtmak olurdu. Nitekim ermenilerin kendi devletinin olmadığı zamanlarda bile diğer imparatorluk ve devletlerin himayesinden yararlanarak genelde azerbaycanlılara karşı soykırım politikasını uygulamışlardı. Bunu yukarıda belirtildiği gibi 1905-1907, 1918-1920 yıllarında yapılan geniş kapsamlı ve sistematik soykırım suçları ve soykırımla doğrudan bağlantılı olan etnik temizleme politikası kanıtlıyor. 1948-1953 yıllarında eski SSCB çerçevesinde gerçekleşen göç ve etnik temizlik tedbirleri, ayrıca 1988-1993 yıllarında azerbaycanlılara karşı soykırım politikası (keza Hocalı faciası) ve toprak iddiaları, askeri saldırı olay-

⁸⁹ Cassese A. International Criminal Law. Oxford, 2003, p. 100 (ingilizce).

ları ermeniler tarafından azerbaycanlılara karşı uluslararası suçların işlenmesinin sürekliliğine belirgin bir örnektir. Hatta bu, ermenilerin azerbaycanlılara karşı “devam eden soykırım ve etnik temizlik suçu” olarak da nitelendirilebilir. Bu ise doğrudan Ermenistan’ın sorumluluğunu ortaya koyuyor. Çünkü gerek Hocalı soykırımının, gerekse de Azerbaycan’a karşı tecavüz suçunun işlenmesinde Ermenistan bizzat yer almış, uluslararası hukuk ihlallerini yapan her kurum veya kişileri doğrudan yönetmiştir. Hatta BM Uluslararası Adalet Mahkemesi’nin “*Nikaragua’da ve ona karşı askeri ve yarıaskeri faaliyetlere ilişkin Nikaragua’nın Amerika Birleşik Devletleri’ne karşı*” (1986) ve “*1948 tarihli Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması Sözleşmesi’nin uygulanmasına dair Bosna ve Hersek Sırbistan ve Montenegro’ya karşı*” (2007) kararlarının ilgili 115. ve 399. fıkralarında yer alan hükümlere uygun ifade edersek, onaylanan ihlallerin yapılması sırasında askeri veya yarıaskeri operasyonları devlet (*yani Ermenistan - yazar*) etkin kontrol etmiştir. Bu durumda Ermenistan’ın uluslararası hukuki sorumluluğu BM Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun hazırladığı 2001 tarihli “Uluslararası hukuka aykırı fiillerden dolayı devletlerin sorumluluğuna ilişkin Hükümler Tasarısı”nın 28., 30-31. ve 34-37. maddeleri uyarınca değerlendirilmelidir. Yani, devlet uluslararası hukuka aykırı faaliyetini durdurmakla, bu tür hak ihlallerine gelecekte bir daha izin vermeyeceği konusunda güvence ve garanti vererek (madde 30), vurulmuş zarara göre ayrı ayrı veya karşılıklı şekilde zararı tam ödemelidir. Zarar, Hükümler Tasarısı’nın 31.2. maddesine göre, devletin uluslararası hukuka aykırı fiilin neden olduğu maddi veya manevi zararı içeriyor.

Hocalı soykırımı sadece belirli grubun fiziksel, psikolojik ve biyolojik yıkımına yönelik uluslararası suç sayılamaz. Aynı zamanda, bu bölgede bulunan tarihi, dini, mimarlık ve kültür anıtlarının yıkımı de doğrudan “kültürel soykırım” politikasının bir parçası olarak görülmelidir. Bilgi için belirtelim ki, bölge en eski dini, mimarlık ve kültür anıtları ile zengindir. Hocalı’nın yakınlarında milattan önce XIV-VII. yüzyıllara ait olan Hocalı-Gedebey kültür anıtları bulunuyor. Bu arada belirtmek gerekir ki, Azerbaycan’da Küçük Kafkasya dağ ve dağeteyi bölgelerde, Kura Aras nehirleri arasında son Tunç ve ilk Demir dönemlerine ait arkeolojik kültür Hocalı-Gedebey kültürü anıtları olarak adlandırılır. Burada son bronz ve erken demir çağına ait olunan cenaze anıtları - taş kutular, kurgan ve taş kitabeler bulunmuştur. Aynı zamanda, bölgede arkeolojik anıtlar - yuvarlak mezar ve anıtkabir de vardır. Arkeolojik kazılarda çeşitli taş, bronz ve kemikten yapılmış süs eşyalarının yanı sıra kilden pişirilmiş ev eşyaları vb. bulunmuştur. Eski Hocalı mezarlığındaki 11 no’lu kurgandan bulunan

boncuklar, üzerinde M.Ö. 1307-1275 yıllarında Asur kralı olmuş Adadnirari'ye ait yazılar, ayrıca çeşitli süs eşyaları, çömlek kaplar, cam boncuklar yerel sakinlerin Doğu ülkeleri ile geniş ekonomik kültürel ilişkilerinden haber verir. Ayrıca, Hocalı arazisindeki Askeran kalesi XVIII. yüzyılda Gargar nehri'nin sağ ve sol kıyılarında Karabağ hanı Penahali han tarafından yapılmıştır. İki surdan oluşan kale çay taşından yapılmıştır. Askeran kalesi kendi yapısına göre daha çok savunma seddine benzer. O Azerbaycan'ın yüzyıllarca süren savunma seddeleri geleneğinin son örneği sayılabilir. Bu kalenin diğer bir dikkat çekici yanı, 1810 yılında Rusya ile İran arasında barış görüşmelerinin bu kalede yapılmasıdır. XIV. yüzyıla ait olan, keza Hocalı kurganları alanında oyulmuş beyaz taşlardan yapılmış Hocalı türbesi ise on iki köşeli yapıda olması ve giriş kapısının çok kabarık, ama sade taştan oyma desenlerle işlenmesi onun özgünlüğünü belirtiyor⁹⁰.

Genel olarak, Hocalı bölgesinde ermeni işgali ve soykırımının kurbanı olmuş anıtları üç gruba ayırabiliriz. *Birinci grubu* tarihi dini anıtlar oluşturuyor ki, bunlardan bazıları şunlardır: Şuşa köyündeki Arnavut tapınağı (905'inci yıl); Çanakçı köyündeki Arnavut tapınağı (1100'üncü yıl); Çanakçı köyündeki Arnavut tapınağı (1065'inci yıl); Haçmas köyündeki Arnavut tapınağı (1100'üncü yıl); Hansih köyündeki Arnavut tapınağı (1122'nci yıl); Armutlu köyündeki Arnavut tapınağı (1202'nci yıl); Hocalı köyündeki Kubbe; Hocalı köyündeki Koç veya eyer biçimli mezar taşları; Hocalı köyündeki antik tarihi Arnavut anıtları; Kerkicahan kasabasındaki eski Arnavut kilisesinin kalıntıları; Meşeli köyündeki "Börgün kayasında olan kilise" adlı Arnavut kilisesi; Meşeli köyündeki "Yedi kilise" denen Arnavut kilisesi; Meşeli köyündeki "Durpasuda olan kilise" adlı Arnavut kilisesi; Meşeli köyündeki "Küçük suda bulunan kilise" adlı Arnavut kilisesi; Meşeli köyündeki "Evezin yurdunda bulunan kilise" denen Arnavut kilisesi; M.Ö. VIII-IX. yüzyılları kapsayan Hocalı mezarlığı.

Hocalı'da olan *ikinci grup* anıtlara kutsal yerler aittir. Bu kutsal yerlere sekkizköşeli kubbe ziyaretgahı (XIII. yüzyıl), türbe (XIV. yüzyıl), Seyyid Celal ağanın ocağı (Hocalı şehri), Cihan nine ocağı (Hocalı şehri), Karanın ocağı (Kerkicahan kasabası), Darılı piri (Köseler köyü) gibi anıtlar dahildir. *Üçüncü grup* anıtlara ise Meşeli köyündeki Timur'un kalesi ve Askeran kasabasında bulunan Askeran kalesi (XVIII. yüzyıl) aittir⁹¹.

⁹⁰ www.xocalininsesi.info/2017/09/xocali-tarixi-memarliq-abidlri-diyaridir.html

⁹¹ www.scwra.gov.az/structure/169/?Xocali%20rayonunun%20asir%20abideleri

İşte bu açıdan bakıldığında, Hocalı'da işlenen soykırım suçu bağlamında hem de “kültürel soykırım”ın varlığı olgusuna da dikkat çekmek gerekir. Şunu da belirtmek gerekir ki, 1948 tarihli Sözleşme tasarısı hazırlanırken belgeye “kültürel soykırım”ın unsurlarını içeren kavramın dahil edilmesi önerilmiştir. Nitekim, BM Genel Sekreterliği'nin öne sürdüğü 1947 tarihli projede ulusal dilden kullanımının yasaklanması, ulusal dilde olan kitapların, ayrıca tarihi ve dini tesislerin sistematik imha edilmesini öngören eylemleri içeriyordu. Aynı zamanda, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin ad hoc komitesi tarafından hazırlanan 1948 tarihli projesi de bu yaklaşımı benimsemiştir. Söz konusu proje “soykırım” suçunu aşağıdakilerden birini öngören ulusal veya ırksal kökeni veya dini inanç temelinde ulusal, dini veya dini grubun dilini, dinini veya kültürünü yok etmek niyeti ile yapılan planlı fiil olarak nitelendirmiştir:

- 1) günlük iletişimde veya okullarda, ayrıca grubun dilinde yayınların basımı ve yayılmasında grubun dilinden kullanımı yasaklamak;
- 2) grubun kütüphaneleri, müzeleri, okulları, tarihi anıtları, dini inanç yerleri veya diğer kültürel kuruluşların ve tesislerin imha edilmesi veya onlardan kullanımı önlenmesi.

Bununla birlikte, BM Genel Kurulu'nun Altıncı Komitesi “kültürel soykırım” anlayışını reddetmiştir⁹². Hatta BM Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin “*Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması*” Sözleşmesi'nin uygulanmasına dair *Bosna ve Hersek Sırbistan ve Montenegro'ya karşı* (2007) kararındaki tutumuna göre, tarihi, kültürel ve dini mirasın yok edilmesi grubun fiziksel yok edilmesine yönelik kasıtlı olarak vurulan zarar olarak düşünülemez. Bu yok etmenin son derece önemli nitelik taşımasına ve diğer hukuk kurallarına aykırı olarak grubun kültürel veya dini varlığının tüm izlerinin yok edilmesine yönelmesine rağmen bu fiil Konvansiyonun 2. maddesinde tespit edilen “soykırım” eylemi kategorisinin etkisi altına düşmez. Mahkeme şu sonuca varmıştır ki, tarihi, dini ve kültürel mirasın yok edilmesi hiçbir şekilde 1948 Sözleşmesi'nin 2. maddesinin ifade ettiği anlam çerçevesinde soykırım fiili olarak öngörülemez⁹³. Bununla birlikte, bu kararında Mahkeme eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin “*Krstić*” davası (2001) kararının 580. bendinde öngörülmüş “*Fiziksel veya biyolojik yok etme çoğunlukla hedef alınan grubun*

⁹² Quiqley J. The Genocide Convention: an international law analysis. Aldershot, 2006, p. 9 (ingilizce).

⁹³ Ehlert C. Prosecuting destruction of cultural property in international criminal law: with a case study on the Khmer rouge's destruction of Cambodia's heritage. Leiden, 2014, p. 36-37 (ingilizce).

kültürel ve dini mülkiyeti ve sembollerine saldırıyla aynı zamanda kendini göstermektedir. Bu açıdan, yapılan tüm bu saldırılar grubun fiziksel yok edilmesi niyetinin yasal kanıtı olarak gözden geçirilebilir” hükmünü takdir edilecek bir hal olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, söz konusu kararda doğrudan belirtilmiştir ki, belirli grubun fiziksel yok edilmesine yönelik girişim bu grubun kültürel ve dini sembollerinin yıkımı ile ilgili girişimden ayrılmaz. Aynı zamanda, Mahkeme'nin “*Miloseviç*” davası kararında (2003) de “*kültürel anıtlarının tahrip edilmesi soykırımla aynı etkiye sahip fiil sayılmalıdır*” hükmü özellikle önem arz etmekle, hem de Hocalı soykırımı sırasında tahrip edilen anıtların işlenen soykırımın bir parçası sayılmasına tam olanak veriyor. Benzer konulara Mahkemenin “*Naletiliç ve Martinoviç*” (2003) kararının 238. bendinde “*Müslüman nüfusunun geri dönmeyeceğinden kesinlikle emin olmak için bölgedeki müslüman evleri yakılmıştır ..... Bölgede bulunan camiler gibi müslümanların dini tesisleri sistematik şekilde yok edilmiştir .....*” hükümlerinin içtihat olarak uygulanma olasılığı da düşünülebilir.

Belirtilenleri göz önünde bulundurarak, Hocalı'da yapılan suç fiili uluslararası kamu hukukun amir (*ius cogens*) hükümlerinde öngörülen yükümlerin önemli ihlali olarak soykırım suçu olarak nitelendirilmelidir. Hatta Azerbaycan'ın BM Temsilcisinin bu örgütün Genel Sekreterine gönderdiği 21 Şubat 2013 tarihli mektubuna Ek'te, özellikle Ek'in 32. fıkrasında bu konu daha geniş bir şekilde açıklanmıştır.

Hocalı soykırımının hukuki açıdan tanınmasına gelince, İslam İşbirliği Örgütü, birçok dünya devletleri (Bosna Hersek, Çek Cumhuriyeti, Ürdün Haşimi Krallığı, Pakistan, Kolombiya Cumhuriyeti, Guatemala Cumhuriyeti, Honduras Cumhuriyeti, Panama Cumhuriyeti, Peru, Sudan Cumhuriyeti, Paraguay Cumhuriyeti vs.), ayrıca ABD'NİN bazı eyaletleri (Arizona, Arkansas, Konnektikut, Corciya, Hawaii, Indiana, Maine, Massachusetts, Nebraska, Misissipi, New Jersey, New Mexico, Oklahoma, Pennsylvania, Tennessee, Teksas, Utah, Batı Virjiniya vs.) hukuki ve politik tutumunu yansıtarak, Hocalı'da işlenen suçları “soykırım” olarak tanımlar. Örneğin, Pakistan Senatosu Dış İlişkiler Komitesi 1 Şubat 2012 tarihli kararı, Guatemala Parlamentosu'nun 6 Ekim 2015 tarihli belge vs.-de Hocalı'da sivil nüfusa karşı soykırım eylemleri kesinlikle kınanıyor. Kolombiya Cumhuriyeti Senatosu 28 Mart 2012 tarihli belgesinde ise Azerbaycan halkına karşı, özellikle Hocalı soykırımı sırasında işlenen suçlar, zarar verme, aşağılayıcı hareketler ve insan haklarının ihlallerinin kınanmasına dair hükümler yer almıştır. Honduras Parlamentosu (Ulusal Kongresi) 24 Ocak 2014 tarihli Bildirisinin preambulasında ve 1. maddesinde,

ayrıca Meksika Birleşik Devletleri Milletvekilleri Meclisi'nin 30 Kasım 2011 tarihli bildirisinde gösterilmiştir ki, Ermenistan yetkili kurumlarının Hocalı da dahil olmak üzere, sivil halka karşı hakaret ve aşağılayıcı eylemlerini kınıyor. Bazı belgelerde (örneğin, Peru Kongresi'nin 10 Haziran 2013 tarihli belgesi vs). Hocalı soykırımı ile Dağlık Karabağ çevresinde bulunan 7 bölgenin işgali arasında bağlılığın varlığı kendini göstermektedir. Panama Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin 7 Ağustos 2013 tarihli kararında çatışma sırasında ve sonrasında, özellikle Hocalı soykırımı sırasında azerbaycanlı halka yapılan hareketler insan haklarının ciddi ihlali olarak nitelendirilmiştir.

Ayrıca, insan haklarının korunmasına ilişkin uluslararası yargı belgelerinde de Hocalı'da işlenen suçlarla ilgili hükümler de bulunmaktadır. Bunun belirgin örneği olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi "*Fetullayev Azerbaycan'a karşı*" davası kararında (2010) Hocalı'da işlenen suçlara ilişkin hukuki değerlendirme yaparak, şehre zorla müdahale eden ve dahil olan güçlerin hareketlerini "savaş suçları ve insanlık karşıtı suçların unsurlarını içeren, özellikle ağırlığı ile seçilen fiiller" kısmında nitelendirilmiştir. Kararın 87. fıkrasında belirtilmiştir ki, "bağımsız kaynaklardan alınan bilgilerden görüldüğü gibi, 1992 yılının Şubat ayının 25'ini 26'sına bağlayan gece Hocalı'nın işgal edilmesi sırasında kente saldıran Ermenistan askerleri tarafından ele geçirilen şehirden kaçmaya kalkışan azerbaycanlı etnik kökenli yüzlerce sivil kişi öldürüldü, yaralandı veya rehin alındı". Böylece Mahkeme yaşanan olayların suç olarak nitelendirilmesine ve bundan doğan sorumluluğun varlığına dair hiçbir kuşkunun kalmadığı kanaatine varmıştır.

Kuşkusuz, Azerbaycan bu konuda kendi tutumunu hep uluslararası hukuk kuralları ile kanıtlamıştır. Öyle ki, Azerbaycan Parlamentosu'nun "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Karabağ'ın dağlık bölgesinde durum, Hocalı soykırımı ve ülkede sosyopolitik ortama dair" 25 Mart 1992 tarihli 333-XII sayılı Kararı'nın 3. fıkrasında belirtilmiştir ki, "1988 yılından başlayarak Ermenistan topraklarındaki tarihsel olarak yaşadıkları topraklardan, sonra ise Azerbaycan'ın Karabağ'ın dağlık bölgesinden ulusal kimliğine, yani sadece azerbaycanlı oldukları için sivil nüfusun kovulması, insan haklarının ihlali, Karabağ'ın dağlık bölgesinde - Malıbeyli'de, Karadağlı'da, Meşeli'de, Kerkicahan'da ve diğer yerleşim birimlerinde, özellikle Hocalı kentinde binlerce sivil nüfusun, ihtiyar, kadın ve çocukların en korkunç, acımasız yöntem ve araçlarla toplu katliamı ile sonuçlanan Ermenistan'ın düşünülmüş eylemleri soykırım olarak değerlendirilsin ve bu konuda uluslararası örgütlere ve dünya devletlerine müracaat kabul edilsin. Bu soykırımda Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ordu birliklerinin yardımı

özel olarak kaydedilsin". Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in girişimi ile Azerbaycan Parlamentosu'nun 24 Şubat 1994 tarihli 791 sayılı Kararına göre, 26 Şubat 1992'de ermeni saldırganları tarafından yapılmış, Azerbaycan halkının ulusal trajedilerinden ve insanlık tarihinin kanlı sayfalarından biri olan Hocalı olayları her yıl 26 Şubat'ta "Hocalı soykırımı günü" ilan edilmiştir.

Ayrıca Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 26 Mart 1998 tarihli "Azerbaycanlıların soykırımına dair" 690 sayılı Kararı ise tarihin farklı aşamalarında halkımızın karşılaştığı uluslararası suçların, soykırım suçunun tüm açıdan incelenmesi, ayrıca söz konusu belgenin kendisinde de belirtildiği gibi "Azerbaycan halkına karşı işlenmiş tüm soykırım facialarını kaydetmek" yönünde önemli adım olarak kabul edilmelidir. Bu belgede halkımıza yapılan tüm vahşetler tarihi verilere dayanarak incelenip, onlara dikkat edilmesinin gerekliliği tam olarak belirlenmiştir. Bunun belirgin örneği gibi Kararda belirtiliyor: "Azerbaycan'da XIX-XX. yüzyıllarda yaşanan bütün facialar topraklarının işgali eşliğinde, ermenilerin azerbaycanlılara karşı düşünülmüş, planlı bir biçimde gerçekleştirdiği soykırım politikasının farklı aşamalarını oluşturmuştur. Bu olayların sadece birine - 1918 Mart katliamını politik açıdan değerlendirme gayreti gösterilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varisi olarak Azerbaycan bugün onun sonuna kadar uygulayamadığı kararların mantığı devamı olarak soykırım olaylarını politik olarak değerlendirme borcunu tarihin hükmü olarak kabul ediyor". Böylece, incelenen belgenin tam mantığı gereği, her yıl 31 Mart Azerbaycanlıların Soykırımı Günü ilan edilmiştir.

Guba kentinde "Soykırım anıt kompleksi"nin kurulmasına ilişkin Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 30 Aralık 2009 tarihli Kararı'nda belirtiliyor ki, Guba kentindeki toplu mezarlıkta soykırım sonucunda aşırı acımasızlık ve özel işkenceyle öldürülen azerbaycanlıların yanı sıra lezgiler, yahudilerin, tatların ve diğer ulusal azınlıklara mensup binlerce insanların şiddete maruz kaldığı tespit edilmiştir. Kararla ermeni milliyetçilerinin suç fiillerinin dünya kamuoyuna duyurulması, Azerbaycan halkının gelecek kuşaklarının ulusal hafızasının korunması ve soykırım kurbanlarının hatırasının ölümsüzleştirilmesi amacıyla Azerbaycan'ın Guba kentinde "Soykırım anıt kompleksi"nin kurulması kararı alınmıştır.

Nihayet, "1918 tarihli azerbaycanlıların soykırımının 100. yıldönümü ile ilgili" Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 18 Ocak 2018 tarihli Kararı ile 1918 tarihli azerbaycanlıların soykırımının yüzüncü yıldönümüne ilişkin etkinlikler planının hazırlanıp uygulanmasının sağlanması öngörülmüştür.

IV. Savaş Suçları

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki uyuşmazlık sürecinde Ermenistan'ın ülkemize karşı işlemiş olduğu uluslararası hukuka aykırı fiillerden birisi de savaş suçlarıdır. Bu suçların kapsamlı incelenmesine başlamazdan önce meydana gelen silahlı çatışmanın nitelik ve türü meselesinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Zira silahlı çatışmanın türünün tespiti bu gibi durumlarda ve çatışma zamanı işlenmiş savaş suçlarına uluslararası hukuk kurallarının doğru uygulanmasının önemli şartlarından biridir. Şöyle ki, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorununu halkların hukuki eşitliği ve kendi mukadderatını belirleme ilkesi gereğince ileri sürmesine ve çatışmada taraf olarak sözde devlet "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni" göstermesine rağmen, genel olarak soruna bakıldığında meydana gelen olaylar, mevcut delillerle Azerbaycan'a karşı uluslararası suçların işlenmesinde Ermenistan'ın değişik şekillerde doğrudan katılımı kanıtlanmaktadır. Bu durum bahsedilen çatışmanın taraflarının Ermenistan ve Azerbaycan olduğunu göstermektedir (*tüm bunlar I ve II bölümlerde ayrıntılı olarak incelenmiştir*). Bahsedilen bilgileri, Ermenistan tarafından işlenmiş ve halen de işlenmeye devam edilen uluslararası suçları dikkate alarak Dağlık Karabağ sorununun tarafları Ermenistan ve Azerbaycan olan uluslararası silahlı çatışma olarak kabul edilmesi gerekir. Savaş mağdurlarının korunmasına ilişkin 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri için genel hüküm olan 2. madde gereğince, barış döneminde uygulanmalı olan hükümlere ek olarak, ilgili uluslararası hukuki belgeler iki veya daha çok devlet arasında meydana gelen tüm ilan edilmiş savaş veya her hangi silahlı çatışma hallerine, hatta taraflardan biri savaş durumunu tanımasa bile uygulanır. Aynı zamanda, bahsedilen hüküm gereğince, Cenevre Sözleşmeleri bir devletin topraklarının kısmen veya tamamen işgal olduğu tüm hallere, hatta bu işgal hiç bir silahlı karşılıkla karşılaşmasa bile, uygulanır. Bahsedilen hükümden anlaşıldığı gibi, fiili olarak gücün kullanılması Cenevre Sözleşmelerinin uygulanmasını gerektirir. Bu ise savaşın ilan edilip edilmediğinden, tarafların savaş durumunu kabul edip etmediğinden, taraflardan birinin topraklarının tamamen veya kısmen işgal olunmasından, saldırıya uğramış tarafın karşılıkta bulunup bulunmadığından hiç bir durumda asılı değildir. Doktrinde ifade edildiği gibi, uluslararası insancıl hukukun uygulanması için gereken tek şart silahlı çatışmanın mevcut olmasıdır⁹⁴.

⁹⁴ Kasser H.P. Beynəlxalq humanitar hüquq. Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi. Bakı, 2000, s. 34 (azerbaycanca).

Uluslararası insancıl hukuk kurallarına hem de Cenevre Sözleşmelerine uygun hareket edilmemesi veya onların ihlali sonuç olarak savaş suçlarının meydana gelmesine sebep olmaktadır. Zira eski Yugoslavya ile ilgili olaylarda Uluslararası Ceza Mahkemesinin İstinaf Dairesinin egemenlik konusunu ele aldığı “*Dusko Tadić*” (*Dusko*) davasında kabul ettiği kararın (1995) 70. fıkrasında belirtildiği gibi “*Devletler arasında, yahut devlet organları ve organize silahlı çeteler arasında veya devlet dahilinde bile gruplar arasında uzun süre silahlı güç kullanılmışsa (çatışma olmuşsa) her bir durumda silahlı çatışmanın mevcut olduğu kabul edilir. Uluslararası insancıl hukuk bile silahlı çatışmaların başladığı andan barışın elde edilmesine ilişkin genel anlaşmanın sağlandığı ana kadar, yahut iç çatışmalar zamanı barışçıl yolla sorunu çözmeye kadar olan sürede yapılan askeri operasyonlara uygulanır. Bu zamana kadar uluslararası insancıl hukuk savaşta olan devletlerin topraklarında, iç çatışmalar zamanı ise fiili çatışmanın baş vermesine bakılmaksızın her hangi tarafın denetimi altında olan tüm topraklarda uygulanır*”.

Bundan başka, BM Uluslararası Adalet Divanı'nın “Nükleer Silah Tehdidi veya Kullanımının Hukuka Uygunluğuna İlişkin” 8 Temmuz 1996 tarihli Danışmanlık Raporu'nda şu husus tespit edilmiştir: “*Uluslararası hukukun temelini oluşturan metinlerde tespit olunmuş esas ilkeler şunlardır: Birinci ilke sivillerin ve sivil binaların (objelerin) korunmasına ilişkin olup siviller ile sivil olmayanlar (askerler ile asker olmayanlar) arasında fark koymaktadır; devletler hiç bir zaman sivillere saldırmamalı ve buna göre hiç bir zaman sivil ve askeri binalar (objeler) arasında fark koyamayan silahlar kullanmamalıdır. İkinci ilkeye esasen askerlere gereksiz acılar yaşatmak yasaktır; onlara bahsedilen türde zarar veren veya onların yaşadıkları acıları gereksiz yere ağırlaştıran silahlar işletmek yasaktır. İkinci ilke uygulanırken devletler, kullanacakları silahların seçiminde sınırsız özgürlüğe sahip değildir*”.

Bütün bunlarla birlikte, silahlı çatışma zamanı insan haklarının korunmasında uluslararası hukukun önemli bir alanı olan uluslararası insancıl hukukun ilkeleri de önemli fonksiyona maliktir. Bu ilkelere aşağıdakileri dahil etmek mümkündür: askeri zaruret ve kamu menfaatinin korunması meselesinin her zaman insana saygı ile uzlaştırılması yükümü; askerlikten ayrılmış kişilerin, ayrıca doğrudan savaşa katılan kişilerin onların saygılı olunmasını, korunmasını ve insancıl davranılmasını isteme hakkına sahip olmaları; işkencenin, alçaltıcı ve gayri insani cezaların yasak olması; her kesin kanun karşısında insan haklarının tanınması hakkına sahip olması; her kesin şerefine, ailesine, dini ve örfüne saygılı olunmasını istemek hakkı; kimsenin yasa dışı olarak mülkiyet-

ten mahrum bırakılmasının kabul edilemez olduğu; represiv, toplu ceza, rehin etmek ve mecburi göçün yasak olması; bir kimsenin hasta ve yaralıya yardım etmesine göre izlenmemesi ve yargılanmaması gerektiği; doğal savunmadan mahrum olan çatışma mağdurlarının uluslararası koruma ile temin edilmesi; çatışan tarafların sivilleri ve sivil binaları (objeleri) korumak için her zaman sivil ve askerleri ayırt etmek yükümü; esas amacı sivilleri korkutmak olan saldırı eylemleri ile tehdidin yasak olması; sivillerin korunması, ayrıca siviller arasında olabilecek tesadüfi kayıpların ve yaralanmaların karşısının alınması için önleyici tedbirlerin alınması yükümü; sivillerden askeri binalara saldırıdan korunma aracı olarak kullanılmaması yükümü; sivillerin yaşaması için zaruri olan şeylerin yok edilememesi veya başka yere nakil edilmemesi yükümü; savaşma usulü gibi siviller arasında açlığı kullanmamak yükümü.

Uluslararası insancıl hukuk alanında çalışmalar yapan ünlü bilim adamı Jan Pikte ise uluslararası insancıl hukukun ilkelerini dört grupta tasnif etmektedir: kayıtsız şartsız ve her bir ortamda uyulması zorunlu olan esas ilkeler; yaşamak, fiziki ve psikolojik dokunulmazlık, insan haklarının korunması ile ilgili işkence, alçaltıcı ve gayri insani muameleyi yasaklayan genel ilkeler; silahlı çatışma mağdurlarına ait ilkeler; askeri operasyonların yapılmasına ilişkin özel ilkeler⁹⁵.

Anlaşıldığı gibi, uluslararası insancıl hukuk “Lahey Hukuku” ve “Cenevre Hukuku” olmakla iki bölümden oluşmaktadır. “Lahey Hukuku” (veya savaş hukuku) askeri operasyonların yapılması zamanı savaşan tarafların hak ve görevlerini düzenleyen, zarar verebilen araçların seçimini sınırlayan bir hukuktur. Bununla ilgili mevcut kurallar 1899 ve 1907’de Lahey’de yapılan barış Konferanslarında kabul olunmuş uluslararası belgeler (Lahey Sözleşmeleri), ayrıca çağdaş dönemde kabul edilmiş diğer uluslararası belgelerin hükümleri (örneğin, “Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültürel Malların Korunmasına Dair” 1954 tarihli Sözleşme ve onun eki olan protokoller, “Çevresel Değişikliğe Maruz Bırakan Araçlardan Askeri Veya Diğer Düşmanlık Amaçlarla Kullanılmasının Yasaklanmasına İlişkin” 1976 tarihli Sözleşme, “Önemli Derecede Zararlı Sayılan Veya Alternatifsiz Sonuçlara Sebep Olabilen Belirli Silahların Kullanılmasına İlişkin Yasaklar Veya Sınırlamalara Dair” 1980 tarihli Sözleşme ve onun eki olan protokoller, “Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanmasına Dair” 1993 tarihli Sözleşme, “Sivillere Karşı

⁹⁵ Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права. Международный Комитет Красного Креста, 1994, с. 77-100 (rusça).

Bombaların Uygulanmasını, Depolanmasını, Üretimi Ve Devrini Yasaklayan Ve Onların Yok Edilmesine İlişkin” 1997 tarihli Sözleşme ve diğerleri) esasında oluşmaktadır. “Cenevre hukuku” ise askerlikten ayrılmış kişilerin ve askeri operasyonlara katılmayan kişilerin haklarının korunmasına ilişkindir. Bu alanda kabul edilmiş ilk uluslararası sözleşme 1864 tarihli “Harp halindeki silâhli kuvvetlerin hasta ve yaralılarının vaziyetlerinin ıslahı” Sözleşmedir. Genellikle 10 maddeden oluşan bu Sözleşme savaşın kurallarının düzenlenmesinde önemli bir uluslararası belgedir. Hangi halka ait olmasına bakılmaksızın yaralı veya hasta askerlerin toplanması ve onların bakımı ile ilgilenmesi ilkesi, ayrıca savaş meydanında sağlık ekibinin korunmasının temini bu Sözleşmenin düzenlediği önemli hükümlerdir⁹⁶. Bundan sonraki dönemlerde ise Savaş mağdurlarının korunmasına ilişkin 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve onların eki olan 1977 tarihli Protokolleri “Cenevre Hukukunun” gelişmesinde önemli fonksiyona sahiptir. Uluslararası insancıl hukukun bu iki bölümünün karşılıklı ilişkisi ile ilgili olarak BM Uluslararası Adalet Divanı’nın “Nükleer Silah Tehdidi veya Kullanımının Hukuka Uygunluğuna İlişkin” 8 Temmuz 1996 tarihli Danışmanlık Raporu’nun 75. fıkrasında gösterildiği gibi, *“silahlı çatışmaya uygulanan hukukun bu iki alanı o kadar sıkı karşılıklı ilişkiye sahiptir ki, onlar uluslararası insancıl hukuk gibi kabul edilen tamamen komplekse bir sistemi tedrici olarak oluşturdu. 1977 tarihli Ek Protokollerin hükümleri bu hukukun yeknesak ve komplekeliğin ifade etmekte ve onaylamaktadır”*.

Bundan başka, 1899’da Lahey’de düzenlenen Barış Konferansında Rusya delegasyon heyetinin üyesi F.F.Martens tarafından ileri sürülen ve onun adı ile adlandırılan Martens Klauzu (Şartı) ilk kez 1899 tarihli “Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri” hakkındaki II Lahey Sözleşmesinin girişinde düzenlenmiştir. Bu Klauza göre *“savaş yasalarının en yeknesak olanı kabul edilene kadar..... siviller ve savaşan tarafları gelişmiş milletler arasında tespit edilmiş örf adet kuralları, insanlık kanunları ve toplumsal kanaate ilişkin uluslararası hukuk ilkelerinin korunması görüşünün etkisi altında kalacaktır”*. Örf adet hukukuna istinat ettiğine ve silahlı çatışmaların düzenlenmesinde örf adet kurallarının önemini belirtmesi sebebi ile Martens Klauzu önemli fonksiyona sahiptir. Bundan başka, bahsedilen Klauz “insanlık ilkeleri” ve “toplumsal kanaatin diktesine” esaslanmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki, “insanlık ilkeleri” terimi ile “insanlık kanunları” terimi aynı mana ifade etmektedir. Bu ilkeler ilk defa

⁹⁶ Bugnion F. The International Committee of the Red Cross and the development of international humanitarian law // Chicago Journal of International Law, 2004, Vol. 5, No 1, p. 193 (ingilizce).

1977 tarihli I Ek Protokol'de "insanlık ilkeleri" ifadesi kullanılmıştır. Kavramsal olarak "insanlık ilkeleri" belirli askeri üstünlüğe sahip olmak için zaruri sayılmayan araç ve usullerin yasaklanması şeklinde tefsir edilmektedir⁹⁷. Yani Martines Klauzu insanlık ilkeleri ile askeri zaruret ilkelerinin uzlaştırılması, ayrıca onların belirli bir noktada "buluşturulmasının" zorunluluğu ve önemini ifade etmektedir.

Bu şekilde uluslararası insancıl hukuk çatışmanın kaynağına, niteliğine veya tarafların gösterdikleri sebeplere ve ileri sürdükleri şartlara bakılmaksızın bütün silahlı çatışmalara uygulanır. Uluslararası insancıl hukukun amacı savaşın olağanüstü durumda insan hayatını ve insanın benliğini korumaktır. Bu hukuk alanı, askeri çatışmaların meydana getirdiği acı ve yaraların askeri operasyonların usul ve araçlarının tespit edilmesi yolu ile sınırlandırılması ve azaltılması, savaş mağdurlarının ve sivillerin korunmasının temin edilmesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu alan kurallarını "ciddi şekilde ihlal" edenlerin sorumluluğa tabii tutulmasını gösteren uluslararası hukukun bir dalıdır. Jan Pikte uluslararası insancıl hukuku "insan severlik ruhu ile kavranılan ve savaş döneminde bireyin korunmasına ilişkin olan uluslararası hukukun önemli bölümü" gibi belirtiyor. Uluslararası kurallar geliştikçe ve insan hakları alanında yeni belgeler kabul olundukça uluslararası insancıl hukuk silahlı çatışmalar zamanı bireyin esas hak ve özgürlüklerini kullanmak imkanını temin ederek, askeri operasyonlar zamanı meydana gelen felaketleri azaltarak, ayrıca insanları tecavüz ve saldırılardan koruyarak insan haklarını düzenleyen ilke ve kuralların sayılarını artırmaktadır.

Çağdaş dönemde savaş suçlarının uluslararası hukuk bakımından tespiti meselesine geldiğimiz zaman, burada Nüremberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi'nin Statüsünü özellikle belirtmek gerekir. Zira bu Statüsün 6. maddesinin b fıkrasına esasen savaş suçlarına, savaşın yazılı yasalarının ve örf adet kurallarının ihlali de dahil edilmiştir. Bu suçlar şu unsurlar ile ifade edilmektedir: adam öldürme; vahşi (gaddar) muamele, yahut köle emeğinin sömürülmesi; işgal edilmiş topraklarda yaşayan sivillerin mecburi göçe zorlanması; askeri esirlerin veya denizde olan kişilerin öldürülmesi veya onlara vahşi (gaddar) muamele; rehinlerin öldürülmesi; devlet veya özel mülkiyetin gasp edilmesi; askeri zaruret olmadan şehirlerin, kasabaların veya köylerin lüzumsuz şekilde dağıtılması veya virane konulması.

⁹⁷ Ticehurst R. The Martens clause and the laws of armed conflict // International Review of the Red Cross, 1997, Vol. 37, Issue 317, p. 125-129 (ingilizce).

Bahsedilen uluslararası mahkeme sadece görev alanına giren suçları işleyen kişilerin yargılanması ve cezalandırılması fonksiyonunu yerine getirmedi, hem de bu alanda örnek mahkeme kararlarının oluşmasında da katkı sağlamıştır. Örneğin Mahkemenin kabul ettiği kararda kuralları ile örf adet kurallarının karşılıklı ilişkisi meselesinin üzerinde durulmuştur. Şöyle ki, kararda uluslararası sözleşmelerin bağlanması meselesi savaş yasaları ve örf adet kurallarının gelişmesinin sadece bir unsuru olduğu ifade edilmiştir. Bundan başka, kararda belirtilmiştir ki, “savaş kuralları sadece sözleşmelerde değil, hem de yavaş yavaş evrensel tanınma imkanı elde eden örf adet kurallarında ve devletlerin uygulamasında, hukukçuların ve askeri Mahkemelerin uyguladıkları genel ilkelere tespit olunmaktadır”.

Nuremberg davasının uluslararası hukukun gelişmesine bir diğer etkisi ise BM Genel Kurulu’nun 11 Aralık 1946 tarihli “Nuremberg Mahkemesinin Statüsü ile tanınan uluslararası hukuk ilkelerinin onaylanmasına dair” 95 sayılı Kararı’nın kabul edilmesidir. Zira bu belge ile Nuremberg Mahkemesinin Statüsü ve Kararda tanınan uluslararası hukuk ilkeleri onaylanmıştır. Tokyo Uluslararası Askeri Mahkemesi’nin Statüsünün 5. maddesinin *b* fıkrasında ise Nuremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi’nden farklı olarak bu suçlar “Sözleşmede düzenlenmiş savaş suçları” gibi ifade olunmuş ve hiç bir açıklama yapılmadan sadece savaşın yazılı yasalarının ve örf adet kurallarının ihlali olarak kabul edilmiştir.

Hemen belirtmek gerekir ki, savaş suçlarının unsurlarının tespit olunmasında sonraki dönemlerde belirli gelişmeler kaydedilmiştir. Örneğin, eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Statüsü savaş suçlarını 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin önemli şekilde ihlali (madde 2), savaşın yazılı yasaları ve örf adet kurallarının ihlali (madde 3) olarak kabul etmiştir. Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Statüsünün 4. maddesinde ise savaş suçları Cenevre Sözleşmeleri için genel hüküm olan 3. maddenin ve II Ek Protokolün ihlali olarak kabul edilmiştir.

1998 tarihinde kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Statüsünün 8. maddesi ise savaş suçlarını dört gruba ayırarak unsurlarını tespit etmiştir: a) 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin önemli derecede ihlali (bu belgelere esasen korunan kişilere ve mala karşı yapılan fiiller); b) uluslararası hukuk çerçevesinde düzenlenen uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanan yasa hükümleri ve örf adet kurallarının ihlali; c) gayri uluslararası silahlı çatışmalarda 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri için genel hüküm olan 3. maddenin ağır şekilde ihlali, ayrıca silahı bırakmış askerleri, hastalık, yaralanma, hapiste olma, yahut

her hangi diğer sebebe göre askeriyei terk etmiş kişiler de dahil olmakla, askeri operasyonlara aktif katılmayan kişilere karşı yapılan fiiller; ç) uluslararası hukuk çerçevesinde tespit edilmiş gayri uluslararası nitelikli silahlı çatışmalara uygulanan yasa hükümleri ve örf adet kurallarının ağır şekilde ihlali.

BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 1996 tarihinde hazırladığı "Barış ve İnsanlığın Güvenliğine Karşı İşlenen Suçlar Kanunu Tasarısının" 20. maddesinde ise bu suçlar yedi tarafa ayrılmıştır: 1) uluslararası insancıl hukukun ihlali; 2) uluslararası insancıl hukukun kasıtlı olarak ihlaline, ayrıca ölüme sebep olan, yahut vücut bütünlüğünün ağır şekilde yaralanması; 3) uluslararası insancıl hukukun kasten ihlali ile sonuçlanan diğer fiiller; 4) uluslararası insancıl hukukun ihlali olarak kabul edilen kişilik haklara karşı kasten işlenen fiiller, özellikle hakaret ve alçaltıcı muamele, tecavüz, fahişeliğe zorlamak ve diğer alçaltıcı fiiller; 5) savaşın yazılı yasaları ve örf adet kurallarının ihlali ile sonuçlanan eylemler; 6) gayri uluslararası nitelikli silahlı çatışmaya uygulanan uluslararası insancıl hukukun ihlali ile sonuçlanan hareketler; 7) silahlı çatışma ile doğaya (çevreye) geniş bir şekilde, uzun süreli ve önemli derecede zarar vermek veya askeri zaruret olmadan ahalinin sağlığını bozan, onun sağ kalmalarının karşısını alan, yahut bu şekilde zararın meydana gelmesine sebep olan savaş metot veya usullerini kullanmak.

Savaş suçlarının niteliğini tespit eden unsurlardan biri de burada zamanaşımının uygulanmamasıdır. Bu hüküm uluslararası hukuk kuralları, özellikle 1968 tarihli "Savaş Suçları Ve İnsanlığa Karşı Suçlar Bakımından Kanuni Sınırlamaların (Zamanaşımının) Uygulanmayacağına Dair Sözleşme" düzenlemektedir.

Kuşkusuz ki, savaş suçlarının tespiti zamanı dikkate alınması gereken en önemli mesele savaş mağdurlarının korunmasına dair 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ("Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin İslahına Dair" Sözleşme, "Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Vaziyetlerinin İslahına Dair" Sözleşme, "Harp Esirlerine Yapılacak Muameleye Dair" Sözleşme, "Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına Dair" Sözleşme) ve onlara eklenmiş 1977 tarihli Ek Protokollerin, ayrıca savaşın yazılı yasaları ve örf adet kurallarının ihlalinin olup olmadığının tespit olunmasıdır. Çünkü bu şartın mevcut olması işlenmiş suçun savaş suçu olarak kabul edilmesine sebep olmaktadır.

Ayrıca bu alanda araştırma yapan bilim adamlarının esas görüşüne göre, özel niteliğe sahip uluslararası hukuka aykırı fiil olarak kabul edilen savaş suçları bir takım özellikleri vardır (savaşın yazılı yasaları ve örf adet kurallarının

ihlali; sivillere ve insanlığa karşı yönelik askeri saldırılar; cezai sorumluluğa tabii tutulması için zamanaşımı kuralının uygulanmaması; uluslararası hukuki sorumluluğa tabii tutulması)⁹⁸. Bununla birlikte savaş suçlarını sadece savaşın yazılı yasaları ve örf adet kurallarının ihlali gibi kabul etmek doğru değildir. Zira bu zaman savaş mağdurlarının korunmasına ilişkin 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve onlara Ek 1977 tarihli Ek Protokollerin ihlali unutulabilir. Bahsedilen durumla ilgili olarak diyebiliriz ki, savaş suçlarını genel olarak uluslararası insancıl hukuk kurallarının ihlali gibi kabul etmek daha doğru olacaktır.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işlediği savaş suçlarını incelerken, ilk sırada, çevreye geniş bir şekilde, uzun süreli ve önemli derecede zarar veren kasten işlenmiş fiilleri özellikle belirtmek gerekir. Zira, Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından işgal olunmuş 1,7 milyon hektar toprağının 595,6 bin hektar ziraata yararlı toprak, 247,4 bin hektarı ormanlık alan, 10,1 bin hektar ise bahçedir. İşgal olunmuş topraklarda 42997 hektar alana sahip özel korunan doğal (sit) alandır (Besitçay Devlet Tabiat Koruğu, Arasboyu Devlet Tabiat Koruğu, Karagöl Devlet Tabiat Koruğu, Laçın İli Devlet Tabiat Koruğu, Gubadlı İli Devlet Tabiat Koruğu ve Daşaltı Devlet Tabiat Koruğu).

İşgal olunmuş topraklarda 70'ten fazla endemik (nadir) türde, genelde 460'tan fazla yabancı ağaç ve kol bitkisi bitmektedir. Bunların da çoğu işgal olunmuş topraklarda yok edilerek dünya florasından silinmek üzeredir. Bu topraklarda "Azerbaycan'ın Kırmızı Kitabı'na" dahil edilmiş memeli hayvanların 4 türü, kuşların 8, balıkların 1, amfibiya ve reptililerin 3, haşeratların 8, bitkilerin ise 27 türü bulunmaktadır. Ayrıca işgal edilmiş topraklarda 7 relikt (doğal) göl, Kelbecer ve Laçın illerindeki Büyük Alagöl, Küçük Alagöl, Zalhagöl, Karagöl, Canlıgöl, Işıklı Karagöl ve Akdere ilindeki Karagöl gibi içme suyu havzaları bulunmakta ve halen önemli antropogen etkiye maruz kalmaktadır. En verimli maden ocakları ülkemizin işgal olunmuş arazilerinde kalmıştır. Bu topraklarda 155 türde maden ocağı mevcut olup buraya 5 altın, 6 cıva, 2 bakır, 1 kurşun ve çinko, 19 yüzlük için taş, 10 testere taşı, 4 çimento ham malı, 13 değişik türde inşaat taşı, 1 soda üretimi için ham mal, 21 pemza ve volkan külü, 10 kil, 9 kum taşı, 5 inşaat kumu, 9 gips, anhidrid ve gec, 1 perlit, 1 obsidian, 3 vermikulit, 14 elvan ve süs taşları, 11 yeraltı içme suyu ve 10 menereal (maden) suyu dahildir⁹⁹.

⁹⁸ Эфендиев О.Ф. Вооруженные конфликты и военные преступления на Центральном Кавказе: международно-правовой аспект. Баку, 2006, с. 22 (rusça).

⁹⁹www.eco.gov.az/uploads/hesabat/Jurnal-1.pdf

Ermenistan'ın bu doğal kaynakları tükenme haddine kadar sömürmesi hem de işgal altında olan topraklarda ekolojik dengenin bozulmasının esas nedenlerinden biridir. Hatta Ermenistan'da faaliyet gösteren çevre birlikleri ve özellikle Genelermeni Çevre Cephesi çevresel felaketle sonuçlanan doğal kaynakların hızlıca ve karşısı alınmayan bir şekilde sömürülmesinin çok kaygılandırıcı olduğunu belirtmektedir¹⁰⁰.

Bilindiği gibi uluslararası hukukun çağdaş gelişme süreci ve bu alanda kabul olunan uluslararası hukuk belgeleri çevrenin savaş aracı olarak kullanılmasını yasaklamıştır. Hatta Cenevre Sözleşmelerine eklenmiş 1977 tarihli I Ek Protokolde bu husus iki açıdan düzenlemeye tabii tutulmuştur: 1) savaşın yasak araç ve usuller ile yapılmasının kabuledilemez olduğu; 2) sivil binaların (objelerin) korunması.

Birinci durum Protokolün 35.3. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre çevreye geniş bir şekilde, uzun süreli (devamlı) ve önemli derecede zarar vermek amacı taşıyan veya buna sebep olan savaş araçlarının ve usullerinin uygulanması yasaktır.

İkinci durumda çevrenin korunması ise Protokolün 55. maddesinde düzenlenmiştir. Bahsedilen uluslararası hukuk kuralında, askeri operasyonlar zamanı çevrenin geniş bir şekilde, uzun süreli (devamlı) ve önemli derecede zarar görmesinden korunması yükümü gösterilir. Bu şekilde olan korumaya çevreye zarar vermek amacı taşıyan veya zarar veren, ayrıca sonucunda ahalinin sağlığını bozan veya sağ kalmasını etkileyen askeri usul ve araçların kullanılmasının yasaklanması da dahildir. Çevreye zarar vermek kısas aracı haline getirmek yasaktır.

Bundan başka, diğer uluslararası belgelerde de çevrenin silahlı çatışmada usul ve araç olarak kullanılması doğrudan olarak yasaklanmıştır. Örneğin, "Çevresel değişikliğe maruz bırakan araçlardan askeri veya diğer düşmanlık amaçlar ile kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin" 1976 tarihli Sözleşmesinin 1. maddesinde, devletlerin çevreye geniş bir şekilde, uzun süreli (devamlı) zarar veren veya önemli derecede etkileyen araçları her hangi katılımcı devlete zarar vermek için askeri veya başka düşmanlık amacı ile kullanmaktan kaçınmak yükümü düzenlenmiştir.

Ayrıca BM'in 1972 tarihli Stokholm Konferansında kabul olunmuş Bildirisinde tespit olunan şimdiki ve gelecek nesillerin refahının temini için çevrenin korunması ilkesi uyarınca, devletler çevrenin korunması için zaruri önlem-

¹⁰⁰ www.un.mfa.gov.az/files/file/N1626110.pdf

ler almalı, çevre için zararlı olabilecek hareketlerin karşısını almalı ve doğal kaynakların bilimsel esaslarla yönetilmesinde işbirliği yapmalıdırlar. Nükleer enerjiyi hem sivil, hem de askeri amaçlarla kullanırken çevrenin radyoaktif kirlenmesinin karşısının alınması önemli yüküm olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda, BM'in 1992 tarihinde Rio-de-Janeyro şehrinde düzenlediği Konferansında kabul olunan "Çevre ve Kalkınma Bildirisinde" devletlerin silahlı çatışma döneminde çevrenin korunmasını temin eden uluslararası hukuka uymak ve zaruri durumlarda onun gelişmesi için işbirliği yapmak önemli olduğu düzenlenmiştir.

Bundan başka, ilk kez 1972 tarihli Stokholm Bildirisinde tespit olunmuş "her bir devlet diğer devletlerin ve uluslararası alanların çevresine zarar verebilen hareketlerden kaçınmalı, ayrıca bu şekilde zarar verebilen faaliyetin karşısını almalıdırlar" ilkesi de günümüzde uluslararası hukuk uygulamasında kabul edilmiştir. Fakat Ermenistan hem kendi topraklarında, hem de işgal ettiği Azerbaycan topraklarında çevresel terör yaparak uluslararası hukukun kural ve ilkelerini önemli şekilde ihlal etmektedir. Belirli ülke veya şahıs tarafından diğer ülkenin flora ve faunasına (bitki ve hayvan türlerine) zarar vermekle, doğal kaynaklarını telef (yok) etmekle kasten vurulan zarar çevresel (ekolojik) terördür. Fakat Ermenistan işgal siyasetini ve çevresel (ekolojik) terörü durdurmadığı gibi, daha da şiddetli bir şekilde devam ettirerek işgal altında bulundurduğu Azerbaycan topraklarında uluslararası hukukun tüm esas ilke ve kurallarını devamlı ve önemli derecede ihlal etmektedir. Bunun açık kanıtı olarak Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin 2016 tarihli "Azerbaycan'ın sınır illerinde ahalinin sudan kasıtlı olarak mahrum edilmesine ilişkin" 2085 sayılı Karar'ını gösterilebilir. Şöyle ki, bu Kararın 8. fıkrasında Ermenistan'ın tavrının Avrupa Konseyinin üyesi olarak yüklendiği yükümlere uymadığı doğrudan ifade edilmiştir. Ayrıca 4. fıkrada Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ve diğer çevre illerinin Ermenistan tarafından işgal edilmesinin Azerbaycan'ın Aşağı Karabağ bölgesinde yaşayan ahalisi için benzer insani ve çevresel problemleri meydana getirdiği kabul edilmiştir. Zira bu amaçla Ermenistan silahlı kuvvetlerinin bahsedilen bölgeden derhal çıkarılması ve bu ülkenin yönetiminin su kaynaklarından siyasi etki veya baskı aracı olarak kullanmasının dayandırması istenmektedir. Ermenistan silahlı kuvvetlerinin bahsedilen bölgeden derhal çıkarılması isteminden ileri gelen yükümler ile ilgili olarak şunlar tespit olunmuştur: bağımsız mühendis ve hidrologlar tarafından yerinde keşfin (araştırmanın) yapılmasının temin edilmesi; su depolanması zamanı Serseng su kaynaklarının kullanılması ve onların korunmasının uluslararası yönetiminin yapılması; sulama kanalları,

Serseng ve Madagiz su depolarının durumu, son bahar ve kış mevsiminde su verilme tablosu ve su havzalarının hadden çok kullanılmasına uluslararası denetimin yapılması.

Bu Kararın önemli sayılmasına sebep olan durumlardan biri de bahsedilen kararın 3. fıkrasında şöyle ifade edilmiştir: “*Kasten yapay çevre sorunu (kri-zi) oluşturmak “çevresel tecavüz (saldırı)” olarak kabul edilmelidir. Bundan başka çevresel felaket alanları oluşturmak ve ilgili ahalinin normal yaşamını zorlaştırmak bir devletin diğer devlete karşı düşmanca hareketi olarak kabul edilmelidir*”. Belirtmek gerekir ki, 1976’da Terter Nehri üzerinde yapılmış barajın yüksekliği 125 metre ve genel su depolama kapasitesi ise 560 milyon m³ olan Serseng su deposundan gelen kanallar aracılığı ile işgalden önce Azerbaycan’ın düzlük yerlerinde bulunan Terter, Ağdam, Berde, Goranboy ve diğer illerde 79000 hektar ekin alanı sulanmaktaydı¹⁰¹. Fakat günümüzde işgal altında olan bu su deposunun teknik makinelerin uzun süreden beri bakımı yapılmadığı için kaza durumundaki depodan aşağıda yaşayan 400 bin kişi (ahali) tehlike altındadır. Bundan başka, yaz aylarında yıllık su kapasitesinin 10-15%’i bırakılmaktadır ki, bu da ekilen toprakların sulanmasında problemler meydana getirmekte, yeşil alanların kuruyarak telef olmasına sebep olmakta, önemli ekolojik gerginlik oluşturmaktadır. Günümüzde 7 vilayet (il) Serseng su deposunun suyundan faydalanamıyor. Bununla birlikte, işgal olunmuş topraklardan geçen doğal su kaynaklarımız haddinden fazla kirletilmektedir¹⁰².

Ermenistan’ın, Azerbaycan’a karşı savaş suçu işlemekle, çevreye düşmanca davrandığını kanıtlayan bir diğer kanıt ermeni işgalcılarının tarafından Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Terter ve Hocavend illerinin topraklarının planlı bir şekilde yakılmasıdır. Yangınlar ermenilerin denetiminde olan binlerce hektarlık toprakları kapsamakta, diğer topraklara da geçerek çevreye ve canlı tabiata önemli zarar vermektedir. Genel olarak Azerbaycan’ın işgal olunmuş topraklarında Ermenistan ordusu tarafından kasten oluşturulmuş yangınlar sonucunda 96 bin hektar otlak, biçim ve yeşillik, ormanlık alan yanarak telef olmuş, toprağın üst verimli katı önemli zarar görmüştür¹⁰³. Sadece Ağdam ilinin işgalde olan topraklarında ermeni askerleri tarafından yaklaşık 17457 hektar otlak alan yakılmıştır. Yangın zamanı “Kırmızı Kitab’a ve Uluslararası Doğayı Koruma Birliği’nin (IUCN) “Kırmızı Listesine dahil edilmiş değişik sayıda turac, kirkovul ve gürze yılanı

¹⁰¹ Süleymanov E., Süleymanov V. Ermənistanın Azərbaycanca qarşı silahlı təcavüzü və işğalın ağır nəticələri. Bakı, 2013, s.72 (azerbaycanca).

¹⁰² www.eco.gov.az/uploads/hesabat/Jurnal-1.pdf

¹⁰³ www.eco.gov.az/uploads/hesabat/Jurnal-1.pdf

yok olmuştur¹⁰⁴. İlk hesaplamalara göre, sadece yangınlar zamanı Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın doğasına doğrudan vurulan zararın toplam miktarı on milyarlarla ABD doları kadardır. Hatta mevcut sorun ve onun doğaya olumsuz etkisi uluslararası teşkilatların belgelerinde de kabul edilmiştir. Zira BM Genel Kurulu'nun 7 Eylül 2006 tarihli ve 60/285 sayılı "Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarındaki duruma ilişkin" Kararı'nda doğaya önemli şekilde zarar vurulması ile sonuçlanan işgalde olan topraklarda meydana getirilmiş yangınlarla ilgili kaygısının, ayrıca bu yangınların karşısının alınması ve onların zararlı sonuçlarının ortadan kaldırılması için ivedilikle ekolojik çalışmaların yapılmasının önemini vurgulanmasına ilişkin hükmün düzenlenmiş olması bu görüşü kanıtlamaktadır. Aynı zamanda, bu Kararın 4. fıkrasında AGİT'le işbirliği şeklinde BM'in kürüm ve programlarının (özellikle Çevre Programının) bütün önemli çalışmaları yapmasına, ayrıca "*bölgede çevrenin kirlenmesinin kısa ve uzun süreli (devamlı) etkisinin tespit edilmesi ve bununla mücadele ve onun rehabilite olunmasına*" ilişkin çağırış niteliğindeki hükümlerinin düzenlenmesi bu topraklarda ekolojik durumun önemli tehlikede olduğunu göstermektedir. Bundan başka, BM Genel Kurulu'nun "Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarındaki duruma ilişkin" 14 Mart 2008 tarihli ve 62/243 sayılı Kararı'nda Dağlık Karabağ'da ve bölge illerinde yangından zarar görmüş topraklara giden AGİT'in çevre kirliliğinin tespiti komisyonunun raporunda bu durumun ifade olunması Örneğinin önemini göstermektedir. Kısacası genel olarak bazı araştırmalarda ifade edildiği şekilde desek, Ermenistan Azerbaycan'a karşı "yakılmış toprak ve etnik temizleme" siyasetini yürütmektedir¹⁰⁵.

Bir meseleyi da dikkate almak gerekir ki, sadece Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarında doğaya karşı işlenmiş suçlar değil, hem de Ermenistan'ın kendi topraklarında olan "ekolojik buhran" da bölge devletleri ve ülkemiz için karşısı alınamaz ve sonuçlarının ortadan kaldırılması mümkün olmayan problemlerin meydana gelmesine sebep olabilir. Zira Ermenistan topraklarında yerleşen Kura ve Aras nehirlerinin ekolojik güvenliğine önemli zarar vuran en karmaşık meselelerden biri de Metsamor Nükleer Elektrik Terminalinin faaliyetidir. 1976 tarihinde inşaa edilmiş, eskilmiş, çağdaş standartlara cevap vermeyen, deprem bölgesinde bulunan Metsamor Nükleer Elektrik Terminalinin radyoaktif zararlı atıklarının doğrudan Aras Nehrine dökülmesi bölgenin flora ve faunasının yok olmasına, doğal ekolojik dengenin bozulmasına sebep olmakta, insan

¹⁰⁴ Süleymanov E., Süleymanov V. Ermənistanın Azərbaycanca qarşı silahlı təcavüzü və işğalın ağır nəticələri. Bakı, 2013, s. 76-77 (azerbaycanca).

¹⁰⁵ Jha U.C. Armed conflict and environmental damage. New-Delhi, 2014, p. 66 (ingilizce).

sağlığına ve genelde genetik fonumuza büyük darbe vurmaktadır. Metsamor Nükleer Elektrik Terminalinden 24 saat içinde Aras Nehrine 12-16 bin m³ kirli atık dökülmektedir¹⁰⁶. Ermenistan'ın hem sanayi atıklarının, hem de Metsamor Nükleer Elektrik Terminalinin radyoaktif atıklarının özel konteynerlere yüklenerek Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarında (başlıca olarak Füzuli ve Cebrayıl illerinde) bastırılmasına ilişkin bilgiyi Azerbaycan Temsilciler Komisyonu'nun 7 Mayıs 2002 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'ne sunduğu 9444 sayılı belge de kanıtlamaktadır. Bu belgede ifade edilmiştir ki, Ermenistan ile Azerbaycan çatışmasının sonuçlarından biri de Ermenistan askeri kuvvetleri tarafından işgal edilmiş topraklarda, Karabağ dağlarında ve Azerbaycan'ın diğer yedi ilinde denetlenemeyen nükleer bölgelerin kurulması olmuştur. Bu da bütün Güney Kafkasya'da bölge için önemli tehlike meydana getirmektedir. Zira işgal edilmiş topraklarda 29 nükleer merkez vardır. Bahsedilen alanda radyasyon ve nükleer atıklar 80 000 hektarlık zırai amaçlı toprağın, 150 000 hektar ormanın, 22 000 hektar özel sahaların ve iki yaşayış kasabasının zehirlenmesine sebep olmaktadır.

Belirtildiği gibi Azerbaycan'ın hem ekolojik güvenliğini, hem de milli güvenliğini tehdit eden problemlerden biri de Ermenistan topraklarında, aynı zamanda Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarında Ermenistan tarafından Kura ve Aras (azerbaycanca Araz) nehirlerinin kirletilmesidir. Azerbaycan'ın içme suyuna olan ihtiyacın 70%'i kaynağını ülke dışından alan su ile temin etmektedir ki, bunun da esas kısmını Kura ve Aras nehirleri oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, Ermenistan toprakları Kura ve Aras nehirlerinin havzasında yerleşir ve Ermenistan bu nehirlerin kaynağında yerleştiğine göre hem bu nehirlerden istifade, hem de içme suyu elde etme için daha stratejik ekolojik duruma sahiptir. Bunda başka bahsedilen konumu Ermenistan'a bu nehirlerle kirli, atık su akıtmak da daha üstün imkanlar sunmaktadır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 23 Mayıs 2007 tarihli 2198 sayılı Serencamı ile onaylanmış "Azerbaycan'ın Milli Güvenlik Programının" "Ekolojik Problemler" bölümünde ifade edilmiştir ki, Azerbaycan'ın içme suyu kaynaklarının büyük bir kısmının menbası komşu ülkelerde olan ve bu ülkelerin topraklarında kimyasal, radyoaktif ve diğer zararlı maddelerle devamlı kirlenmeye maruz kalması ahalinin içme suyu ile temin olunmasında önemli problemler meydana getirmektedir.

¹⁰⁶ Səfərov A.T. Kür-Araz çayları hövzəsinin ekoloji mühafizəsinin beynəlxalq-hüquqi problemləri. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2014, s. 20-21 (azerbaycanca).

Sovyetler Birliği döneminde bu nehirlerin kullanılması ve havzasının ekolojik güvenliğinin temin edilmesi üç devlet - SSCB, İran ve Türkiye arasında çözülmekteydi. Yeni tarihi dönemde bu ilişkinin süjelerinin artması ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı askeri saldırısı sorunun çözümlünü önemli derecede zorlaştırmıştır. Dikkate almak gerekir ki, Kura ve Aras nehirleri havzasının ekolojik güvenliği hem de Hazar denizinin ekolojik güvenliği demektir. Azerbaycan'ın topraklarına kadar Aras Nehrine sahil boyu Ermenistan topraklarındaki dağ maden, enerji, kimya, makine sanayisinin, yaşam alanlarının atık suları onun esas kolları olan Razdan, Agarak, Okçuçay nehirleri ile dökülmektedir. Bununla da Aras Nehrinin suları önemli ve yüksek derecede kirlenmeye maruz kalmaktadır. Bahsedilen gerçeğleri dikkate alarak diyebiliriz ki, Ermenistan diğer alanlarda olduğu gibi hem de çevrenin korunması alanındaki Uluslararası Sözleşmeleri de ihlal etmektedir, Kura ve Aras nehirlerini devamlı olarak kirlenmektedir, bu nehirlerin havzalarında bulunan toprakların ekolojik sistemin güvenliğini tehdit altına almaktadır, nükleer terörizm yapmaktadır. Özellikle de tüm bunları Azerbaycan'a ve Azerbaycan halkına düşmanca hislerinden ileri gelerek yapmaktadır ki, bu da onun uluslararası hukuki sorumluluğu meselesini ortaya çıkarmaktadır.

Ermenistan'ın en kirli nehri gibi kabul edilen Debed Nehrinin Gürcistan'da Hram Nehrine birleşmesi sonucunda Ermenistan hem de Kura Nehrini kirlenmektedir. Bundan başka, Ermenistan topraklarında Erivan şehri de dahil olmakla, 15'ten fazla sanayi şehrinin evsel ve sanayi atıkları borularla toplanarak bir kaç şehirden geçirilerek Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin Sederek ili sınırda olan Surenavan köyünde Aras Nehrine dökülmektedir¹⁰⁷. Bu da kirlenilen Aras su deposunun suyundan Nahçıvan şehri ahalisinin içme suyu gibi kullanılması da dahil olmakla, ahalinin sağlığı için önemli tehlike meydana getirmektedir. Bu şekilde deliller yeteri kadar çoktur.

Ermenistan'ın işgal siyaseti ve ekolojik terörü sonucunda Azerbaycan'a yaklaşık olarak yüz milyarlarla ABD doları kadar maddi zarar vurulmuştur. Amma bu rakamlar nispi niteliktedir. Çünkü birincisi, bütün bu hesaplamalar 20 yıl önceki fiyatlar üzerinden yapılmıştır ve günümüzdeki durumu ifade etmemektedir. İkincisi saldırgan Ermenistan'ın işgal siyaseti ve aynı zamanda ekolojik terörü günümüzde de devam ettiği için bugünkü zararlar ve kar kaybı da buraya dahil edilmelidir. Bunları dikkate alarak, Azerbaycan'ın işgal olun-

¹⁰⁷ Məmmədov Q.Ş, Xəlilov M.Y. Ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi. Bakı, 2005, s. 336 (azerbaycanca).

muş topraklarında diğer alanlarda olduğu gibi ekolojik ortama vurulan zararın, fauna ve floranın durumunun tespit edilmesi ve yeniden kaydının yapılması önem ifade etmektedir. Bu tespit ve kaydın uluslararası standartlara göre uluslararası eksperler grubu tarafından her yıl için devamlı olarak hesaplanması da önemlidir.

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki uyuşmazlık sürecinde işlenmiş savaş suçlarından biri de Ermenistan tarafının uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak rehin edinmesidir. Azerbaycan Esir, Rehin Edilmiş, Kayıp Vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu'nun 1 Şubat 2018 tarihli resmi raporuna göre kayda alınmış kayıp kişilerin sayısı 3875'tir. Bunlardan 3165 kişi asker, 710 kişi ise sivilidir. Kayıp kişilerden 67'si çocuk (23'ü kız, 44'ü erkek), 265'i kadın, 326'sı (keza 166 kadın) yaşlıdır. Bununla birlikte, 871 kişinin esir ve rehin edinilmesine ilişkin bilgi de mevcuttur. Bunlardan 602'si asker, 269'u sivilidir. Yine bunlardan 29'u çocuk (7'si kız, 22'si erkek), 98'i kadın, 113'ü (64'ü kadın) ise yaşlıdır¹⁰⁸. Aynı zamanda, bu esir ve rehinlerin çok sayıda insan haklarının ağır ihlali, ayrıca onların cesetlerinin aşağılanması ile görülen yüzlerle olayın mevcut olması da unutulmamalıdır¹⁰⁹.

Bütün bunlar ise önemli uluslararası belgelerin, Örneğin, "Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin İslahına Dair" 1949 tarihli I Cenevre Sözleşmesi'nin, "Harp Esirlerine Yapılacak Muameleye Dair" 1949 tarihli III Cenevre Sözleşmesi'nin, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin Eki olan ve uluslararası silahlı çatışma mağdurlarının korunmasına ilişkin I Ek Protokolün, 1984 tarihli "İşkence ve Diğer Gaddar, Gayri İnsani, Yahut Alçaltıcı Muamele ve Cezaya Karşı Önlemler" Sözleşmesi'nin hükümlerinin, BM Genel Kurulu'nun "Silahlı Çatışmalar Zamanı İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin" 1968 tarihli 2444 sayılı Kararı'nın önemli derecede ihlali sayılmalıdır. Esir edinilmiş ve rehin alınmış kişilere karşı işkencenin yasak olduğu belirtilirken dikkate almak gerekir ki, bu yasak "Savaş Mağdurlarının Korunmasına Dair" 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin her birinde düzenlenmiştir. Zira işkence "Cenevre Hukuku" ile hiç bir istisna yapılmadan yasaklanmaktadır. Hiç bir durumda gayri insani usuller istifade edilemez. İşkenceleri haklı gösterebilecek (örneğin, özgürlük veya milletin kaderi gibi) hiç bir değer kabul edilemez. Genel olarak işkencenin uygulanması istenilen halde 1949 tarihli Sa-

¹⁰⁸ <http://www.human.gov.az/az/view-page/27/esir%2c+girov+və+itkin+düşmüşlər#.Wpr-8Nqh9Vc8>

¹⁰⁹ www.files.preslib.az/site/karabakh/gl4.pdf

vaş Mağdurlarının Korunmasına Dair Cenevre Sözleşmelerinin önemli şekilde ihlalidir.

Silahlı çatışma zamanı sivillerin öldürülmesi veya onlara işkence verilmesinin yasaklanması ile ilgili kuralları diğer uluslararası belgelerde de görmek mümkündür. Örneğin, 1990 tarihli “İslamda İnsan Haklarına İlişkin” Kahire Beyannamesinin 3. maddesine göre, güç uygulanırken veya silahlı çatışma zamanı yaşlı kişiler, kadınlar ve çocukların da dahil olduğu asker olmayan kişilerin öldürülmesi kabul edilmezdir. Aynı zamanda, belirtilmektedir ki, yaralı ve hastaların tedavisi, askeri esirlerin ise yiyecek, korunma ve giysi hakkı vardır. Cesetler üzerinde alçaltıcı hareketler yasaktır.

Diğer taraftan, Kurani Kerimde ve diğer kutsal kitaplarda da insan hakları ile birlikte, savaş yapılması ve bu zaman insan haklarının korunmasına ilişkin önemli hükümler mevcuttur. Zira uluslararası insancıl hukukun kaynağı olan kuralların esasını dini kurallardır. Uluslararası insancıl hukuk kuralları bütün dinlerde (İslam, Hristiyan ve diğer) mevcuttur. Bu zaman esirlerin öldürülmesi ve onlara işkencenin verilmesi, talanın yasaklanması, esirlerin iade olunması, onlarla insancı muamele, sivil ahalinin korunması, kadın ve çocuklara özel muamele ve saire gibi çağdaş insancıl hukuk kurallarının kaynağı dini kurallardır. Dini kurallar sadece uluslararası hukukun farklı kural ve kavramlarının oluşmasını etkilememiş, hem de onların daha insancıl şekilde gelişmesini temin etmiştir. Görüldüğü gibi, Ermenistan dini kurallara da uymamakta, onları ağır şekilde ihlal etmektedir. Bununla halkların ve milletlerin arasında dostluk ve işbirliği ilişkilerinin oluşmasına engel olmaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, rehin alınmasının yasaklanması ve bu hareketlerin uluslararası cezai sorumluluğu ile ilgili mesele hem de uluslararası Suç Muhakeme Kurumlarının kuruluş belgelerinde düzenlenmiştir. Şöyle ki, rehin alınma fiili eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Tüzüğü ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statüsünde 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin önemli derecede ihlali olarak kabul edilmiştir. Birinci belgenin 2. maddesinin h fıkrasında bu kavram “sivillerin rehin edinilmesi” olarak tespit edilse de Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statüsünün 8.2. maddesinin a fıkrasında sadece “rehin alınma” olarak gösterilmiştir. Unutmamak gerekir ki, bu fiil her bir halde savaş suçu türü olarak uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukuku kurallarının ihlali gibi kabul olunur. Bununla birlikte, Ermenistan tarafından esir edilmiş ve rehin alınmış Azerbaycan vatandaşlarına karşı yapılan hukuka aykırı hareketleri hem de Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statüsünde düzenlenen diğer savaş suçları bakımından dikkate alınması gerekir. Yani bu

suçlar Örneğin, biyolojik deneyler de dahil olmakla, işkenceler veya gayri insani muamele; kasten güçlü acılar, önemli vücut yaralamaları, yahut sağlamlığa zarar vurma; düşman tarafın hakimiyeti altına düşen kişilerin sakatlanmasına sebep olan, yahut onların üzerinde değişik tıbbi, diş tedavisi, yahut hastane tedavisi zarureti ile gerekçelendirilmeyen ve menfaatine uygun gelmeyen ölüme sebep olan, yahut bu kişinin veya kişilerin sağlığına önemli tehlike oluşturan her hangi tıbbi ve bilimsel deneyler yapmak; insanın alçaltılması, alçaltıcı ve aşağılayıcı muamele; Cenevre Sözleşmelerinin ağır şekilde ihlali olarak kabul edilen tecavüz, seks kölesi gibi kullanmak, fahişeliğe mecbur etmek, mecburi hamilelik ve bütün diğer tür seksual hareketler gibi suçlar bakımından da dikkate alınmalıdır.

Günümüzde de Ermenistan tarafından rehin ve esir alınmış kişilerin haklarının ciddi ve açıkça çiğnenmesi önlemleri devam etmektedir. Bunun belirgin örneği olarak Kelbecer ilinde öz ata yurtlarını ziyaret etmek amacıyla buraya gitmiş Azerbaycan vatandaşı Şahbaz Guliyev ve Rusya Federasyonu vatandaşı Dilgem Asgarov'un 11 Temmuz 2014 tarihinde ermeniler tarafından esir alınması, ayrıca Azerbaycan vatandaşı Hasan Hasanov'un öldürülmesi gösterilebilir. Ayrıca, sözde, ayrılıkçı ve tanınmayan "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin Hankendi şehrindeki sözde "Birinci derece mahkemesi" tarafından Dilgem Asgarov müebbet, Şahbaz Guliyev ise 22 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu durum kendiliğinden ve aşağıdaki kriterler açısından genel olarak uluslararası hukuk ilkelerinin önemli ve kaba ihlali sayılmalıdır:

- Öncelikle, "Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi"nin 34. maddesinde düzenlenen "rehin alınması yasaktır" hükmü, ayrıca Cenevre Konvansiyonlarına I Ek Protokolün (1977) 75.2. maddesinde gerek askeri, gerekse sivil kuruluşların temsilcileri tarafından herhangi bir zamanda ve herhangi yerde rehin almanın yasaklanmasına ilişkin hüküm apaçık şekilde ihlal edilmiştir;

- Davanın görüldüğü arazi - Dağlık Karabağ ve Hankendi şehri Azerbaycan'a ait topraklardır. Bu topraklar Ermenistan tarafından işgal edilmiş ve bu saldırı günümüzde de devam etmektedir. Burada oluşturulan "sözde" devlet Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün parçalanması - sesessiya hesabına "oluşturulmuştur". Bu bakımdan, uluslararası kamuoyu tarafından "sözde rejim" değil, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde Dağlık Karabağ'ın ülkemize ait olması defalarca onaylanmıştır. Kendi devleti içinde özgürce hareket etmek ise her bireyin temel hak ve özgürlüklerinden biridir. 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 11. maddesinde deniyor: "1. Her insan, her devletin

sınırları içinde özgürce hareket etmek ve kendine yerleşim yeri seçme hakkına sahiptir. 2. Her insan, kendi ülkesi de dahil olmak üzere istenilen ülkeyi terk etmek ve kendi ülkesine dönmek hakkına sahiptir”. Ayrıca, 1966 tarihli “Medeni ve siyasal haklara ilişkin” Uluslararası Sözleşme’nin 12. maddesinde deniyor ki, herhangi bir devletin ülkesinde olan herkes bu ülkenin sınırları içinde serbest dolaşım ve yerleşim yerini özgür seçme hakkına sahiptir. Her insan, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, istenilen ülkeyi terk etmek hakkına sahiptir. Daha sonra, “İnsan hakları ve temel özgürlüklerinin korunması” hakkındaki 1950 tarihli Avrupa Sözleşmesi’ne 4 sayılı Protokol’ün “Hareket etme özgürlüğü” denen 2. maddesinde belirtiliyor ki, yasal gerekçelerle herhangi bir devletin ülkesinde olan herkesin bu ülkede özgürce hareket etmek ve kendine yerleşim yeri seçme hakkı vardır. Görüldüğü gibi, kendi devleti ülkesinde özgürce hareket etmek gibi önemli hak ve özgürlüklerden birine sahip olan Şahbaz Guliyev ve Hasan Hasanov’un (*hatta Rusya Federasyonu vatandaşı Dilgem Asgarov’u gözardı etsek bile, oysa bu kişi de bu zamana kadar Azerbaycan topraklarında yasal gerekçelerle yaşayıp; Ayrıca hareket etme özgürlüğü herkese aittir - yazar*) kendi devletinin (*Azerbaycan - yazar*) topraklarında bu hakkının ihlali ve uydurma suçlarla sözde devletin sözde mahkemesi önüne çıkarılması uluslararası hukuk kurallarının böylesine önemli ve kaba ihlalidir;

- Sözde, ayrılıkçı ve tanınmayan “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” uluslararası hukukun süjesi sayılmadığından, onun herhangi uluslararası hukuki belgelere, ayrıca insan haklarının korunmasına ilişkin uluslararası yasalara katılması imkansızdır. Bu açıdan, bu arazide “oluşturulan” mahkeme yasadışı ve önyargılı sayılmalıdır. Hatta söz konusu mesele her bireyin yasal olarak oluşturulan yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil araştırma hakkına sahip olduğuna dair hükmü içeren 1966 tarihli “Medeni ve siyasal haklara ilişkin” Uluslararası Sözleşme’nin 14. maddesi ve 1950 tarihli “İnsan hakları ve temel özgürlükleri” Avrupa Sözleşmesi’nin 6. maddesinin ihlali olarak kabul edilmelidir. Çünkü sözde “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” uluslararası hukukla öngörülen devlet olarak kabul edilmediğine göre, onun bu hakkın sağlanması konusunda önlemler alması de akıl almaz ve saçma bir durumdur. Ayrıca, “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” mahkemesi uluslararası hukuk kurallarının ihlali sonucunda “ayrılıkçı rejim” tarafından kurulmuş, genel yargı yetkisi görülen davada mahkemenin dayandığı temel ilkelerle hiçbir şekilde uzlaşmıyor. Belirtmek gerekir ki 1950 tarihli “İnsan hakları ve temel özgürlüklerinin korunması” Avrupa Sözleşmesi’nin 6.1. maddesinde belirtilen mahkemenin her zaman yasal olarak kurulmasına dair hüküm söz konusu uluslararası hukuki

belge ve ona ek protokollerle belirlenmiş savunma sistemine özgü hukukun üstünlüğü ilkesini yansıtmaktadır. Bu hüküm İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin içtihad kararlarında (örneğin “Yorgiç Almanya’ya karşı” davası (2007), paragraf 64; “Rikert Polonya’ya karşı” davası (2011), paragraf 41 vs.) tespit edilmiştir. Öte yandan belirtilen esirlerin yasadışı mahkeme tarafından yargılanması hem de Dağlık Karabağ’ı işgal eden, bu ülke üzerinde fiili ve etkin denetimi gerçekleştiren, ayrıca sözde “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” ile sıkı bağılılığı olan Ermenistan’ın taraf olarak katıldığı 1950 tarihli “İnsan hakları ve temel özgürlüklerinin korunması” Avrupa Sözleşmesi’nin 1. ve 6. maddelerinin açık ihlali sayılır. Nitekim Sözleşme’nin 1. maddesi gereğince, katılımcı devletler onların yetkisinde olan herkes için söz konusu uluslararası hukuki belgenin birinci bölümünde belirlenmiş hak ve özgürlükleri sağlamak yükümlülüğü taşırlar. Yetki konusuna gelince ise söz konusu olan fiili ve etkin denetimdir. Hatta bununla ilgili olarak İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin “Loizidou Türkiye’ye karşı” davası kararının (1996) 52. bendinde belirtiliyor: “..... *kendinin belirlediği içtihad hukuku gereğince, Sözleşme’nin 1. maddesinde öngörülen “yetki” anlayışı Anlaşmaya varan Tarafların ulusal toprakları ile sınırlı değildir. Sonuç itibariyle, Anlaşmaya varan Tarafların sorumluluğu onların devlet organlarının kendi topraklarının sınırları dışını etkileyen hareketleri ve kusurları ile ilişkilendirilebilir ..... Devletin sorumluluğunu düzenleyen uluslararası hukukun ilgili ilkelerine göre Anlaşmaya varan Tarafın sorumluluğu yasal veya yasadışı olmasına bakılmaksızın, askeri operasyonun - kendi ulusal ülkesi dışında bulunan coğrafya üzerinde etkin kontrolü uygulaması sonucunda meydana gelebilir. Sözleşmede belirtilen hak ve özgürlüklerin bu topraklarda sağlanması yükümlülüğü, doğrudan, silahlı kuvvetleri aracılığıyla, yahut tabi yerel idare aracılığıyla yerine getirilip getirilmemesine bakılmaksızın, bu denetim olgusundan doğuyor*”. Aynı zamanda, işgalci devletin ayrılıkçı ülkeye askeri, ekonomik, mali ve siyasi destek göstermesinin etkili denetim sayılmasına ilişkin hükümlere İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin diğer kararlarında da(örneğin “İlaşku ve diğerleri Moldova ve Rusya’ya karşı” davası (2004), bent 392 vs) rastlanabilir. Böylece, Ermenistan etkin denetimi gerçekleştirdiği Dağlık Karabağ’da (sözde “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” kurulmasına rağmen, Ermenistan’ın bu topraklarda etkin denetim uygulanmasına ve ayrılıkçı rejimle sıkı bağılılığına araştırmada defalarca ayrıntılı şekilde değinilmiştir - yazar) Şahbaz Guliyev’in ve Dilgem Asgarov’un 1950 tarihli “İnsan hakları ve temel özgürlüklerinin korunmasına ilişkin” Avrupa Sözleşmesi ile öngörülen hak ve özgürlüklerinin, özellikle, adil mahkeme araştırması hakkının (madde

6) ihlaline göre uluslararası hukuki sorumludur. Bununla birlikte, esirleri “yargılayan” sözde “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” mahkemesi’nin yasal olarak kurulmaması ve Ermenistan’ın kendini konu dışında tutarak 1950 tarihli Avrupa Sözleşmesi’nin 1. maddesi ile öngörülen yükümlülüğünü yerine getirmemesi Şahbaz Guliyev ve Dilgem Asgarov’u hapiste tutmanın yasallığına yeniden bakılması (hatta 2015 yılında “kurama istinaf sürecinin” geçirilmesine rağmen¹¹⁰) amacıyla bağımsız ve tarafsız yargıya ulaşma hakkından, özellikle İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’ne başvuru olanaklarından mahrum ediyor. 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 8. maddesinde belirtiliyor ki, her insan, Anayasa veya yasayla kendisine tanınan temel haklarının ihlali hallerinde yetkili mahkemeler tarafından bu haklarının etkin bir şekilde korunması hakkına sahiptir. Ayrıca bu Bildirge’nin 10. maddesinde belirtiliyor ki, her insan kendi hak ve görevlerini belirlemek için ve neyle suçlandığı anlamak için ona karşı ileri sürülen davanın bağımsız ve tarafsız mahkeme tarafından tam eşitlik temelinde, açık ve adaletin tüm taleplerini yerine getirmekle görülmesini talep etmek hakkına sahiptir;

- Belirtilen esirlerin “yasadışı” yargılanması sonuçta savaş suçu olarak kabul ediliyor. Nitekim “Savaş zamanında sivillerin korunmasına ilişkin” 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nin 147. maddesi uyarınca, gözaltında bulunan kimsenin (*yani, rehin alınmış sivil kişi - yazar*) söz konusu uluslararası hukuki belgede öngörülen adil ve normal yargılanmak hakkından mahrum bırakmak önemli ihlal sayılıyor. Aynı zamanda, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine eklenen ve uluslararası silahlı çatışma kurbanlarının korunmasına yönelik I Protokol’ün (1977) 85.4. maddesinin *e* bendinde de gözaltında bulunan kişilerin adil ve normal yargılanma hakkından mahrum bırakılması bu belgenin ihlali sayılıyor. Ayrıca eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Statüsünün 2. maddesinin *f* bendinde “askeri esirin veya sivil şahsın adil ve normal yargılanma hakkından kasten mahrum bırakılması”, ayrıca Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Statüsünün 8.2. maddesinin *a* bendinde ise “kasten askeri esir veya diğer gözaltında bulunan kişiyi adil ve normal yargılanma hakkından mahrum etme” savaş suçu olarak tespit edilmiştir.

Anlaşıldığı gibi, savaş mağdurlarının korunmasına ilişkin olan bütün uluslararası hukuk belgelerinde düzenlenen emredici hükümler önemli şekilde Ermenistan tarafından ihlal edilmektedir ve bu durum bile Ermenistan’ın savaş suçlarını işlediğinin kanıtıdır. Bilindiği gibi bu emredici hükümlere şunlar ör-

¹¹⁰ www.mfa.gov.az/news/909/3100

nektir: savaş mağdurlarına karşı hiç bir ayrımcılık yapmamak; ırk, din, milliyet, cins, derisinin rengi, maddi durum ve başka benzer durumlara bakılmaksızın insancıl muamele yapmak ve onları korumak; kasten adam öldürmemek, işkence, azap vermemek, gayri insani ve ya alçaltıcı muamele yapmamak, sakat bırakmamak, biyolojik deneyler yapmamak, kasten vücudu yaralamamak ve saireler yasaktır; gereksiz dağıntılar ve terör yapmamak; rehinleri yasadışı yargılamamak. Tüm bunlar savaş mağdurlarının korunmasına ilişkin kuralların önemli şekilde ihlali olarak kabul edilen ve cezai sorumluluk gerektiren askeri suçlardır.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işlediği savaş suçlarından biri de dini, eğitim, güzel sanatlar ve bilim kurumlarının, tarihi anıtların, güzel sanat ve bilimsel eserlerin, bir sözle kültürel varlıkların ele geçirilmesi, yok edilmesi, yahut onlara kasten zarar verilmesidir. 1954 tarihli "Silahlı Çatışma Zamanı Kültürel Malların Korunmasına Dair" UNESCO Sözleşmesi'nin 1. maddesine esasen kültürel varlıklar denildiği zaman kaynağına ve sahibine bakılmadan şunlar kabul edilmektedir:

- her bir halkın kültürel mirası için büyük öneme sahip olan dini veya laik nitelikte olan mimari, tarihi, güzel sanat anıtları, arkeolojik kazı yerleri, tarihi, yahut bedii edebiyat öneme sahip mimari ekipler, güzel sanatlar eserleri, el yazıları, kitaplar, edebi, tarihi, yahut arkeolojik önem sahip diğer eşyalar, bilimsel koleksiyonlar veya önemli kitap ve arşiv koleksiyonları, yahut yukarıda gösterilen değerlerin tekrar işlenmesi sonucu olan taşınır ve taşınmaz değerler;

- esas amacı yukarıda belirtilen taşınır kültürel varlıkların korunması veya sergilenmesi olan müzeler, büyük kütüphaneler, arşivler gibi binalar, silahlı çatışma meydana geldiği zaman yukarıdaki taşınır kültürel varlıkların korunması için yapılan sığınaklar;

- her iki fıkrada belirtilen çok sayıda kültürel varlıklar olan ve "anıtların bulunduğu merkez" adlandırılan merkezler.

Silahlı çatışma zamanı kültürel varlıklara karşı yapılan önemli suçlar ve bunlara göre cezai sorumluluk bilindiği gibi 1954 tarihli Sözleşmenin 1999 tarihli II Ek Protokolünün 15. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre aşağıdaki fiiller suç olarak kabul edilmektedir: güçlü korunma altında olan kültürel varlıklara saldırmak; güçlü korunma altında olan kültürel varlıkları veya doğrudan yanında olanları askeri operasyona destek için kullanmak; 1954 tarihli Sözleşme'sinin ve onun Eki 1999 tarihli II Protokol gereğince korunma altında olan kültürel varlıkların geniş çapta dağıtmak veya sahiplenmek; uluslararası hukuki belgelere esasen korunma altında olan kültürel varlıklara saldırmak;

1954 tarihli Sözleşme'sinin hükümleri uyarınca, korunma altında olun kültürel varlıklara karşı yönelik hırsılık, talan yapmak, yahut onları sahiplenmek veya vandalizm.

Savaş suçlarının bir türü olarak ülkemizin kültürel varlıklarına karşı işlenmiş suçları iki açıdan incelemek faydalı olacaktır. Birincisi Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarında işlenen suçlar, ikincisi ise Ermenistan topraklarında olan ilgili kurum, anıt ve eserlere karşı yapılmış suçlardır. Şöyle ki, birinci durumda Dağlık Karabağ bölgesi ve onun yanındaki yedi il, hem de Kazak ilinin yedi köyü ve Nahçıvan'ın Kerki köyü, 738 tarihi anıt, 83500'den çok sergilenen eserle birlikte 28 müze, 4 resim galerisi, 14 hatıra kompleksi ve 1107 kültürel kurumdan oluşan 1891 aded kültürel kaynak ele geçirilmiştir. Ayrıca, işgal altındaki topraklarda ele geçirilen tarihi, dini anıtların yaklaşık sayısı 403'tür ki, bunlardan 67'si cami, 144'ü mabet ve 192'i türbedir. Bundan başka, işgal altındaki İslam dinine ait anıtlar ve diğer kültürel varlıklar dağıtılmakta ve hakarete uğramaktadır. Son yıllar camilerde hayvanlar beslenmekte olduğu Batı ülkelerinin foto muhabirleri tarafından da tespit edilerek resimleri ve videosu çekilmiş ve bütün dünyaya iletilemiştir. Diğer taraftan, tarihi Alban mabetleri ermenileştirilmiştir (grigoryanlaştırılmıştır). Örneğin, ermeni saldırısına maruz kalmış hem İslam dinine, hem de Alban dinine ait tarihi dini anıtlardan İrevan "Şah Abbas" camisi, "Buğakar", "Babahacı" ve "Ağadede" türbeleri tamamen dağıtılmış; İrevan "Göy" cami, "Ceferabad" türbesi değiştirilmiş; "Yukarı Gövher Ağa" camisi (Şuşa), "Aşağı Gövher Ağa" camisi (Şuşa), "Saatlı camisi" (Şuşa), Ağdam Cüme camisi dağıtılarak hakarete uğratılmıştır; "Ağoğlan" mabedi, "Hudaveng" mabedi (Kelbecer), "Tatev" mabedi, "Genceser" mabedi ermenileştirilmiştir (grigoryanlaştırılmıştır). Bundan başka, Azerbaycan'ın Ermenistan'ın işgaline maruz kalmış topraklarında olan onlarca tarihi, kültürel ve dini anıtlar yok edilmiş veya dağıtılmıştır¹¹¹.

Diğer taraftan şimdiki Ermenistan topraklarında olan tarihen Azerbaycan'a ait tarihi, kültürel ve dini anıtların yok edilmesi de kendi kendiliğinde Azerbaycan'a karşı işlenmiş savaş suçlarının bir kısmını oluşturmaktadır. Şöyle ki, Azerbaycan'ın orta çağ (asır) şehirlerinden biri sayılan ve şimdi Ermenistan'ın başkenti olan İrevan'da (şimdiki Erivan'da) bulunan Demirbulak camisi yer yüzünden silinmiş, Göy cami ise "yeniden tamir edilerek" orijinal özelliklerini yitirmiştir. Bundan başka, İrevan'da inşa edilmiş Hacı Novruzali bey camisi, "Serdar sarayı" veya "Han sarayı" gibi saraylar kompleksleri de tamamen da-

¹¹¹ Məmmədov N.Q. İşgal altındaki tarixi-dini abidələrimiz. Bakı, 2015, s. 8-94 (azerbaycanca).

ğıtılmıştır. Ceferabad (adı Argavand adı ile değiştirilmiştir) köyünde 1413'te inşaa edilmiş Emir Saad türbesi (mavzoleyi) dağıtılmış, hatta türbenin Azerbaycana mahsusluğu unsurlarının ortadan kaldırılması için üzerinde Arapça yazılmış bütün sözler tamamen silinmiştir. Ayrıca Ermenistan'da olan Azerbaycan'a mahsus eski ve yeni mezarlıklar tamamen dağıtılmıştır. İşgal edilmiş topraklarda olduğu gibi, Ermenistan'da olan Azerbaycan'ın tarihi yerlerinde toponimlerin orijinal niteliğinin değiştirilmesi ve izlerin kaybedilmesi amacı ile tamamen değiştirilmiştir. Bundan başka, işgal altında olan topraklardan talanmış milli servetlerimiz, tarihi eserler, halıları, maden (meneral) suları Avrupa ülkelerinde ermeni milli serveti ile sergilendiğine ilişkin yeteri kadar delil ve bilgi mevcuttur. Ermeniler Kelbecer'de yerleşen meneral (maden) yataklarının ve 3.600'e kadar kaya resmini 2000 tarihinde Finlandiya'da kendi toprakları gibi sergilemiştir. Son zamanlar ermenilerin kadim Azerbaycan müzik aletlerini kendi aletleri olarak Avrupa, BDT ve Kuzey Amerika ülkelerinde satma durumu artmış, Karabağ halılarının ermeni halıları adı altında değişik sergilere ve açık artırmaya çıkarılması olguları tespit edilmiştir¹¹².

Bu durumlar hem de Savaş Mağdurlarının Korunmasına Dair 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin Eki olan ve uluslararası silahlı çatışmaların mağdurlarının korunmasına ilişkin 1977 tarihli I Ek Protokolün 53. maddesinde düzenlenen kültürel varlıkların ve ibadethanelerin korunmasına ilişkin kuralına da aykırıdır. Şöyle ki, bahsedilen hüküm hem UNESCO'nun 1954 tarihli Sözleşmesi, hem de diğer uluslararası belgelerin hükümlerini ihlal etmeden şunların yasaklanmasını kapsamaktadır: halkların kültürel veya dini mirasını tespit eden tarihi anıtlara, güzel sanat eserlerine veya ibadethanelere karşı her hangi düşmanca hareket; bu varlıklardan askeri amaçları desteklemek için istifade etmek; bu varlıklardan kısas amacı ile kullanmak.

1954 tarihli Lahey Sözleşmesinin 1. maddesinde düzenlenen "kültürel miras için büyük öneme sahip olan" ifadesi ile 1977 tarihli I Ek Protokol'ün 53. maddesinde düzenlenen "halkların kültürel veya dini mirasını oluşturan" ifadesinin karşılıklı ve mukayeseli incelenmesi de önem ifade etmektedir. Hatta bu konu 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine 8 Haziran 1977 tarihli Ek Protokollerine Uluslararası Kırmızı Haç Komitesinin yaptığı yorumda da açık bir şekilde ifade olunmuştur. Şöyle ki, Uluslararası Kırmızı Haç Komitesi'nin yorumu gereğince, terminoloji bakımından farklara rağmen, bu ifadelerin esas

¹¹² Azərbaycanlıların soyqırımını: tarixin qanlı salnaməsi. I cild. Kitabın ideya rəhbəri R.Ə.Mehdiyev, redaktoru Ə.M.Həsənov. Bakı, 2012, s. 267 (azerbaycanca).

amaç ve mahiyeti aynı olarak kalmaktadır. Bununla birlikte, burada dini itikat mekanlarına ve dini mirasa istinat ederek manevi değerlerin uygulanması ile korunma altına alınan kültürel varlıkların tespiti de açıklanmaktadır. Kültürel veya dini miras varlıkları coğrafi sınırları aşan, niteliği bakımından özel (kendine özgü) sayılan, halkın tarihi ve kültürü ile sıkı bağlı olan varlıklardır. Aynı zamanda, Uluslararası Kırmızı Haç Komitesinin tefsirine esasen, burada tarihi anıtlara ve güzel sanat eserlerine uygulanan “medeni (kültürel)” ifadesi veya dini itikat (ibadet) yerlerine ilişkin olarak kullanılan “dini” ifadeleri hiç de onların tecrit olunmuş bir şekilde dikkate alınmasını zorunla kılmamaktadır. Çünkü dini veya manevi değere sahip olan mabet kendiliğinden hem de kültürel değere sahiptir ve hem de tarihi anıt veya güzel sanat eseridir denilebilir¹¹³. Bundan başka, 1977 tarihli I Ek Protokolün 85.4. maddesinin d fıkrasına esasen, halkların kültürel veya dini mirasını oluşturan veya özel sözleşme ile Örneğin salahiyyetli uluslararası teşkilat çerçevesinde bağlanmış sözleşme ile özel şekilde korunan açık seçilen tarihi anıtların, güzel sanat eserlerinin veya ibadethanelerin, düşman tarafın I Protokolün 53. maddesinin b alt fıkrasının ihlaline ilişkin deliller olmadan ve bu tarihi anıtlar, güzel sanat eserleri ve ibadethaneler askeri binaların doğrudan yanında bulunmadığı durumda, hamle hedefine çevrilmesi, sonuçta onların büyük dağıntılara maruz konulması yasaktır. Uluslararası Kırmızı Haç Komitesinin ifade ettiği gibi, değeri coğrafi sınırları aşan kültürel veya dini miras varlıkları hem de tamamen insanlığın korunması ilkesince korunması gerekir. Buna ilişkin açık örnek şudur, ermeni işgalı altında olan Şuşa tarihi mimarlık korusunun 2001 tarihinden itibaren UNESCO’nun Evrensel Mirasının İlk Listesin’de olan anıtlar listesine dahil edilmesini göstermek olar¹¹⁴. Belirtmek gerekir ki, Sovyetler döneminde tarihi mimari ve şehircilik anıtının yüksek bedii edebi önemini dikkate alarak 1977 tarihinde Şuşa tarihi mimarlık korusu haline getirilmiştir¹¹⁵. Hatta Azerbaycan Bakanlar Kurulu’nun 2 Ağustos 2001 tarihli ve 1332 sayılı “Azerbaycan’da devlet korunmasına dahil edilmiş taşınmaz tarihi ve kültürel anıtların önem derecelerine göre tasnifi” Kararı’nda bu anıtların dünya, ülke ve yerli önem derecelerine göre tasnifi yapılmıştır. Burada birinci tasnife dahil olan ve Ermenistan’ın saldırısına maruz kalmış çok sayıda anıt mevcuttur. Örneğin, Azık ve Tağlar mağaralarını gös-

¹¹³ Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949. Eds. Y.Sandoz, Ch. Swinarski, B.Zimmermann. Geneva, 1987, p. 646 (ingilizce).

¹¹⁴ www.whc.unesco.org/en/tentativelists/1574; www.mfa.gov.az/content/556

¹¹⁵ Məmmədov R.F., Əfəndiyeva H.E. Azərbaycan Respublikasının tarix və mədəniyyət abidələrinin beynəlxalq-hüquqi qorunması. Bakı, 2015, s. 60 (azerbaycanca).

termek mümkündür. Bundan başka, Kararda Ermenistan'ın işgali altında olan yüzlerce ülke ve yerli önem derecesine ait taşınmazlar tarihi ve kültürel anıtlar kaydedilmiştir¹¹⁶.

Ermenistan'ın savaş suçu gibi Azerbaycan'ın tarihi anıtlarına karşı barbarca muamele yaptığını kanıtlayan delillerden biri de bu ülkenin 2003 tarihinden itibaren Hocavend ilinin Azık mağarasında, 2005 tarihinin Martından ise Ağdam şehrine yakın yerlerde, ayrıca değişik devirlerde Ermenistan tarafından işgal olunmuş Azerbaycan'ın farklı yerlerinde “arkeolojik kazıların” yapılmasıdır¹¹⁷. Bu hareket hem de uluslararası hukuk kurallarının ihlalidir. Şöyle ki, bu husus “Kültürel varlıklarının yasa dışı olarak ülkeye getirilmesi, ülkeden çıkarılması ve mülkiyet hakkının yasa dışı olarak başkasına devrinin yasaklanması ve karşısının alınmasına ilişkin çalışmalara ilişkin” 1970 tarihli UNESCO Sözleşmesi'nin 11. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, yabancı devlet tarafından diğer ülkenin işgalinden doğrudan veya dolaylı olarak mecburiyet altında kültürel varlıkların ülkeden çıkarılması ve mülkiyet hakkının başkasına devri yasa dışı kabul edilmiştir. Bundan başka, UNESCO'nun 1956 tarihli “Arkeolojik Kazılarda Uygulanması Önerilen Uluslararası İlkeler”in 32. fıkrası ise bu bakımından iki önemli hükmü kapsamaktadır. Bunlardan birincisi silahlı çatışma zamanı diğer devletin topraklarını işgal etmiş üye devletin bu topraklarda arkeolojik kazılar yapmaktan kaçınmak yükümü mevcuttur. İkinci önemli hüküm ise, askeri operasyonlar zamanı bulunan her hangi varlığın korunması için işgal eden devlet tarafından bütün zaruri önlemlerin alınması yükümü ve askeri operasyon sona erdikten sonra bütün zaruri belgeler ile birlikte bu varlığın toprağı işgal edilmiş ülkeye iade olunması yükümüdür. Diğer taraftan diğer devletlere karşı benzer durumların meydana gelmesi ile ilgili olarak kabul edilen uluslararası belgelerde de bu hareketler kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Örneğin, BM Genel Kurulu'nun 28 Ekim 1981 tarihli ve 36/15 sayılı “Doğu Kudüs’de kazılarla ilgili olaylara ilişkin” Kararı’nda bu topraklarda kazıların yapılması, ayrıca landsaftın (toprak örütüsünün), tarihi, kültürel ve dini binaların değişikliklere uğratılması uluslararası hukukun ilkelerin, ayrıca “Savaş zamanında sivil kişilerin korunmasına ilişkin” 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesinin ilgili hükümlerinin önemli şekilde ihlali olarak kabul edilmiştir. Bu ihlallere açık

¹¹⁶ www.e-kanun.az/framework/2847; F.İsmayilov. Damage to the historical and cultural monuments in the occupied territories of Azerbaijan. Baku, 2016, p. 111-142 (ingilizce).

¹¹⁷ Məmmədov R.F., Məmmədov X.R. Müasir beynəlxalq hüquq nöqtəyi-nəzərindən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistanın qanunsuz və hüquqazidd fəaliyyəti. Bakı, 2017, s. 71 (azerbaycanca).

örnekler Ermenistan'ın Azerbaycan anıtlarına karşı yaptığı planlı “dağıtıcı ve değiştirici siyasetinde” görmek mümkündür. Bu husus Azerbaycan'ın BM'deki Daimi Temsilcisinin kurumun Genel Başkanına yazdığı 15 Ağustos 2016 tarihli mektuba ek olan “Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarında yasa dışı ekonomik ve diğer faaliyet” adlı belgenin 246. fıkrasında gösterilmiştir. Buna göre Şuşa'da ve diğer işgal olunmuş şehir ve kasabalarda Ermenistan tarafının düşünülen “kalkınma” ve “gelişme” projelerinin, “arkeolojik kazıların” yapılması tek bir amaçla gerçekleştirilmektedir. Bu amaç Azerbaycan'ın kültürel ve tarihi köklerine ilişkin tüm alametlerin yok edilmesi ve toprakların ekspansiyaya (genişletilmesi) siyasetinin yürütülmesidir.

1992 tarihinde Şuşa'nın işgalinden sonra Ermenistan ve ermeni lobisi tarafından 30'dan fazla inşaat projesi finanse edilmiştir. 2014 tarihinde yapılan hesaplamalara göre, Şuşa'da 11,5 milyon ABD doları değerinde alt yapı projeleri gerçekleştirilmiştir. Görüldüğü gibi, Azerbaycan'ın tarihi anıtlarının dağıtılması ve yok edilmesine karşı sert tepki hem de uluslararası birliğin esas önem verdiği meselelerden biri olmalıdır. Çünkü dünyanın tarihi, kültürel ve dini mirasının bir turu olarak kabul edilen bu varlıkların yok olması sonuçta uluslararası mirasın yok olması demektir. Hatta Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin savcısı F.Bensuda “*Al Mahdi*” davası ile ilgili yaptığı soruşturma zamanı haklı bir şekilde belirtmiştir ki, tarihi anıtlara ve dini binalara kasten yapılan saldırılar ağır suçtur. Dini binalara karşı yapılan saldırılarla ilgili ise özellikle belirtmiştir ki, bu hareketler uluslararası birlik tarafından lüzumlu önlemlerin alınmasını gerektiren önemli eylemlerdir¹¹⁸. Bununla birlikte, bahsedilen anıtların dağıtılması veya yok edilmesi hiç bir askeri zaruretin olmadığına (*Ermenistan da Azerbaycan'ın benzer anıtlarını hiç bir askeri zaruret ve lüzum olmadan dağıtmış, yok etmiş veya görünüşünü değiştirmiştir*) dair hükümleri Uluslararası Ceza Mahkemelerinin kararlarında görebiliriz. Örneğin, eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin “*Blaškić*” davası kararının (2000) 185. fıkrasında gösterilmiştir ki, “zarar vurmanın veya yok etmenin açık bir şekilde din veya eğitimle ilgili olması ve hareketlerin meydana geldiği zaman askeri amaçlarla kullanılmadığı açık bir şekilde tespit edilen tesisatlara karşı kasten yapılması gerekir. Bu kavramlar askeri binaların doğrudan yanında olmamalıdır”. Hatta son hüküm ile ilgili daha da kapsamlı araştırma yapan Mahkeme “*Naletilić ve Martinović*” davasında kabul ettiği kararında

¹¹⁸ Sterio M. Individual criminal responsibility for the destruction of religious and historic buildings: The *Al Mahdi* case // Case Western Reserve Journal of International Law, 2017, Vol. 49, Issue 1, p. 70 (ingilizce).

(2003) şunları ifade etmiştir: “Mahkeme “korunan tesisatlar (yani, Mahkeme Tüzüğü’nün 3(d) fıkrasında düzenlenen binalar) askeri binaların yakınlığında bulunmaması gerekir” görüşünü ret eder ve bu tesisatların askeri binaların yakınlığında yerleşmesi “onların dağıtılmasını haklı gösteren” görüşü kabul etmez”. Bu durum her bir halde ilgili binaların dağıtılması veya yok edilmesinin kabul edilemez olduğunu kanıtlamaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, “Silahlı çatışmalar zamanı kültürel değerlerin korunmasına ilişkin” 1954 tarihli Lahey Sözleşmesi’ne eklenen 1999 tarihli II Ek Protokolün 1. maddesinin f fıkrasına göre, “askeri bina (obje)” denildiği zaman niteliği, yerleşme yeri, amacı veya kullanılması askeri operasyon için olan, hem de bulunduğu ortamda tamamen veya kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi veya etkisiz hale getirilmesi açık bir şekilde askeri üstünlüğe sebep olan bina (obje) anlaşılmaktadır. Bu kavram kültürel varlıkların askeri bina (obje) olmadığı görüşünü bir daha uluslararası hukuk bakımından göstermektedir.

Ermenistan’ın işgal ettiği topraklarda Azerbaycan anıtlarına karşı uluslararası hukuka aykırı siyasetine farklı uluslararası teşkilatların belgelerinde de yer verilmiştir. Örneğin silahlı çatışma ve saldırı sonucunda Ermenistan tarafından Azerbaycan’a ve halkımıza mahsus anıtların, güzel sanat eserlerinin, bilimsel ve bedii edebiyat eserlerinin talanması ve yok edilmesi İslam İşbirliği Teşkilatı’nın belgelerinde iki acıdan düzenlenmiştir. Birincisi işgal olunmuş topraklarda bulunan değişik türdeki anıtların talan edilmesi ve dağıtılmasıdır. Buna örnek olarak Teşkilat’ın “Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı saldırısına dair” 1997 tarihli ve 12/8-P (IS) sayılı, 2000 tarihli ve 21/9-P (IS) sayılı ve diğer Kararları gösterilebilir. Bu kararlarda işgal olunmuş Azerbaycan topraklarında arkeolojik, medeni (kültürel) ve dini anıtların talan edilmesi ve dağıtılmasının kabul edilemez olduğu ifade edilmiştir. Bundan başka, bahsedilen konuyu İslam İşbirliği Teşkilatının diğer belgelerinde de görmek mümkündür. Örneğin, “Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı saldırısı sonucunda Azerbaycan’ın işgal olunmuş topraklarında İslam dinine ait tarihi ve kültürel anıtlarının yok edilmesi ve dağıtılmasına ilişkin” 2000 tarihli ve 25/27-C sayılı Kararının giriş bölümünde, “İslam dininin kutsal yerlerinin korunmasına ilişkin” 2008 tarihli ve 3/35-C (IS) sayılı ve 2010 tarihli ve 2/37-C sayılı Kararlarının “Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı saldırısı sonucunda Azerbaycan’ın işgal olunmuş topraklarında İslam dinine ait tarihi ve kültürel yerler ve anıtlarının dağıtılması ve hakaret edilmesi” başlıklı bölümünde ve diğer belgeler buna örnektir. Bu belgelerde şöyle denilmektedir, tarihi binaların ve İslam dinine ait tarihi yerlerin ve mimarisinin, camilerin ve diğer kutsal mekanların, anıt ve türbelerin, arkeolojik

kazıların, müzelerin, kütüphanelerin, eski eşyaların, sergi salonlarının, devlet tiyatrolarının ve konservatörlerinin tamamen veya kısmen dağıtıldığı, bundan başka kaçakçılık yolu ile çok sayıda değerli eşyaların ülkeden çıkarılması, milyonlarca kitap ve tarihi el yazıların ve ünlü eserlerin yok edilmesi tespit edilmiştir. İşgal altında olan Azerbaycan anıtlarının dağıtılması ve yok edilmesine İslam İşbirliği Teşkilatının gösterdiği tepkinin ikinci tarafı ise, meydana gelen ihlal hallerinin sadece kutsal mekanların korunması açısından tespitidir. Buna örnek olarak şu belgeler gösterilebilir: “İslam dinin kutsal mekanlarının korunmasına ilişkin” 2008 tarihli ve 3/35-C (IS), “Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı saldırısı sonucunda Azerbaycan’ın işgal olunmuş topraklarında İslam dinin tarihi ve kültürel mekanları ve anıtlarının dağıtılması ve hakaret edilmesine ilişkin” 1999 tarihli ve 39/26-C sayılı, 2000 tarihli ve 25/27-C sayılı, 2002 tarihli ve 11/29-C sayılı, 2003 tarihli ve 10/30-C sayılı Kararlarını ve diğer belgelerini göstermek mümkündür. Bundan başka, Azerbaycan’ın işgal olunmuş topraklarında AGİT’in Minsk Grubu’nun Delil Araştırma Komisyonunu raporlarına ilişkin AGİT’in Minsk Grubu’nun eşbaşkanlarının 6 Mart 2005 tarihli tavsiyelerinde kültürel mirasın ve kutsal yerlerin, ayrıca zarara uğramış topraklardaki mezarlıkların korunmasının temin edilmesi amacı ile tarafların toplumları (icmaları) arasında doğrudan ilişkilerin kurulmasına imkan verilmesine davet edilmektedir.

Bununla birlikte, işgal altında olan topraklardaki anıtların korunması ile ilgili uluslararası teşkilatlarla birlikte pratik önlemlerin alınması da bu alanda yapılan çalışmaların bir kısmını oluşturmaktadır. Örneğin, 21 Aralık 2012 tarihinde Paris’te UNESCO’nun Silahlı Çatışmalar Zamanı Kültürel Varlıkların Korunması Komitesinin 7. toplantısında Azerbaycan’ın talebi ile işgal edilmiş topraklarda kültürel varlıkların korunmasına ilişkin önemli bir karar kabul edilmiştir. Bu kararda işgalci devletler tarafından işgal edilmiş topraklarda kültürel varlıkların korunmasına dair raporun sunulması yükümü ve bu topraklara teknik ekiplerin gönderilmesi ifade edilmiştir. 18-19 Aralık 2013 tarihinde Paris’te yapılan UNESCO’nun Silahlı Çatışmalar Zamanı Kültürel Malların Korunması Komitesinin 8. toplantısında kabul edilmiş diğer belgede, “Silahlı Çatışmalar Zamanı Kültürel Varlıkların Korunmasına Dair” 1954 tarihli Lahey Sözleşmesi ve onun Eki olan Protokollerde işgal edilmiş topraklara ait hükümlerin hukuki açıdan incelenmesi, onların yerine getirilmesi mekanizmaları, denetim (monitoryum) amacı ile UNESCO tarafından teknik ekiplerin gönderilmesi, UNESCO’nun Genel Başkanı tarafından BM’in Güvenlik Konseyi ve Genel Kurulunda kabul edilen kararlarda da işgal edilmiş topraklarda kültürel varlıkların korunması meselesinin

önemi ve diğerleri de ifade edilmiştir¹¹⁹. Diğer taraftan, Azerbaycan'ın işgal altında olan anıtlarının dağıtılması, yok edilmesi ve sahteleştirilmesinin karşısının alınması ve bu yönde Azerbaycan gerçeklerinin dünya kamuoyuna duyurulması amacı ile değişik projelerin yapılmasında ve yürütülmesinde devlet kurum ve kuruluşları ile birlikte, Azerbaycan'ın sivil toplum kuruluşları, özellikle de bu alanda öncü konuma sahip olan ve önemli faaliyeti ile seçilen Haydar Aliyev Vakfı'nın (Fonu) rolü de özellikle belirtilmelidir¹²⁰.

Azerbaycan'a karşı işlenen savaş suçlarından bir diğeri de Ermenistan'ın işgal ettiği topraklara kendi sivil halkını nakil etmesidir. Bununla ilgili olarak değişik Uluslararası Kurumların yaptığı gözlemler ve hazırladıkları raporlar kanıtlamaktadır. Örneğin, AGİT'in Delil Araştırma Ekibinin "Dağlık Karabağ'ın çevresinde işgal olunmuş Azerbaycan topraklarında duruma dair" 28 Şubat 2005 tarihli raporunda şöyle denilmektedir, "Bu raporda incelenen ve ahali-si ile Delil Araştırma Ekibinin bahsedilen topraklarda yerleştirilmesine ilişkin rakamlar aşağıdaki gibi tespit edilmiş veya doğrudan olarak gözlemlenmiştir: Kelbecer ilinde yaklaşık 1500 kişi; Ağdam ilinde 800-1000 kişi; Füzuli ilinde 10 kişi; Cebrayıl ilinde 100 kişi; Zengilan ilinde 700-1000 kişi; ve Gubadlı ilinde 1000-1500 kişi"¹²¹. Aynı zamanda, Uluslararası Kırmızı Haç Komitesinin Güney Kafkasya Göç Temsilciliğinin 2004'de Ekim ayının 25'inde yaptığı hesaplamalarına göre, her ay orta hesapla Dağlık Karabağ topraklarına 15'e yakın aile nakil edilmektedir. 2004 tarihinde bu ailelerin sayısı 200'e ulaşmıştır. Bununla birlikte, açık kaynaklara esasen 2004 'ün ilk altı ayında işgal olunmuş topraklara 120 ermeni ailesi yerleştirilmiştir. Bu topraklarda yasa dışı "göç" ve inşaat işlerinin esas sponsoru ise "Batı Amerikan Ermeni Eğitim Vakfı (Fonu)", "Hayıstan Vakfı (Fonu)" gibi kurumlar ve Ermeni Yeparkiya Kuruludur. 2004 tarihinde yabancı vakıflar (fonlar) tarafından "Arsaka Dönüş" programının yerine getirilmesi için 400 bin ABD dolarının ayrıldığı ve Azerbaycan'ın işgal olunmuş sınır bölgelerinde yaklaşık 90' kadar evin inşaa edildiği bilinmektedir (şunu da belirtmek gerekir ki, burada gösterilen rakamların çok küçük bir kısmı belgelerde ifade edilmiştir; gerçekte ise bu rakamlar çok yüksektir - yazar)¹²². Kuşkusuz ki, bu nakil siyaseti Ermenistan'ın devlet siyasetinin bir kısmı olduğunun unutulmaması gerekir. Şöyle ki, 2003'ün Aralık ayında Ermenis-

¹¹⁹ www.mfa.gov.az/content/556

¹²⁰ www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/blog/120/Azerbaycanın-tebliği

¹²¹ www.legal-tools.org/doc/b08893/pdf

¹²² Azərbaycanlıların soyqırımı: tarixin qanlı salnaməsi. I cild. Kitabın ideya rəhbəri R.Ə.Mehdiyev, redaktoru Ə.M.Həsənov. Bakı, 2012, s. 265-266 (azerbaycanca).

tan'ın Başbakanı A.Margaryan ermeni ahalisinin Azerbaycan'ın işgal olunmuş Dağlık Karabağ bölgesine yerleştirilmesi (nakli) meselesinin Ermenistan iktidarı için önemli meselelerden biri olduğu resmi şekilde ifade edilmiştir¹²³. Bunu A.Margaryan'ın 18 Aralık 2003 tarihli konuşması da kanıtlamıştır. Bu konuşmaya göre, “Ermenistan ve sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti (*sözde – yazar*) aynı iktisadi mekanda yerleşmektedir”, ayrıca onların “esas amacı sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nde (*sözde – yazar*) ahalinin yerleştirilmesi ve iktisadi süjeler için verimli ortamın oluşturulması yolu ile onun yatırım alanının geliştirilmesidir”. Bununla birlikte, 2-3 Eylül 2000’de A.Margaryan’ın Dağlık Karabağ’a seyaheti sırasında sözde devletin temsilcisi ile yaptığı sözleşme bir takım meseleleri ve ayrıca Azerbaycan’ın işgal olunmuş topraklarına yerleştirilmesi ile ilgili meseleleri içermiştir¹²⁴. Azerbaycan’ın esir, kayıp, rehin alınmış vatandaşlar ile ilgili Devlet Komisyonunun 2015 tarihli verilerine göre, Azerbaycan’ın işgal olunmuş Dağlık Karabağ bölgesine 8500, Laçın’a 13000, Kelbecer’e 700, Zengilan’a 520, Cebrayıl’a 280 kişi olmakla, toplamda 23000 kişi yasa dışı olarak yerleştirilmiştir¹²⁵.

Bütün bu hareketler ise uluslararası hukuk kurallarının, özellikle uluslararası insancıl hukukun önemli derecede ihlali sayılır. Şöyle ki, “Savaş zamanı sivillerin korunmasına dair” 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nin 49. maddesinde işgalci devlet kendi sivil halkının bir kısmını işgal ettiği topraklara yerleştirmesi yasak olduğu hükme bağlanmıştır. 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin Eki olan 1977 tarihli I Protokolün 85.4’ci maddesinin a fıkrasına göre, işgalci devletin kendi sivil halkının bir kısmını işgal ettiği toprağa nakil etmesi (yerleştirmesi) veya işgal edilmiş toprakların ahalisinin tümün veya bir kısmının göçe zorlaması veya bu toprakların içinde veya dışında naklinin yapılması bahsedilen uluslararası hukuk belgenin önemli derecede ihlali olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, 1981’in Kasım ayında Manila şehrinde yapılan 24. Uluslararası Kırmızı Haç Konferansında kabul olunmuş Kararda işgal olunmuş topraklarda ahalinin nakilinin (yerleştirilmesinin) 1949 tarihli IV Cenevre Sözleşmesinin 27 ve 49. maddelerine aykırı olduğu bir daha ifade edilmiştir. Bahsedilen hareketlerin yapılması sadece uluslararası insancıl hukukun ihlalinin meydana getirmemesi, hem de savaş suçunun işlenmesi sonucunu

¹²³ Azərbaycanlıların soyqırımını: tarixin qanlı salnaməsi. I cild. Kitabın ideya rəhbəri R.Ə.Mehdiyev, redaktoru Ə.M.Həsənov. Bakı, 2012, s. 266 (azerbaycanca).

¹²⁴ Musayev T.F. From territorial claims to belligerents occupation: legal appraisal // “Diplomatiya alemi” jurnalı, 2008, № 18-19, p. 44 (ingilizce).

¹²⁵ www.human.gov.az/imagemanager/images/xerite_big.jpg

doğurmaktadır. Bu bakımından, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsünün 8.2'ci maddesinin b (VIII) fıkrasına esasen, başka devletin toprağını işgal etmiş devlet tarafından doğrudan veya dolaylı olarak kendi sivil halkının bir kısmının işgal edilmiş topraklara nakli (yerleştirilmesi) uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanan yasa hükümlerine ve örf adet kurallarının önemli derecede ihlali olmakla savaş suçu sayılmaktadır. Diğer taraftan BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun hazırladığı 1991 tarihli "Barış ve İnsanın Güvenliğine Karşı Suçlara İlişkin Yasa" Projesinde işgal olunmuş topraklarda sivillerin yerleştirilmesi (nakli) ve demografik yapısının değiştirilmesi "müstesna derecede ağır savaş suçu" (madde 22.2), 1996 tarihinde hazırladığı aynı adlı belgede ise işgalci devlet tarafından kendi sivil halkının bir kısmının işgal ettiği topraklara nakli ise "savaş suçu" (madde 20) olarak tespit edilmiştir.

Savaş suçunun bir türü olarak Ermenistan'ın işgal ettiği topraklara nakil siyaseti sadece insanların yerlerinin değişmesini değil, hem de onun teşvik edilmesini ihtiva etmektedir. Hatta değişik uluslararası kurumların kabul ettiği belgeler bunu açık bir şekilde kanıtlamaktadır. Şöyle ki, ABD Göçmenlik Komitesinin 2002 tarihinde kabul ettiği Dünya Göçmenlik Raporunda şöyle ifade edilmiştir, "*Dağlık Karabağ'da ve onun çevresinde yerleşmeyi seçenler de facto (füli olarak) devlet kurumlarından 365 ABD doları ve ev almaktalar*"¹²⁶. AGİT'in Delil Araştırma Ekibinin "Dağlık Karabağ'ın çevresinde işgal olunmuş Azerbaycan topraklarında duruma ilişkin" 28 Şubat 2005 tarihli raporunda "*Yerleştirilme ile ilgili teşvikler açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Laçın şehrin ve ilinde yerleşenlere yapılan teşviklere sosyal teminat, tedavi masrafları, çalışan altyapı ve yönetim, okullar, geniş ve asflat yollar, vergiden muafiyet veya vergi indirimleri, ev için indirimli ücretler, ucuz veya bedava elektrik, içme suyu dahildir.... Delil Araştırma Ekibinin Laçın ilinde yaptığı gözlemlerinde ve çalılar sonucunda Ermenistan devlet kurumları tarafından aktif yerleştirme siyasetinin yürütüldüğü tespit edilmiştir*"¹²⁷. Uluslararası Buhran Grubu'nun 2005'in Eylül ayında verdiği raporda şunlar ifade edilmiştir, "*Şehrin (burada sözkonusu Laçın şehridir – yazar) merkezinde olan evlerin yaklaşık %85'i onarılmış ve yeniden paylaştırılmıştır. Yeni elektrik hatları, otomobil yolları ve diğer altyapı işleri yapılarak Laçın, savaşa kadar olan döneme nazaran daha da Ermenistan ve Dağlık Karabağ'dan bağımlı hale getirilmiştir. Buhran Grubu, ayrıca Kelbecer ve Ağdam'da faaliyet gösteren idari tes-*

¹²⁶ www.hra.am/en/events/2002/06/08/world_refugee_survey_2002_country_report_armenia_issued_by_us_committee_for_refugees_in_june_2002

¹²⁷ www.legal-tools.org/doc/b08893/pdf/

satları kuran sakinleri de gözlemlemiştir”¹²⁸. Bu gibi örnekler işgal olunmuş topraklara yasa dışı yollarla ahalinin naklinin ve yerleştirmenin yapılması ile ilgili teşvik edici imkanlardan geniş şekilde istifade edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan, yasa dışı yollarla ahalinin naklinin ve yerleştirilme siyasetinin tamamen yerine getirilebilmesi için başka usuller de kullanılmaktadır. Şöyle ki, 2003’ün ocak ayından Dağlık Karabağ topraklarından mecburi göç edenlerin karşısının alınması amacı ile tespit edilmiş kurallara göre, devamlı yaşamak için buradan giden aileler yaklaşık 15 bin, asker yaşına gelmiş kişiler ise 10 bin ABD doları kadar harç ödemek zorundadır¹²⁹. Bundan başka, işgal olunmuş topraklara ermeni sivillerin yasa dışı yollarla nakli ve yerleştirilmesinde ermeni lobisinin fonksiyonu da özellikle ifade edilmiştir. Şöyle ki, AGİT’in Delil Araştırma Ekibinin 28 Şubat 2005 tarihli raporunun işgal altında olan Kelbecer, Füzuli, Cebrayıl, Ağdam, Zengilan ve Kubadlı illerinin ekonomik sosyal durumunun “iyileştirilmesinde” ermeni lobisinin fonksiyonun önemi ifade edilmiştir. Buna göre “*yerel devlet kurumları ve resmi konuşmacılar bir çok kez ifade etmiştir ki, ermeni lobisi altyapı, tedavi yardımı, sosyal teminat ve barınma ihtiyacının temini için desteği sunmaktadır. Bazı hallerde, bu çalışmalar yerel devlet kurumlarının bilgi ve denetiminin dışına çıkmaktadır. Böylece, belirli hallerde lobi faktörü ahalinin yerleştirilmesi siyasetinin yardımcı unsuru gibi kabul edilebilir*” veya “*Delil Araştırma Ekibi*” Laçın ilinde ve Laçın şehrinde yeniden yapılanma, altyapı ve sosyal teminatla ilgili lobinin önemli yardımlarında bulunduğu ve buna ilişkin bilgilendirilmiştir. Lobi faktörü Laçın’da ahalinin yerleştirilmesi siyasetinin önemli unsurudur”¹³⁰. Bütün bu “teşvik” çalışmaları ise hem uluslararası hukuk kurallarının önemli ihlali sayılmakta, hem de savaş suçu olarak kabul edilmektedir. Zira BM Uluslararası Adalet Divanı’nın 2004 tarihli “*işgal olunmuş Filistin topraklarında duvar inşaatının hukuki sonuçlarına ilişkin*” Danışmanlık Raporu’nun 120. fıkrasında gösterildiği gibi, 1949 tarihli IV Cenevre Sözleşmesi’nin 49. maddesinde işgal olunmuş topraklara ahalinin nakli ile ilgili hüküm sadece ahalinin mecburi göçünü değil, hem de işgal olunmuş topraklara kendi ahalsinin kısım kısım naklinin düzenlenmesi ve teşviki için tüm diğer yolları yasaklamaktadır.

Azerbaycan’ın işgal olunmuş topraklarına Minsk Grubu Delil Araştırma Ekibi’nin raporları ile ilgili AGİT’in Minsk Grubunun Eşbaşkanlarının 6 Mart

¹²⁸ www.files.ethz.ch/isn/13594/166_nagorno-karabakh.pdf

¹²⁹ Azərbaycanlıların soyqırımını: tarixin qanlı salnaməsi. I cild. Kitabın ideya rəhbəri R.Ə.Mehdiyev, redaktoru Ə.M.Həsənov. Bakı, 2012, s. 265 (azerbaycanca).

¹³⁰ www.legal-tools.org/doc/b08893/pdf/

2005 tarihli önerilerinde tarafların yerleşmeden (meskunlaşmadan) ve bölgenin demografik yapısının değiştirilmesinden çekinmek amacı ile siyasi çözümlerin yapılması için görüşmeleri hızlandırmaya davet edilmektedir. Bundan başka, diğer uluslararası teşkilatların belgelerinde de Azerbaycan'a karşı savaş suçunun bu türünün işlenmesinin de kabul edilemez olduğu meselesi ifade olunmuştur. Örneğin, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın kabul ettiği "Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırısına dair" 2016 tarihli ve 10/43-POL sayılı Kararı'nda ermeni sivillerin Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarına naklinin, ayrıca tek taraflı olarak fiili, demografik, iktisadi, sosyal ve kültürel durumun değiştirilmesine, işgal olunmuş toprakların yapısı ve statüsünün değiştirilmesine ilişkin tüm diğer çalışmaların derhal durdurulması talep etmektedir. Aynı zamanda, bahsedilen belgede bu gibi hareketlerin uluslararası insancıl hukukun ve insan hakları hukukunun ağır şekilde ihlaline sebep olduğu, hem de çatışmanın sivil yolla çözümü sürecine olumsuz etkide bulunduğu özellikle ifade olunmuştur.

Genel olarak, Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarında hiç bir uluslararası hukuk kurallarını umursamayarak önemli ve açık yerleşim politikasını diğer çeşitli yönlerde de hayata geçirmek konusunda sürekli belirli yöntemleri kullansa da (örneğin, Irak'tan kürtlerin nakli vs; belirtelim ki, bu nakle ABD ve diğer devletler önemli şekilde itiraz etmiştir), Azerbaycan bu konuda da uluslararası örgütlerde kendi haklı sesini yükseltmekle buna karşı yılmadan mücadele ediyor¹³¹.

Böylece, savaş suçunun türü olan Ermenistan'ın işgal olunmuş Azerbaycan topraklarına kendi sivil halkını nakil etmesi siyaseti ve çalışmaları aşağıdaki unsurların varlığı bakımından şöyle tespit etmek mümkündür:

- Bu siyaset ve onun sonucunda işlenen benzer savaş suçları, bu amaçla yapılan hareketler (*actus reus*) niyet bakımından (*mens rea*) doğrudan kast olarak kabul edilmelidir. Çünkü bu suç uluslararası hukuk kuralları ile yasaklanan her hangi bir fiilin kasten ve sonuçlarının önceden görmeye işlenmesi şeklinde olduğu için doğrudan kast olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan, Ermenistan'ın siyasi yönetimi seviyesinde bu tür fiillerin (ahalinin nakli) başlıca işlemleri olduğunun itiraf edilmesi doğrudan kastın varlığını kanıtlamaktadır;

- Bahsedilen savaş suçu her hangi halk veya grup tarafından değil, Ermenistan devleti (*devlet adından onun yetkili kişileri*) tarafından işlendiği için bu durum hem de devletin sorumluluğunu meydana getirmektedir. Çünkü Erme-

¹³¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Mahmudov Y.M., Şükürov K.K. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı, 2005, s. 96-101 (azerbaycanca).

nistan uluslararası hukuk kurallarını, özellikle de uluslararası insancıl hukuk kuralları ile yüklediği yükümleri önemli şekilde, kasten, devamlı olarak ihlal etmiş ve halen de ihlal etmeye devam etmektedir. İşte tüm bunları dikkate alarak, genellikle işlenen savaş suçlarına göre, bir taraftan Ermenistan'ın uluslararası hukuki sorumluluğu, diğer taraftan aynı fiillerin işlenmesinde suçlu bulunan kişilerin bireysel sorumluluğu ortaya çıkıyor;

- Ermenistan tarafından işgal edilen topraklara ahalinin nakli münferit şekilde değil, savaş suçunun diğer türleri ile birlikte incelenmesi gerekir. Bilindiği gibi savaş suçunun diğer türleri şunlardır: askeri zaruret olmadan malların yasa dışı, lüzumsuz, geniş bir şekilde yok etmek ve sahiplenmek; yasa dışı mecburi göç ve yer değişme; kasten sivil binalara (objelere), yeni gayri askeri binalara (objelere) saldırmak; kesin veya doğrudan olarak askeri üstünlüğe sahip olmak amacı ile değil, tamamen sivil binalara (objelere) yahut çevreye geniş çaplı, uzun süreli (devamlı) ve önemli zarar vermek amacı ile işlenen kasten saldırı fiilleri; korumasız kalan ve askeri amaçlı olmayan şehir, köy, yaşayış yerleri ve binalara saldırmak, yahut onların her hangi bir araçla ateşe tutulması; askeri zaruretten ileri geldiği haller istisna olmakla, düşman tarafın malını yok etmek veya sahiplenmek; hatta saldırı ile alına bilse bile, şehir veya yaşayış yerlerini talan yapmak ve diğerleridir.

- Savaş suçu kategorisine dahil edilen harekete uluslararası hukukun uygulanması zamanı sadece bu alanda kesin işlemlerin yapılması değil, hem de suçun (*yani, işgal olunmuş topraklara sivillerin nakli*) işlenmesine sebep olan teşvikler için yapılan hareketler de bir yerde dikkate alınması gerekir;

- Bu savaş suçunun işlenmesine Ermenistan devleti ve onun kurumları ile birlikte, yabancı devletlerde bulunan ermeni lobileri de aktif şekilde katılmaktadır. Buna göre de, işlenen suçu Azerbaycan Türklerine ve Azerbaycan'a karşı sadece bir devletin değil, tüm ermeni güçlerinin siyaseti olarak kabul etmek gerekir. Çünkü bu savaş suçu ermeni güçlerinin Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları, toprakların %20'den çoğunun işgali, mecburi göç siyaseti, işlenen devamlı ve uzun süreli (devamlı) soykırım suçu ile doğrudan bağlantılıdır.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işlediği uluslararası suçlardan bir başkası da askeri zaruret olmadan malların yasa dışı, lüzumsuz, geniş bir şekilde yok edilmesi ve sahiplenmesidir. Bilindiği gibi, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statüsününün 8.2. maddesinde bu suç 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin ihlali olarak savaş suçu gibi tespit edilmiştir. Bundan başka, "Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin" 1949 tarihli IV Cenevre Sözleşmesinin 147. maddesinde ise, bu durum önemli ihlal sayılmaktadır ve yukarıda bahsedilen

uluslararası hukuki belgenin korunmasında olan kişilere veya mallara karşı işlenen suçlar olarak kabul edilmiştir. Bu belgenin 53. maddesinde ise gösterilmiştir ki, özel kişilere, devlete, topluluklara (icmalara), kamu veya kooperatif kurumlara ait bireysel veya kolektif taşınmazlar veya taşınırlar işgalcı devlet tarafından her hangi bir şekilde yok edilmesi (bunun askeri operasyonlar için tamamen zaruri olduğu haller istisnadır) yasaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Azerbaycan topraklarına Ermenistan silahlı kuvvetleri ve onlarla bağlantılı olan diğer ermeni silahlı örgütleri tarafından Dağlık Karabağ ve çevre illerine yapılan saldırılar sonucunda ülkemiz için önemli kayıplar meydana gelmiştir. Şöyle ki, 1988-1993 yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi sonucunda 900 yaşayış yeri, 6000 ziraat (köy) ve sanayi işletmesi, 150 000 ev, 7000 sivil toplum kurumu, 693 okul, 855 çocuk yuvası, 85 müzik okulu, 695 tıp kurumu, 927 kütüphane, 44 mabet, 473 tarihi anıt, saray ve müze, 40 000 müzede sergilenen örnek (eskponat), 2670 kilometrelik otomobil yolu, 160 köprü, 2300 km. su borusu, 2000 km. doğal gaz borusu, 15 000 km. elektrik hattı, 280 000 hektar orman, 1 milyon hektar köy işletmesi için verimli toprak, 1200 km. zırai sulama ve gübreleme (irrigasiya) sistemi dağıtılmış ve yok edilmiştir¹³². Genel olarak Ermenistan silahlı kuvvetlerinin askeri işgali sonucunda Azerbaycan'ın uğradığı zarar yaklaşık 800 milyar ABD dolarından fazla tespit edilmiştir (*bu rakam Uluslararası Değerlendiriciler Assosiyası tarafından kesinleştirilmektedir*)¹³³.

Burada bahsedilen sadece devlet veya kamu mülkiyetinin dağıtılması veya sahiplenmesi değil, hem de özel mülkiyetin korunması meselesi ve malik (veya maliklerin) malvarlığı ile ilgili hakları kullanmaktan mahrum kalmış olmasıdır. Çünkü kişinin yaşadığı topraklardan mecburen göçe edilmesi hem de onun mülkiyet hakkının ihlali olarak kabul edilmelidir. Şöyle ki, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin “Çıragov ve diğerlerinin Ermenistan'a karşı” davasında kabul ettiği kararın (2015) 206. fıkrasında ifade edilmiştir ki, “*davacılar iradeleri ile başka yere göç etmemiş, mecburen Bakü'de ve başka yerlerde göçmen olarak yaşamaktalar. .... onların Laçın ilinden mecburen göç etmesi ve iradelerine bakılmaksızın orada bulunmamasının sonucudur* .....”. Bu durum bahsettiklerimizi açık bir şekilde kanıtladığı için diyebiliriz ki, bu hareketler, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statüsünün 8.2. maddesinin b (VIII) fıkrasında tespit olunmuş “işgal olunmuş toprakların ahalisinin bir kısmını bu toprak-

¹³² Azerbaycan Respublikası: 1991-2001. R.Ə.Mehdiyevin redaktəsi ilə. Bakı, 2001, s. 255 (azerbaycanca); www.mct.gov.az/az/qarabag

¹³³ www.refugees-idps-committee.gov.az/az/pages/15.html

ların sınırları içinde veya onun sınırlarının dışına mecburen göç ettirmek, yahut nakil etmek” savaş suçudur. Bundan başka “Çıragov ve diğerleri Ermenistan’a karşı” davasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kabul ettiği kararına esasen diyebiliriz ki, davacıların Laçın’dan mecburen göçe zorlanması, kendi istekleri olmadan orada bulunmamaları, onların mecburi göçlerinden uzun bir süre geçmesi bu kişilerin yaşadıkları öz vatanları Laçın ile bağlarının kırılması anlamına gelemez. Ayrıca mahkeme kararında şunlar da ifade etmiştir, “*davacıların hepsi Laçın ilinde doğmuştur. 1992’nin mayıs ayında mecburi göçe zorlanana kadar onlar ömürlerinin büyük bir kısmını Laçın’da yaşamış, çalışmış, evlenmiş, çocukları doğulmuş, kazanç edinmiştir. Ayrıca onlar oturdukları evleri kendileri yapmış ve bu evlere malik olmuşlar. Onların ataları da Laçın’da yaşamışlar. Tüm bunlar davacıların Laçın ilinde kök salmış soyları ve evleri mevcut olmuştur*” (206. fıkra). Bahsedilenlerden şöyle sonuca gelmek mümkündür ki, askeri zaruret olmadan malvarlığını yasa dışı, lüzumsuz, geniş bir şekilde yok etmek veya sahiplenmek savaş suçunun özel türü olarak kabul edilmekle birlikte, hem de insan haklarının ihlali sayılmalıdır. Çünkü kişinin mecburi göçe zorlanması gayri iradi olarak veya iradesine aykırı olarak mülkiyetinden mahrum bırakılması sonucunu doğurmaktadır. Bu da sonuçta bir insan hakkı olan mülkiyet hakkının ihlali olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan 1950 tarihli “İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin” Avrupa Sözleşmesi’nin eki olan I Protokol’ün (1952) 1. maddesine göre “*Her bir gerçek veya tüzel kişi kendi mülkiyetini kullanmak hakkına sahiptir. Hiç kimse toplumun menfaati, kanun veya uluslararası hukukun evrensel ilkeleri ile düzenlenmiş şartlar istisna olmakla, mülkiyetinden mahrum bırakılamaz*”. Bununla birlikte, Avrupa Birliği Parlamentosu’nun “Güney Kafkasya’da Avrupa Birliği Stratejisinin Önemine Dair” 29 Mayıs 2010 tarihli ve 2009/2216 (INI) sayılı Kararı’nın 8. fıkrasına ifade edilmiştir ki, Dağlık Karabağ’da savaş zamanı veya bu savaş ile ilgili yurtlarından ayrılmak zorunda kalmış yüz binlerle mecburi göçmen geri dönmek imkanını kaybetmiş, mülkiyet hakları ve kişisel güvenlik haklarından mahrum kalmıştır. Ayrıca bahsedilen belgede taraflar uluslararası hukuk ilkelere uymaya, kayıtsız şartsız olarak insan haklarını tanımaya, onların ivedilikle uygulamaya ve bu sorunun acil olarak çözümlemeye davet olunmaktadır. Bundan başka BM İnsan Hakları Komisyonunun kabul ettiği 1998 tarihli “Ülke İçinde Göçe İlişkin Temel İlkelerin” 21. fıkrasına göre, ülke içinde nakil edilmiş kişilerin malvarlığı ve mülkiyeti tüm durumlarda, özellikle bir takım hareketlerden (talanlar; doğrudan veya dolaylı saldırılar, diğer zorlamalar; askeri operasyonlar ve hedefleri gizlemek için kullanmak; kısas hedefi haline getirmek; toplu

cezanın bir türü olarak yok etmek veya kaspemek) korunma hakkına sahiptir. Ayrıca, ülke içinde nakil edilmiş kişilerin (yani, mecburi göçmenlerin) bırakmak zorunda kaldıkları malvarlıkları yok etmek, esassız ve gayri yasal sahiplenmek, kaspemek ve gayri yasal kullanmak yasaktır.

Genellikle silahlı çatışma zamanı mülkiyetin ve malvarlığının (malların) dağıtılması, yok edilmesi veya talanması kesinlikle yasaklanır. Hatta bununla ilgili kararları mahkeme uygulamasında da görmek mümkündür. Örneğin, eski Yugoslavya olaylarında Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin İstinaf Dairesi'nin "Kordiç ve Çerkes" davasında kabul ettiği kararın (2004) 79. fıkrasında şöyle denilmektedir, silahlı çatışma zamanı malvarlığının (malların) talan etmek ve sahiplenmek uluslararası hukuka esasen doğrudan olarak bireysel cezai sorumluluğu gerektiren suçtur. Nuremberg'de ABD Askeri Mahkemesi'nin "Krauh" davasında kabul ettiği kararda (1948) ise şöyle denilmektedir, devlet ve özel mülkiyetin talan edilmesi suç u uluslararası hukukla kabul edilmiş suçtur.

Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işlediği savaş suçlarının incelenmesi toprakların işgalının yapıldığı zaman dilimi ile sınırlı değildir. Şöyle ki, 1994 tarihinde imzalanmış Bişkek Protokolü'ne esasen sağlanmış ateşkese rağmen Ermenistan Azerbaycan'a karşı savaş suçlarını işlemeye halen devam ettirmiştir. Son dönemler için buna açık örnek 2 Nisan 2016 tarihinde Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin oyunu sonucunda Azerbaycan'ın işgal olunmuş Dağlık Karabağ bölgesinde durumun tekrar bozulmasıdır. Zira Ermenistan Silahlı Kuvvetleri sınırda (temas hattında) bulunan Azerbaycan köylerini artilleriya ve diğer ağır savaş silahları ile gün boyunca devamlı ateşe tutulmuştur. Bunun da sonucunda 16 yaşındaki genç de dahil olmakla, 4 sivil Azerbaycan Türkü olmuş, 18 sivil (bunlardan ikisi 13 ve 16 yaşlarında olan gençtir) yaralanmış, 164 kişinin malvarlığı zarar görmüştür. Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri sivillerin güvenliğinin temini ve korunması için cevap ateşi açmaya mecbur kalmıştır. Bununla birlikte, nisan ayının 3'de devletimiz tek taraflı olarak ateşin durdurulmasına dair beyanat vermiştir. Buna rağmen karşı taraf ateşi durdurmamış ve sonuçta cephe hattında dövüşler nisan ayının 5'ine kadar devam etmiştir. Bahsedilen olaylar zamanı Azerbaycan tarafından çok sayıda sivil ve asker yaralanmış ve ölmüştür.

Bilindiği gibi, yukarıda incelenen olaylar, bahsedilen suçlar ve deliller Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işlediği savaş suçlarının sadece bir kısmıdır. Şöyle ki, Ermenistan'ın işlediği savaş suçları Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsünün 8.2. maddesinde düzenlenmiş uluslararası silahlı çatışmalar zamanı işlenmiş savaş suçlarının tüm unsurlarına sahiptir.

V. İnsanlığa Karşı Suçlar

Günümüzde uluslararası suçların bir kısmını oluşturan, ayrıca Ermenistan tarafından Azerbaycan'a karşı yapılan uluslararası sosyal tehlikeli fiillerden biri de insanlığa karşı suçlardır. Bu konuda araştırma yapan bazı yazarlara göre bu fiiller aşağıdaki hususları içermekle, uluslararası toplumun çıkarlarına önemli şekilde zarar veriyor:

- İnsan onur ve şerefine karşı önemli saldırıları içerdiğine veya bir veya birkaç kişiyi ağır biçimde aşağıladığı veya hakaret ettiğine göre, bu suçlar özellikle menfur fiiler gibi kabul ediliyor;

- Bu suçlar izole edilmiş veya dağınık (yahut bazen veya tesadüfen rastlanan) fiiller olmayıp, devlet politikasının veya hükümet veya de facto iktidar tarafından hoşgörü sergileyen, küçümseyen veya susmakla onay verilen gaddarlığın geniş çaplı veya sistematik uygulamasının bir parçası olarak gözden geçirilmelidir. Kuşkusuz, insanlığa karşı suçların bir parçası sayılan herhangi sosyal tehlikeli fiilin tekrar ve defalarca yapılması onun geniş çaplılığını, devlet, de facto devletebenzer kurumun yöneticileri veya belirli organize siyasi grup tarafından ileri sürülen veya teşvik edilen politika veya planın bir parçası olmasıysa onun sistematik olmasını belirtmektedir;

- İnsanlığa karşı suçlar uluslararası hukukla yasaklanmış fiilerdir ve sonuç itibariyle gerek savaş, gerekse de barış döneminde işlenmiş olsun, cezalandırılmalıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki, XX. yüzyılın 40'lı yıllarında (*Nuremberg ve Tokyo askeri mahkemeleri ile*) silahlı çatışmayla insanlığa karşı suçlar arasında karşılıklı ilişkinin olması gerekiydisse, şu anda böyle bir ilişkinin varlığı önemli ve öncelikli şart olarak gerekmiyor;

- Bu suçların mağdurları olarak sivil kişiler yahut suçlar silahlı çatışma sırasında işlendiği takdirde, askeri operasyonlara katılmayan (veya uzun süre katılmayan) şahıslar, ayrıca uluslararası örf adet hukukuna göre düşman devletin savaşçuları sayılabilir¹³⁴.

Görüldüğü gibi, insanlığa karşı suçlar uluslararası toplumun çıkarına zıtt fiiler olmak itibariyle uluslararası suçların bir parçasını oluşturmaktadır. Hatta uluslararası mahkeme uygulamasında rastlanan durumlar, örneğin Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Mahkeme Kamerası'nın "*Kambanda*" davası üzere kararının (1998) 14. bendinde belirtilen "*Nuremberg ve Tokyo mah-*

¹³⁴ Cassese A. International criminal law. New-York, 2003, p. 64 (ingilizce).

kemeleri tarafından artık cezalandırılmış insanlığa karşı suçlar..... özellikle ortak vicdanı sarsan suç” veya eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Mahkeme Kamerası’nın “*Duşko Tadiç*” davası kararının (1997) 653. bendinde yer alan “*İnsanlığa karşı suçların insanlığın vicdanını sarsmasının ve uluslararası toplumun müdahalesini haklı göstermesinin nedeni onların izole edilmiş ve bireylerin rastgele fiillerinin kabul edilmemesi, ayrıca kasten sivil-leri yönelik olması sonucudur*” hükümleri¹³⁵ bu eylemlerin uluslararası sosyal tehlikelilik derecesine verilen hukuki değerin belirgin göstergesi sayılmalıdır.

İncelenen uluslararası suçun hukuki açıdan yasal değerlendirilmesine gelince belirtmek gerekir ki, Nuremberg Uluslararası Askeri Mahkeme’sinin Statüsünün 6. maddesi uyarınca insanlığa karşı suçlar aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- savaştan önce veya savaş döneminde herhangi bir sivil nüfusa karşı işlenen öldürme, toplu yok etme, köle (esir) etme, halkın sürülmesi veya zorla nakli ve diğer insanlık dışı eylemler;

- ülkesinde suç işlenen devletin ulusal mevzuatının ihlal edilip edilmemesi-ne bakılmaksızın Mahkeme’nin yargı yetkisine giren herhangi suçun işlenmesi sırasında veya bu suçla ilgili siyasal, ırksal veya dini zeminde takipler.

Uzakdoğu için Tokyo Uluslararası Askeri Mahkemesi’nin Statüsünün 5. maddesinde insanlığa karşı suçlara ilişkin hükümler neredeyse Nuremberg Mahkemesi’nin Statüsünün benzer hükmü ile aynıdır. Sadece bir farklı nokta şu ki, Tokyo Mahkemesi’nin Statüsünün 5. maddesi siyasal veya ırksal zeminde takibi öngördüğü halde, Nuremberg Mahkemesi’nin Statüsü siyasal, ırksal veya dini belirtilere göre takibi içeriyor. Öte yandan, her iki mahkemenin Statüsünün benzer yönü, insanlığa karşı suçların ister savaş, isterse de ondan önceki dönemde işlenmesinin olanağı öngörülmüştür. Böylece, silahlı çatışmayla insanlığa karşı suçların işlenmesi arasında karşılıklı ilişkinin zorunluluğu temel kıstas olarak kabul edilmiştir.

Sonraki dönemlerdeyse insanlığa karşı suçlarla silahlı çatışma arasında karşılıklı ilişkinin gerekliliğine dair hüküm geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır. Bunu uluslararası ceza yargı kurumlarının kuruluş sözleşmeleri ve aldığı farklı kararlar da kanıtlamaktadır. XX. yüzyılın 40’li yıllarında kurulan uluslararası askeri mahkemelerden farklı olarak, ad hoc uluslararası ceza mahkemelerin (örneğin, Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi) ve Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin kuruluş belgelerinde insanlığa karşı suçlarla silahlı çatış-

¹³⁵ Akhavan P. Reducing genocide to law: definition, meaning and the ultimate crime. Cambridge, 2012, p. 42 (ingilizce).

manın karşılıklı ilişkisinin önemi ortadan kalkmıştır. Ayrıca bu kurumların kuruluş belgelerinde insanlığa karşı suç sayılan fiillerin listesi da genişletilmiştir. Nitekim, eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statüsünün 5. maddesinde herhangi sivil nüfusa karşı işlenen fiillerin, ayrıca Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statüsünün 3. maddesinde ise ulusal, siyasal, etnik, ırkçı veya dini belirtiler üzere herhangi bir sivil nüfusa karşı geniş çaplı veya sistematik saldırıların bir parçası sayılan ilgili suçların işlenmesi insanlığa karşı suçlar sayılıyor: öldürme; yok etme; köle(esir) etme; halkın sürülmesi veya zorla nakli; hapsedme; işkence; ırza geçme; siyasi, ırki veya dinsel nedenlerle takipler; diğer insanlık dışı eylemler.

Bir takım *ad hoc* uluslararası ceza mahkemelerinden farklı olarak, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statüsünün 7. maddesi insanlığa karşı suçları daha geniş biçimde gözden geçiriyor ki, bu da birtakım yönlerde kendini göstermektedir. *Birincisi*, uluslararası ceza mahkemelerinin (örneğin, Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin) kuruluş belgelerinden farklı olarak, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statüsünde insanlığa karşı suç gibi geniş çaplı veya sistematik saldırının yöneldiği sivil topluluğa dair her hangi unsurlar öngörülmemiştir. Yani, sadece "*herhangi bir sivil topluluğa karşı*" ibaresini kullanılmakla, Statü onların herhangi bir unsur üzere (örneğin, ulusal, siyasal, etnik, ırksal veya dinsel vb) ayrıştırılmasını öngörmüyor. Demek ki, Statü'nün 7. maddesine göre, unsurlarına bakılmaksızın her durumda sivil topluluğa karşı işlenen sistematik ve geniş çaplı eylemler insanlığa karşı suç sayılıyor. *İkincisi*, bu saldırının kasten yapılması ile ilgili hükmün Statü'nün 7. maddesinde yer almasından dolayı söyleyebiliriz ki, insanlığa karşı suçların subjektif unsuru daha net şekilde belirlenmiştir. *Üçüncüsü*, insanlığa karşı suçlara ait edilen fiillerin listesi (öldürme; yok etme; köle (esir) etme; halkın sürülmesi veya zorla nakli; hapsedme ve uluslararası hukukun temel kurallarının ihlali sonucu hapsedme veya uluslararası hukukun temel kurallarını ihlal ederek fiziki özgürlükten diğer acımasız şekilde mahrum etme; işkence; ırza geçme, cinsel köleleştirme, fuhuşa zorlama, hamileliye zorlama, zorla kısırlaştırma veya herhangi diğer benzer ağırlıkta cinsel şiddet; 7.1. maddede belirtilen herhangi fiille veya Mahkemenin yetkisine ait olan herhangi suçla ilgili herhangi belirli grubu veya birliği siyasal, ırksal, ulusal etnik, kültürel, dinsel, 7.3. maddede belirlendiği gibi cinsel veya uluslararası hukukla kabul edilemezliği evrensel düzeyde tanınan başka amaçlarla takip etme; kaybolan kişiler; ırk ayrımcılığı; kasten güçlü ıstıraplara neden olma veya vücuda veya ruhsal ve fiziksel sağlığa ciddi zarara bilinçli olarak neden olacak benzer nitelikteki insanlık dışı eylemler daha geniş

biçimde düzenlenmiştir. *Dördüncüsü*, Mahkeme'nin Statüsünün diğer önemli özelliklerinden biri de 7. maddede bu fiillerin açıklamasının net şekilde yapılmış olmasıdır.

Böylece belirtilenleri dikkate alarak, insanlığa karşı suçların tipik özelliklerinin analizi önem arz etmektedir.

Birincisi, bu insanlığa karşı suçların sivil halka yönelik olması ile ilgilidir. Hatta uluslararası yargı uygulamasında da mevcut sorun teyit edilmiştir. Nitekim, eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin "*Kunarac ve diğerleri*" davası üzere Mahkeme Kamerası'nın kararının (2001) 421. bendinde ve İstinaf Kamerası'nın kararının (2002) 91. bendinde belirtilmiş "*karşı yönelik*" ibaresi net şekilde belirtiyor ki, *insanlığa karşı suç bağlamında sivil topluluk saldırısının temel unsurudur*" hükmü bunun belirgin örneğidir. Bununla birlikte, söz konusu mahkemenin İstinaf Kamerası'nın "*Blaškiç*" davası kararının (2004) 109. bendinde belirtilmiştir ki, "*Askeri açıdan zorunlu olmadığı takdirde sivil kişilere veya sivil emlaka yönelmesi suçtur. İstinaf Kamerası belirtiyor ki, uluslararası örf hukukunda sivil kişilerin hedef alınmasına ilişkin mutlak yasak mevcuttur*".

İkincisi, insanlığa karşı suçların işlenmesi için onların geniş çaplı veya sistematik nitelikte olması önemli şartlardan sayılır. Hatta Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Mahkeme Kamerası'nın "*Akayesu*" davası üzere kararının (1998) 579. bendinde belirtilen "*Fiil geniş çaplı veya sistematik saldırının bir parçası olabilir ve aynı zamanda her ikisinin olması zorunlu değildir*" ibaresi de insanlığa karşı suçların işlenmesi için yapılan saldırıların geniş çaplı veya sistematik özellikte olduğunu bir kez daha kanıtlıyor. Genellikle ise "*geniş çaplı eylem*" dendiğinde yapılmış eylemlerin boyutu ve mağdurların sayısı öngörülüyor. Benzer suçların düzenli olarak istenerek tekrarlanması sistematikliği öngörüyor. Sistematiçlik ise herhangi bir siyasal amaç ve planı yansıtmakla birlikte, belirli bir topluluğun, toplumun yıkımına, takibine veya zayıflatılmasına yönelik belirli fiil veya ideolojidir. Sistematiçlik birbiriyle bağlantılı insanlık dışı eylemlerin sürekliliğinde, önemli toplumsal araçların hazırlanmasında veya onların askeri veya başka amaçlar için kullanılmasında, ayrıca özel planın hazırlanmasına ve uygulanmasına üst düzey siyasal veya askeri çevrelerin teşvikinde öngörülüyor¹³⁶. Bu konuda, özellikle mevcut kavramların etki ve kullanım alanının belirlenmesinde uluslararası mahkeme uy-

¹³⁶ Allahverdiyev Ə.V. İnsanlıq əleyhinə cinayətlər beynəlxalq cinayətlərin bir növü kimi. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2012, s.10 (azerbaycanca).

gulaması önem arz etmektedir. Örnek olarak eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Mahkeme Kamerası'nın "*Naletiliç ve Martinoviç*" davası kararının (2003) 236. ve "*Blaškiç*" davası kararının (2000) 206. bentlerinde insanlığa karşı suçların işlenmesi için yapılan saldırıların özellikleri nitelendirilirken, "genişçaplılık" unsurunu saldırıların ve mağdurların sayısının geniş çaplı olması ile nitelendiriyor. Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Mahkeme Kamerası'nın "*Akayesu*" davası kararının (1998) 580. bendinde ise "genişçaplılık" unsurunun "*önemli boyutta ciddiyeti ile ortak biçimde gerçekleştirilen ve çok sayıda mağdurlara karşı yönelen kitlesel, tekrar, geniş çaplı eylem*" olarak nitelendirilmesinin olasılığı gösterilmiştir. Ayrıca, "*Naletiliç ve Martinoviç*" davası kararının (2003) 236. bendinde "sistematiklik" unsuru "*eylemlerin ortak doğası ve onların tesadüfen yapılmasının olanaksız olması*" olarak nitelendirilmiştir. "*Blaškiç*" davası kararının (2000) 203. bendinde dört unsurun sistematikliğin ögesini oluşturduğu özellikle belirtilmiştir: Siyasal amacın, saldırının gerçekleştirilmesini öngören planın, yahut kelimenin tam anlamıyla topluluğun yok edilmesi, takip edilmesi veya zayıflatılması için ideolojinin varlığı; sivil halka karşı daha geniş çaplı suç fiilinin işlenmesi veya biri diğeri ile ilgili tekrar ve kesintisiz insanlık dışı eylemlerin yapılması; askeri veya diğeri özelliğe sahip önemli devlet veya özel kaynakların düzenlenmesi ve kullanımı; düzenli planın belirlenmesinde üst düzey siyasi ve askeri (veya) devlet organlarının katılımı.

Üçüncüsü, insanlığa karşı suçların işlenmesi için silahlı çatışmanın yaşanması mutlak şart değildir. Yani, modern uluslararası hukuk bu suçların barış döneminde de işlendiğini tam olarak kanıtlıyor. Hatta bununla ilgili uluslararası mahkeme uygulamasında çok sayıda örnekler mevcuttur. Örneğin, eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Mahkeme Kamerası'nın "*Milutinoviç ve başkaları*" davası kararının (2009) 144. bendinde belirtiliyor ki, "*Saldırının daha önce başlaması ve mevcut olması veya onun silahlı çatışma döneminde devam etmesinin sağlanması açısından, ayrıca onun (yani, silahlı çatışmanın - yazar) bir parçası sayılması gerekli olmadığından, "saldırı" kavramı "silahlı çatışma" ile eşit değildir. İnsanlığa karşı suç bağlamında saldırı şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesi ile ilgili sürekli davranış olarak belirtiliyor. Bu silahlı gücün kullanımı ile sınırlı değildir, sivil topluluğa karşı istenilen acımasız davranışı kapsamaktadır. Ayrıca sivil topluluğa yönelik saldırının silahlı çatışma ile bağlantılı olduğuna ilişkin zorunlu şart yoktur*".

Dördüncüsü, insanlığa karşı suçlar ilgili devletin politikasının veya onun yönetiminin isteği veya teşviki ile yapılır. Bunun belirgin örneği olarak Ruan-

da için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Mahkeme Kamerası'nın "Akayesu" davası kararının (1998) 580. bendinde sivil topluluğa karşı yapılan saldırıların sistematikliği ile onun devlet tarafından teşvikinin karşılıklı bağlantısına değinmesidir. Nitekim, bu hükümde "sistematiklik" tam düzenli olma özelliği ile birlikte, önemli devlet veya özel kaynakların katıldığı ortak politika temelinde sistematik planın desteklenmesi gibi nitelendirilmiştir. Ayrıca, söz konusu bentte belirtilmiştir ki, yukarıda belirtilen politikanın resmen devlet politikası olarak kabul edilmesi zorunlu şart değildir. Fakat önceden düşünülmüş plan veya politikanın herhangi bir türünün olması önemlidir. Karardan görüldüğü gibi, insanlığa karşı suçun işlenmesi için devletin resmi belgesi değil, onun bu yönde niyeti (*mens rea*) ve attığı somut adımlar (*actus reus*) daha önemlidir. Benzer durum, keza "Akayesu" davası üzere kararda öngörülen durumların örneği Ermenistan'da (*aynı dönemde Ermenistan SSC*) tarihen yaşayan azerbaycanlılara karşı işlenen insanlığa karşı suçlarda tam olarak görülmektedir.

Belirtilenleri dikkate alarak, insanlığa karşı suçlar temel insan hak ve özgürlüklerini tehlike altına alarak, insan toplumunun varlığının en önemli temellerini sarsan, ayrıca özel sosyal tehlikeliliği ile seçilen suçlar olarak nitelendirilebilir¹³⁷.

Her uluslararası suç gibi insanlığa karşı suçların da sosyal tehlikeliliğini nitelendirmek için onların belirli temel unsurlara sahip olması önemli şarttır. Öyle ki, insanlığa karşı suçların maddi unsuru onun bir parçasını oluşturan sosyal tehlikeli fiillerin yöneldiği spesifik ilişkilerin niteliğine bağlıdır. Örneğin, barış ve insanlığın güvenliği ile ilgili ilişkiler nüfusu yok etmenin, insan hak ve özgürlüklerine saygı ve onların sağlanmasına yönelik uluslararası ilişkiler sistemi, ayrıca bireyin özgürlüğü, şeref ve onuru köle etmenin, uluslararası hukukun temel ilkesi olarak insan hakları ve temel özgürlüklerine saygı gösterilmesi ilkesi halkın sürülmesi veya zorla naklinin, ırkına, derisinin rengine ve ulusal kimliğine bakılmaksızın halklar, milletler ve devletler arasında barış içinde yaşamının temelleri, onlar arasında barışın, güvenliğin ve işbirliğinin normal gelişimi ayrımcılık suçunun maddi unsurunu oluşturuyor. İnsanlığa karşı suçların objektif unsurunu ise onun parçası olarak sıralanan fiillerin işlenmesi oluşturuyor. İnsanlığa karşı suçların bir parçasını oluşturan fiillerin her biri ise ayrı ayrı kendine özgü objektif unsura sahiptir. Bu suçların manevi unsurunu ise kast ve belli niyetin olması (*yani, mens rea*) oluşturuyor. İnsanlığa karşı

¹³⁷ Zamanov Q.K. Beynəlxalq cinayətlərlə (sülh və insanlıq əleyhinə olan cinayətlərlə) mübəlirginə və beynəlxalq hüquq. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2010, s. 11-12 (azerbaycanca).

suçların failleri ise bilinçli ve her devletin ceza mevzuatıyla öngörülen yaş sınırına (örneğin, Azerbaycan'ın Ceza Kanunu'nun 20.1. maddesinde yaş sınırı suç işlendiği anda tamam olmuş on altı yaş tespit edilmiştir) ulaşmış kişiler sayılır.

Ermenistan'ın (*o dönemde Ermenistan SSC*) tarihen orada yaşayan azerbaycanlılara karşı işlediği insanlığa karşı suçlara gelince, burada herhangi bir belirli tür eylemin yapılmasını değil, işlenen suçları tümüyle ve birbiriyle bağlantılı olarak gözden geçirmek gerekir. Nitekim, ilk önce öldürme şeklinde işlenen bu suçlar sonradan nüfusun yok edilmesi ve halkın sürülmesine dönüşmüştür. Kuşkusuz, işlenen suçlar ayrıca insanlığa karşı suçların bir parçası olarak toplu halde işkence, takip etme, kaybolan kişiler, ayrıca diğer insanlık dışı eylemlere izin verilmesi gibi sosyal tehlikeli eylemlerin yapılması ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yukarıda incelenenleri dikkate alarak, Ermenistan tarafından (*o dönemde Ermenistan SSC*) tarihen orada yaşayan azerbaycanlılara karşı işlenen insanlığa karşı suçların özelliklerine bu gibi eylemlerin barış döneminde yapılması ve herhangi bir silahlı çatışma ile bağlantısının olmaması (*dikkate almak gerekir ki, Ermenistan'dan (aynı dönemde Ermenistan SSC) azerbaycanlıların sürülmesi ve bu sırada işlenen suçlar Ermenistan-Azerbaycan silahlı çatışması, ayrıca Azerbaycan'ın yüzde yirmiden fazla topraklarının işgalinden çok önce ve barış döneminde başlamıştır*), sivil halkın hedef olarak seçilmesi, ayrıca bu suçların Ermenistan'ın devlet politikası veya planı, aynı zamanda teşvik önlemlerinin bir parçası olarak yapılması aittir.

Ermenistan'ın (*o dönemde Ermenistan SSC*) orada yaşayan azerbaycanlılara karşı işlediği insanlığa karşı suçların bir kısmını öldürme oluşturuyor. Hatta bunun belirgin örneği olarak 1988 yılının Kasım ayının 27'inden Aralık ayının 7'ne kadar Batı Azerbaycan'da "türksüz Ermenistan" devleti kurmak amacıyla ayrı ayrı bölgelerin şehir ve köylerine yapılan toplu baskınlar sonucunda çok sayıda insan katledilmiştir. Nitekim, Allahverdi (Tumanyan) ilinde 4 kişi, Amasya'da 13 kişi (5 kadın, 1 çocuk), Akta'da (Razdan) 3 kişi (1 kadın), Barana'da (Noyemberyan) 3 kişi (1 çocuk), Basarkeçer'de (Vardenis) 44 kişi (8 kadın, 4 çocuk), Büyük Karakilse'de (Kukark) 23 kişi (6 kadın, 1 çocuk), Vedi'de (Ararat) 6 kişi (1 kadın), Kalinino'da 12 kişi (5 kadın), Karakilse'de (Sisian) 5 kişi (4 kadın), Kapan'da 7 kişi (3 kadın, 1 çocuk), Zengibasar'da (Masis) 22 kişi (4 kadın, 3 çocuk), Kervansaraylar'da (İcevan) 7 kişi (1 kadın), Keşişkend'de (Yeğegnadzor) 2 kişi, Gorus'da 2 kişi, Mehri'de 1 kişi, Soylan'da (Vayk) 15 kişi (4 kadın, 2 çocuk), Hamam'da (Spitak) 15 kişi (5 kadın, 1 çocuk), Çemberek'de (Krasnoselski) 18 kişi (7 kadın, 2 çocuk), Calaloğlu'da (Stepanovan) 8 kişi (2 kadın) suçsuz, silahsız, yardımsız, evini bırakmak istemeyen

huzurlu ve güvenli azerbaycanlılar farklı yöntemlerle acımasızca ve vahşice katledildiler. 30 Kasım 1988 tarihinde Sevan kentinde bulunan cumhuriyet ruh hastalıkları hastanesindeki azerbaycanlı hastalara rahmetmeyen taşnak teröristleri 22 azerbaycanlıyı su kuyusuna atarak boğup öldürmüşler¹³⁸. Genel olarak, ilgili belgeler ve tanıkların beyanları doğrultusunda 1990 yılında Azerbaycan Mülteciler Toplumu'nda oluşturulmuş listeye göre, 1988-1990 yılları arasında Ermenistan'da (*o dönemde Ermenistan SSC*) 216 azerbaycanlı vahşice katledilmiş veya uluslararası çatışma ortamında yaşanan olaylar sonucunda ölmüştür. Bu listeye göre, 52 kişi aldığı yara sonucunda ve 34 kişi işkence sonucunda ölmüş, 20 kişi ateşli silahla katledilmiş, 15 kişi yakılmış, 8 kişinin üzerinden arabayla geçilmiş, 9 kişi yollarda kazaya uğratılmış, 7 kişi doktorlar tarafından öldürülmüş, 9 kişi korkunç duygulardan geçirdiği enfarktüs sonucu ölmüş, 2 kişi intihar etmiş, bir kişi asılmış, 2 kişi araba patlatılması sonucunda, bir kişi elektrik akımı ile, bir kişi suda boğulup öldürülmüş, 6 kişi kaybolmuş, 20 kişi hastaneden kaybolmuş, 48 kişi ise dağlarda fırtınada ölmüştür¹³⁹. Katledilenlerin 57'si kadın, 5'i bebek ve 18'i çocuk olmak üzere, çeşitli yaş sınırında olan insanlar oluşturmuştur¹⁴⁰.

Şunu da belirtmek gerekir ki, işlenen öldürme ve katliam suçları subjektif unsur açısından kasıtlı olarak yapılmıştır. Bir başka deyişle, niyet (*yani, mens rea*) Ermenistan'da (*o dönemde Ermenistan SSC*) yaşayan azerbaycanlıların katledilmesi olmakla, bununla ilgili işlenen insanlığa karşı suçu niteliğini doğrudan kasıt oluşturmaktadır. Hatta *ad hoc* uluslararası ceza mahkemelerinin aldığı kararlarda benzer konulara değinen hükümlerin yer alması insanlığa karşı suç gibi öldürme suçunun kasten oluşturulması olgusunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Nitekim, Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Mahkeme Kamerası'nın "*Akayesu*" davası kararının 587-588. bentlerinde öldürmenin insanlığa karşı suç olarak kabul edilmesine ilişkin hükümler öngörülmüştür. Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Mahkeme Kamerası'nın "*Kayışema ve Ruzindana*" davası kararının (1999) 139. bendinde ise belirtilmiştir ki, "*Öldürme katliamla birlikte gözden geçirildiği halde, mens rea için genel şart kasıtlı ve önceden düşünülmüş öldürmenin olmasından oluşur*". Kuşku-

¹³⁸ Əhmədov B. Göyçə mahalında yaşayan azərbaycanlıların diskriminasiyası və 1988-1989-cu illər deportasiyası // "Geostrategiya" jurnalı, 2017, № 2, s. 57-58 (azerbaycanca).

¹³⁹ www.iravan2018.com/az/deportations/7/55

¹⁴⁰ Crimes by Armenian Terrorist and bandit groupings against humanity (XIX-XXI centuries). Brief chronological encyclopedia. Compiled by A.Mustafayeva, R.Sevdimaliev, A.Aliyev, R.-Yilmaz. Baku, 2011, p. 186 (ingilizce).

suz XX. yüzyılın 80’li yıllarında Ermenistan’da (*o dönemde Ermenistan SSC*) işlenen insanlığa karşı suçların bir parçası olarak azerbaycanlıların öldürülmesi olgusunu sadece herhangi suç veya terör gruplarının veya belli bireylerin davranışlarıyla ilişkilendirmek doğru olmazdı. Bu konuda eski SSCB yöneticilerinin olaylara sadece “gözlemci” bakış açısından yaklaşımını, Ermenistan (*o dönemde Ermenistan SSC*) yönetimininse olaylara doğrudan katılımını da dikkate almak gerekir. İşte bu açıdan, benzer durumlarla ilgili hükümleri belirten “*Kayışema ve Ruzindana*” davası kararının (1999) 140. bendinde belirtilen “*Ayrımcılık belirtileri temelinde sivil kişilere yönelik geniş çaplı veya sistematik saldırının bir parçası sayılan kasten öldürme insanlığa karşı suç sayılacaktır. Ayrıc, yargısız ölüm cezaları, yani “Hükümetin emriyle, yahut onun katılımı veya susmakla onayıyla yapılan kanuna aykırı ve kasıtlı suçlar” da buraya aittir*” ibaresini o dönemdeki Ermenistan SSC topraklarında yaşayan azerbaycanlılara karşı işlenmiş ve insanlığa karşı suç sayılan öldürme ile ilgili Ermenistan devleti (*o dönemde Ermenistan SSC*) yöneticilerinin doğrudan, eski SSCB yöneticilerininse tavırları ile onay vermesi içtihad örneği olarak kabul edilebilir. Hatta Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Statüsünün 7.2. maddesinin a bendi uyarınca, herhangi bir sivil topluluğa karşı saldırı kavramı, devletin veya örgütün bu tür saldırıların yapılmasına yönelik politikasının uygulanması veya bu politikaya yardım amacıyla herhangi bir sivil topluluğa karşı 7.1. maddede sıralanan insanlığa karşı suçların bir çok kere yapılması ile ilgili sürekli fiilini anlatıyor. Tanımdan görüldüğü gibi sivil topluluğa karşı saldırı ve insanlığa karşı suçları oluşturan eylemlerin yapılması tamamen devletin tavrını belirtiyor. Bu açıdan, Ermenistan’da (*o dönemde Ermenistan SSC*) tarihen yaşayan azerbaycanlılara karşı işlenen öldürme suçunu de doğrudan Ermenistan devletin (*o dönemde Ermenistan SSC*) yönetiminin faaliyetleri ile doğrudan ilişkilendirmek daha doğru olurdu.

Ermenistan’ın (*o dönemde Ermenistan SSC*) tarihen orada, yani ata yurtlarında yaşayan azerbaycanlılara karşı işlediği insanlığa karşı suçlardan biri de tehcir’dir (sürgün). Öncelikle belirtmek gerekir ki, “tehcir” kavramı latince - “deportatio” sözünden alınarak, “kovulmak”, “sürgün edilmek” anlamına gelmektedir. Tehcir ilk kez Fransa’da sürgünün özel bir türü olarak öngörülmüş ve 1791 tarihli kanunla uygulanmaya başlanmıştır. İlk defa tehcire ilişkin hüküm 1810 yılında Fransa’nın Ceza Kanunu’na dahil edilmiştir. Kıta sınırları dışına sürgünü ve ömür boyu orada kalmayı öngören 23 Mart 1872 tarihli Fransa Kanunu’nda ise yaşam için uygun olmayan uzak sömürge topraklarında sürgün edilenler için güçlendirilmiş kampların oluşturulması zorunlu sayılmıştır. Ka-

nuna göre, tehcirden sadece suçluları cezalandırmak için değil, aynı zamanda devrimcileri cezalandırmak amacıyla da kullanılırdı¹⁴¹. Günümüzde bu suça ilişkin hükümler eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin ve Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statülerinin ilgili olarak 5. ve 3. bentlerinde, ayrıca Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün 7. maddesinde düzenlenmiştir. Sonuncu uluslararası belgenin öncekilerden temel farkı şu ki, Statü'de sadece "tehcir" kavramından değil, "halkın sürülmesi veya zorla nakli" kavramı kullanılır. Statü'nün 7. bendi gereğince "halkın sürülmesi veya zorla nakli" derken, nakil veya diğer zorunlu önlemlerin konusu olan kişilerin yasal yaşadıkları bölgeden uluslararası hukukla izin verilen gerekçeler olmadan zorla göç ettirilmesi anlaşılır. Ama bir konuyu da unutmamak gerekir ki, Statü'nün 7. maddesinde "halkın sürülmesi veya zorla nakli" kavramı kullanılsa da, bu kavramlar eş anlamda kabul edilemez. Hatta bu farklılığı uluslararası mahkeme uygulamaları da doğrulamaktadır. Nitekim eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Mahkeme Kamerası'nın "Krstić" davası kararının (2001) 521. bendinde belirtilen "*Hem sürgün, hem de zorunlu nakil yaşadıkları bölgeden insanların istemeden ve yasadışı göç ettirilmesi ile ilgilidir. Bununla birlikte, bu iki kavram uluslararası örf hukukunda eş anlamlı değildir. Sürgün devlet sınırlarından dışarıya aktarmayı öngörüyor, ama zorla nakil ise devletin içinde yer değiştirilmesi ile ilgilidir*" hükmü bu farkı açıkça ortaya koyuyor. Ayrıca Mahkeme'nin Mahkeme Kamerası "*Naletiliç*" davası kararında (2003) "Savaş sırasında sivil halkın korunmasına ilişkin" 1949 tarihli IV Cenevre Sözleşmesi'nin 49. maddesinde belirtilmiş "*korunan kişilerin işgal altındaki topraklardan işgalci devletin ülkesine veya işgal edilmiş veya edilmemiş diğer devletin ülkesine bireysel veya toplu halde zorla nakli, ayrıca sürgün edilmesi nedeniyle bakılmaksızın yasaktır*" hükmünü analiz ederek, iki farklı sonuca varmıştır. Bunlardan birincisi, IV Cenevre Sözleşmesi'ne göre, nakil, sadece üç halde haklı gösterilebilir: ülkeyi terk etmek konusunda kişinin kendi arzusuna göre nakil; halkın güvenliği için rahatsızlıkla ilgili nakil; zorunlu askeri gereklilik. Kamera'nın geldiği ikinci kanaat şu ki, zorunlu nakil ülke sınırları dışına değil, bilhassa devletin ulusal sınırları çerçevesinde gerçekleşmelidir.

Belirtilenleri dikkate alarak, Ermenistan'dan (*o dönemde Ermenistan SSC*) tarihsel olarak orada yaşayan azerbaycanlıların kovularak çıkarılması halkın zorunlu nakli değil, tehcir suçu olarak nitelendirilmelidir. Ermenistan'ın (*o dö-*

¹⁴¹ Allahverdiyev Ə.V. Beynəlxalq hüquqda insanlıq əleyhinə cinayətlər. Bakı, 2017, s. 147-148 (azerbaycanca).

nemde Ermenistan SSC) insanlığa karşı suç gibi azerbaycanlılara karşı işlediği tehcir suçunun özelliği şu ki, bu eski sovyet cumhuriyetleri arasında Azerbaycan'ın (*o dönemde Azerbaycan SSC*) mülteci sorunu ile karşılaşan ilk ülke olmasıdır. Mültecilerin Ermenistan'dan (*o dönemde Ermenistan SSC*) Azerbaycan'a (*o dönemde Azerbaycan SSC*) ilk akını 1987 yılının sonundan itibaren başlamıştır¹⁴². Fakat unutmamak gerekir ki, ermeni milliyetçileri tarafından azerbaycanlılara yönelik ilk tehditler 1986 yılında yapılmaya başlanılarak, aynı dönemde yurtdışındaki ermeni lobisinin bazı çevrelerinde Karabağ konusu bir süreliğini resmi olmayarak kaldırılmıştır¹⁴³. 1987-1988 yılları arasında ise Zengezur'un neredeyse tüm azerbaycanlı nüfusu öz yurtlarından sürgün edildi. 1991 yılının Ağustos'unda 1500 kişiden fazla sakini olan ve Zengezur'un azerbaycanlılar yaşayan sonuncu - Mehri ilinin Nüvedi köyünün nüfusunun kovulması ile Zengezur bölgesinin "türksüzleştirilmesi" süreci tam tamamlandı¹⁴⁴. Şunu da belirtmek gerekir ki, önceleri Azerbaycan toprakları olan eski Nüvedi köyü Zakfederasiya'nın kararı ile 18 Şubat 1929 tarihinde Ermenistan'a (*o dönemde Ermenistan SSC*) verilmiştir¹⁴⁵.

Ermenistan (*o dönemde Ermenistan SSC*) tarafından azerbaycanlılara karşı tehcir suçunun hükümet tarafından teşvik edilmesi halleri de yeteri kadardır. Öncelikle belirtilmelidir ki, 22 Kasım 1988 tarihinde Ermenistan SSC Ali Sovyeti'nin toplantısını yarım durdurarak, tüm istasyon yöneticilerine "Kasım ayının 28'ne kadar ülkenin türklerden temizlenmesini sağlamak" talimatını vermesi tehcir suçunun işlenmesinde Ermenistan SSC ve eski SSCB'nin devlet politikası ve "teşvik" planının tam bir parçası olarak kabul edilmelidir¹⁴⁶. Ayrıca, henüz 24 Nisan 1983 tarihinde Ermenistan'da (*o dönemde Ermenistan SSC*) sözde ermeni soykırımı kurbanlarını anma gününde gelecek trajik olaylardan haber veren çok güçlü uyarı yapılmıştır. Bununla birlikte, aynı gün Masis (Gencebasar) ilinin merkezinde azerbaycanlıların düğününe ermeni bölücülere tarafından saldırılması, katliamların yapılması ve ağır vücut yaralarının

¹⁴² Muradov Ş. Azərbaycanlıların deportasiya və soyqırımına məruz qalmaları ermənilərin təcavüzkar siyasətinin nəticəsidir // "Azərbaycan" qəzeti, 7 aprel 2015-ci il, № 71, s. 10 (azerbaycanca).

¹⁴³ www.sumqayit1988.org/az/pogroms/

¹⁴⁴ İsmayılov K. Zəngəzur bölgəsində azerbaycanlıların soyqırımını // "Azərbaycan" qəzeti, 3 aprel 2015-ci il, № 68, s. 7 (azerbaycanca); Aziz B. Mart faciəsindən Hocalı'ya Azərbaycan'da ermənilərin türk soyqırımını. Tükiye türkçesindən aktaran Doç. Dr. Sebahattin Şimşir. İstanbul, 2013, s. 121 (türkçe).

¹⁴⁵ www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/21

¹⁴⁶ Əhmədov B. Göyçə mahalında yaşayan azerbaycanlıların diskriminasiyası və 1988-1989-cu illər deportasiyası // "Geostrategiya" jurnalı, 2017, № 2, s. 57 (azerbaycanca).

getirilmesi, sonuçta mağdurların dilekçelerinin sunulmasına rağmen ceza davasının açılmaması tehcir suçunu teşvik etmenin önkoşulları sayılabilir. Ayrıca, tehcir suçuna oluşturan hallerden biri olarak 24 Nisan 1983 tarihinde Masis ilinde azerbaycanlıların mezarlığı tahrip edilmiş, önceleri bu konuya kayıtsız ve duyarsız yaklaşılsa da, sonradan zor karşısında kalan Masis ilinin yönetimi mezarlığın restore edilmesi konusunda talimat vermiştir. Moskova'dan olay yerine gelen komisyon ise nihai senesinde uluslararası bölücülük bağlamında yaşanan trajik olayı hanede sorun olarak değerlendirmiştir. Genellikle 1965 yılından başlayarak Sovyetler Birliği yönetimi Ermenistan SSC'nin isteği ile her yıl 24 Nisan'da sözde ermeni "soykırımı" günü nedeniyle etkinlikler yapılmasını beğenmiştir. O zamandan itibaren her yılın aynı günü mitingler yapılıyor, çoğu zaman bu gibi olaylar karışıklıklara ve Ermenistan'ın (*o dönemde Ermenistan SSC*) azerbaycanlı nüfusuna yönelik saldırılara dönüşüyordu. Ermenistan'dan (*o dönemde Ermenistan SSC*) azerbaycanlıların tehciri ve zorunlu nakli devlet politikası ve hükümet tarafından teşvik edildiğini kanıtlayan delillerden en önemlisi ise 1980'li yılların sonlarından itibaren eski SSCB yönetiminin Azerbaycan'a (*o dönemde Ermenistan SSC*) ve azerbaycanlılara karşı adaletsiz tutum sergileyerek mevcut sorunu doğru değerlendirmemesi, olaylara tamamen duyarsız yaklaşımı ve dolayısıyla bu suça ortam yaratmasından oluşmuştur. SSCB'nin o dönemki başkanı M.S.Gorbaçov'un danışmanı akademisyen A.Aganbegyan'ın 1987 yılında Paris'te yayınlanan "Yumanite" gazetesinde "Dağlık Karabağ Özer Bölgesi'nin Ermenistan'ın (*o dönemde Ermenistan SSC*) bünyesinde görmek" arzusu ile ilgili bildirisine birincinin susmakla onay vermesi, 1988 yılının Şubat ayında Karabağ ermenilerinin "yazar ve ressamlardan oluşan" üçüncü heyetinin Moskova'ya gelmesi ve o zaman Dağlık Karabağ'a "miatsum" (Ermenistan'ın (*o dönemde Ermenistan SSC*) ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin birleştirilmesi için mücadeleye çağrılarını öngören on bine yakın belgenin ulaştırılması, 1988 yılında Erivan'da düzenlenen mitinglerin birinde "Karabağ" Komitesi'nin aktif üyesi, akademisyen R.Kazaryan'ın "*daha önce oluşturulan çetelerin yardımıyla sürgünü her şekilde sağlamak*" çağrısının yankılanması, 18 Temmuz 1988 tarihinde SSCB Ali Sovyeti Yönetim Kurulu Azerbaycan SSC'nin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi çevresinde durum konulu toplantısında Erivan Devlet Üniversitesi rektörü S.A.Ambarsumyan'la diyalogu sırasında M.S.Gorbaçov'un "*Buna rağmen ben ermenileri bunda suçlamak istemiyorum ki, onlar azerbaycanlıları oradan uzaklaştırmışlar. Anlaşılan orada bazı süreçler yaşanmıştır; genellikle bunları araştırmak gerekir*" ifadesini kullanması vs. fiiller azerbaycanlılara karşı tehcir suçunun işlenmesinde doğru-

dan devlet politikası ve teşvikinin rolünün olduğunun belirgin örneğidir¹⁴⁷. Gerçi sonraki dönemlerde sözde alınan önlemlerin ise yararı olmadığı gibi, aksine ermenilerin suç eylemlerinin daha düzenli bir hal almasına yol açtı. Hiçbir yararı olmayan önlemlere örnek olarak ise tüm azerbaycanlıların Ermenistan'dan (*o dönemde Ermenistan SSC*) kovulmasından sonra - 6 Aralık 1988 tarihinde Sovyetler Birliği çerçevesinde “Vatandaşların kalıcı yerleşim yerlerini zorunlu terk etmesinde Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC'nin yerel organlarının farklı düzey yetkililerinin kabul edilemez fiillere dair” karar kabul edilmesini, ayrıca Ermenistan (*o dönemde Ermenistan SSC*) yönetiminin azerbaycanlıların Ermenistan'a (*o dönemde Ermenistan SSC*) dönmesine güvence verilmesi ya-nılısaması yaratmak amacıyla 15 Aralık 1988 tarihinde Sovyetler Birliği çerçevesinde yukarıda belirtilen kararının yerine getirilmesinin gidişatını tartışarak 13 farklı düzey yöneticiyi parti sıralarından çıkarması ve 68 kişiye parti uyarısı yapılmasını gösterebiliriz. Fakat yapılan bu gibi “önlemler” azerbaycanlıların tarihi etnik topraklarından fiilen sürülmelerinden sonra gerçekleştirilmiştir ve azerbaycanlılara hiçbir yararı yoktu¹⁴⁸, aynı zamanda, en önemlisi azerbaycanlıların tarihsel olarak yaşadıkları ata yurtlarına dönmesi ve güvenli yaşamasına hiçbir garanti vermemekte ve ortam yaratmamaktaydı.

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin raporuna göre, 1988 yılına kadar Ermenistan'da en büyük etnik azınlık olan azerbaycanlı nüfus “yerel yönetimin katılımıyla ülkeden kovulmuştur”¹⁴⁹. Toplamda ise o dönemler boyunca Ermenistan SSC'den, kendi ata yurdundan - 185 köyden ve diğer yerleşim birimlerinden 250 bin azerbaycanlı kovuldu, onlara ait 31 bin ev ve özel çiftlik, 165 kolhoz ve sovhoz emlakı yağmalandı, 1154 kişi yaralandı, yüzlerce kişiye işkence yapıldı, kız gelinlerin namusuna leke sürüldü. 15 binden fazla kürt ve birkaç bin rus Ermenistan'dan (*o dönemde Ermenistan SSC*) çıkarıldı¹⁵⁰. Ermenistan'da (*o dönemde Ermenistan SSC*) azerbaycanlıların yaşadıkları topraklar ise Azerbaycan topraklarının (29,8 bin km²) yüzde yirmi beşini veya yaklaşık 7,5 bin km² oluşturuyordu¹⁵¹.

¹⁴⁷ www.sumqayit1988.org/az/pogroms/

¹⁴⁸ www.iravan2018.com/az/deportations/7/55

¹⁴⁹ www.sumqayit1988.org/az/pogroms/

¹⁵⁰ Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941 - 2002-ci illər). Bakı, “Elm”, 2008, s. 237 (azerbaycanca).

¹⁵¹ Arzumanlı V., Mustafa N. Tarixin qara səhifələri. Deportasiya. Soyqırım. Qaçqınlıq. Bakı, 1998, s. 130-151 (azerbaycanca).

Ermenilerin azerbaycanlılara karşı işlediği insanlığa karşı suçlardan biri de işkencedir. Öyle ki, öldürülenler arasında işkence ile katledilenlerin çok fazla olması, ayrıca yüzlerce azerbaycanlıya akıl almaz işkenceler verilmesi, vücut organlarının kesilmesi, gözlerinin çıkarılması¹⁵² bunun belirgin kanıtıdır. Ayrıca, 1988 yılında ermeniler Ermenistan'ın (*o dönemde Ermenistan SSC*) Gukark ilinde 14 kişiyi ağaca bağlayıp yakmış, Leninakan çocuk evinde yaşayan 70 azerbaycanlı çocuğu Spitak'da canlı canlı borunun içine tıkip ağzını kapatmışlar¹⁵³. Azerbaycanlılara karşı ermenilerin yaptığı ve sayısı fazla olan bu gibi suçlar net olarak insanlığa karşı suç sayılıyor. Fakat işkencenin hem insan haklarının ihlali, hem de insanlığa karşı suçların bir parçası sayılması mevcut hukuk ihlallerile ilgili konuya açıklık getirilmesini gerektiriyor. Çünkü dikkate almak gerekir ki, evrensel ve bölgesel uluslararası belgelere (örneğin, 1948 yılı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin, 1966 tarihli "Medeni ve siyasal haklar Uluslararası Şartı", 1984 tarihli "İşkence ve diğer acımasız, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve ceza türlerine karşı" Konvansiyon, 1950 tarihli "İnsan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasına ilişkin" Avrupa Antlaşması, 1987 tarihli "İşkence ve insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve cezanın önlenmesine dair" Avrupa Konvansiyonu vs. uyarınca işkenceler hem de insan haklarının ihlali sayılıyor. Hatta 1984 tarihli "İşkence ve diğer acımasız, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve ceza türleri aleyhine" Andlaşma'nın 1. maddesine göre, "işkence" deyince, ilgili fillerle herhangi bir kişiden ve üçüncü şahıstan bilgiler veya itiraflar alma, kendisinin veya üçüncü şahsın ettiği veya etmekte şüpheli bilindiği fiile göre onu cezalandırmak, ayrıca onu veya üçüncü kişiyi korkutmak veya zorlamak için veya istenilen nitelikteki bölücülüğe dayanan herhangi başka sebebe göre böyle acı veya ızdırap devletin görevlisi veya resmi yetkilisi tarafından veya onların tahriki ile veya bilgileri dahilinde veya susmakla rızası ile verilmekle, herhangi kimseye bilinçli olarak fiziksel ya da manen büyük acı veya ızdırap verilmesi anlamına gelir. Görüldüğü gibi insan haklarının ihlali olarak işkencenin yapılması sırasında asıl tarafın biri şu veya bu şekilde devlet yetkilisi olmalıdır. Ad hoc uluslararası ceza mahkemelerinin, ayrıca Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kuruluş belgelerinde ise işkence insanlığa karşı suç olarak nitelendirilmiştir. Örneğin Ruanda için Ulus-

¹⁵² Məmmədov N.R. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində ictimai-siyasi həyat iqtisadi və mədəni inkişaf (1923-1991). Bakı, 2008, s. 421 (azerbaycanca).

¹⁵³ Nuriyeva İ.T. Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan – XXI əsrin əvvəllərinədək). Dərslilik. Bakı, 2015, s. 289-290 (azerbaycanca).

lararası Ceza Mahkemesi'nin Mahkeme Kamerası'nın "*Semanza*" davası kararının (2003) 343. bendinde insanlığa karşı suç kısmında işkence "*yasaklanmış amaçlar, aynı zamanda bilgi veya itiraf elde edilmesi, mağdurun veya üçüncü şahsın cezalandırılması, tehdit edilmesi veya zorlanması, yahut mağduru veya üçüncü kişiyi ayrımcılığa maruz bırakmak için kasten ağır fiziksel ve manen acı veya ızdırabların verilmesi*" olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte, insan haklarının ihlali olarak işkence ile insanlığa karşı suçun bir parçası olan işkence arasında karşılıklı ilişki onların ortak ve farklı yönlerinin açıklaması ile ilgili uluslararası mahkeme uygulamasında çok net şekilde açıklanmıştır. Nitekim eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin İstinaf Kamerası'nın "*Kunarac ve diğerleri*" davası kararının (2002) 148. bendinde belirtilmiştir ki, "devletin yetkili kişisi" kriteri 1984 tarihli "İşkence ve diğer acımasız, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve ceza türlerine karşı" Sözleşme'nin uygulama alanına ait edilmeyen işkence yapmaya göre bireyin cezai sorumluluğunu öngören uluslararası örf hukukunun zorunlu unsuru sayılamaz. Belirtilen hükümden da görüldüğü gibi insan haklarının ihlali olan "işkence"den farklı olarak, insanlığa karşı suç gibi "işkence"ni yapan kişinin mutlak anlamda devleti temsil eden veya onun adına çalışan, ayrıca "yetkili kişi" statüsünü taşıyan kişi olması mutlak şart değildir. İnsanlığa karşı suç kısmında "işkence"ni "yetkili kişi" sayılmayan diğer kişiler de yapabilir. Bu suçun işlenmesinde esas yön ayrımcılığa dayanmakla, sivil halka yönelik geniş çaplı veya sistematik işkence olgusunun varlığından oluşur. Bu sırada kişinin konumu, görevi veya statüsü pek önem arz etmiyor. Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Mahkeme Kamerası'nın "*Akayesu*" davası kararının (1998) 595. bendinde ise ek şartların oluşması halinde, işkencenin insanlığa karşı suç gibi de nitelendirilmesi olasılığına ilişkin hüküm yer almıştır. Bu ek şartlara ise işkencenin geniş çaplı veya sistematik saldırının bir parçası olarak yapılması, saldırının sivil halka karşı yönelmesi, saldırının bölücü niteliğindeki belirtiler (ulusal, etnik, ırksal, dini ve siyasi temeller üzere) temelinde başlaması aittir. Belirtilenleri dikkate alarak, Ermenistan'da (*o dönemde Ermenistan SSC*) azerbaycanlılara yapılan işkencenin geniş çaplı olması, sivil halka yönelik saldırılar yapılması ve ulusal etnik belirtiler ve ayrımcılık temelinde yapılması onun insanlığa karşı suç olarak değerlendirilmesine neden oluyor. Öte yandan XX. yüzyılın 80'li yılların sonlarında azerbaycanlıların karşılaştığı sürgün ve işkence olaylarını tam karşılıklı ilişkide gözden geçirmek gerekir. Genel olarak baktığımızda, küresel nitelik taşıyan bu gibi konulara hem de ulusal mahkeme uygulamasında da rastlanabilir. Nitekim çok yıllar önce yaşanan benzer konulara değinen ve İsrail

Mahkemesi'nin konusu olan “*Eyhman*” davası kararında (1961) gösterilmiştir ki, köleye çevirme, açlık, sürgün ve takip aracılığıyla, ayrıca insanların küçüm- senilmesi, haklarından mahrum bırakılması, kökünün kesilmesi için tayin edilmiş ve onların insanlık dışı acı çekmesine ve işkenceye sebep olan ortamlarda gettolarda, transit ve tutuklama kamplarında tutulması aracılığıyla ciddi fiziksel veya manen zarar vurulması mümkündür¹⁵⁴. Öz yurtlarını bırakarak, uygun olmayan hava şartlarında yüksek dağ geçitlerini aşıp Azerbaycan'a (*o dönemde Azerbaycan SSC*) sığınmak isteyen yurttaşlarımızın soğuk hava, açlık, gerekli giysiye sahip olmama nedeniyle büyük zorluklarla yüzleşmesi, bazılarının ise hayatını kaybetmesi sanki “*Eyhman*” davasında belirtilen hükmün X. yüzyılın 80'li yılların sonunda tam tezahür şekli idi. Bu açıdan da, tarihsel kendi öz ata yurtlarında (*şimdiki Ermenistan topraklarında*) yaşayan ve orayı terk etmek zorunda kalan azerbaycanlılara karşı yapılan sürgün ve işkence suçları tam karşılıklı ilişkide gözden geçirilmelidir.

Bununla birlikte, eskiden yapılarak sürdürülmüş ve en belirgin örneği XX. yüzyılın 80'li yıllarında Ermenistan (*o dönemde Ermenistan SSC*) tarafından azerbaycanlılara karşı gerçekleştirilmiş diğer tür insanlığa karşı suçlara (örneğin, ırza geçme, kişilerin zorla yok edilmesi vs) dair yeteri kadar bilgiler mevcuttur.

Ama bir konuyu özellikle belirtmek gerekir ki, azerbaycanlılara karşı işlenen insanlığa karşı suçların temelinde vatandaşlarımızın ulusal ve etnik açıdan takibi durmuştur. Bu takipler analiz ettiğimiz insanlığa karşı suçların işlenmesi için “ideolojik üs” rolünü oynamıştır. Öte yandan işlenen insanlığa karşı suçlara dahil olan eylemlerin her biri ayrı ayrı değerlendirilmekle birlikte, karşılıklı ilişkide ve kompleks bir şekilde gözden geçirilmelidir. Çünkü bu eylemlerin biri diğerinin yapılmasına yol açmış veya yapılması için ortam, zemin oluşturmuştur. Genellikle ise, insanlığa karşı suçların işlenmesinde Ermenistan'ın doğrudan katılımı bu yönde de uluslararası sorumluluk önlemlerinin alınmasını zorunlu kılıyor.

¹⁵⁴ Schabas W.A. The crime of torture and the international criminal tribunals // Case Western Reserve Journal of International law, 2006, Vol. 37, Issue 2, p. 355-356 (ingilizce).

VI. Terörizm

Uluslararası hukuk kuralları ile düzenlenen temel insan hakların korunması, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması sadece uluslararası suçların önlenmesi ve ortadan kaldırılması ile değil, hem de uluslararası nitelikte olan suçlar, özellikle terörizmle mücadele alanındaki faaliyetle de çok bağlıdır. Bununla birlikte çağdaş dönemde terörizmin uluslararası suçlarla karşılıklı ilişkisini de gözönünde bulundurmak gerekir. Zira bazı yazarlar tarafından haklı olarak belirtildiği gibi günümüzde terörizmin uluslararası nitelik arz etmesi yaygınlık kazanmaktadır¹⁵⁵. Nitekim “Uluslararası organize suçlara karşı” Konvansiyon ile ilgili kabul edilmiş BM Genel Kurulu’nun 15 Kasım 2000 tarihli 55/25 sayılı Kararında terörizm ve uluslararası organize suç arasında artmakta olan karşılıklı ilişkiye dair hükümler yer almış, devletlerin bu ilişkileri tanımalarına dair çağrılar yapılmıştır. Bir fiilin terör eylemi sayılabilmesi için en az dört temel şarta (fiili işleyenler ve onların çevresi; terörün hedefi; fiilin amaçları; suçun yöntemleri) sahip olması zorunludur¹⁵⁶.

Çağdaş dönemde, özellikle XX. yüzyılın 50’li yıllarından sonra uluslararası terör hem somut sosyal tehlikeli fiil gibi, hem de *jus cogens* kuralları olan uluslararası hukukun genel ve temel ilkelerini ihlal eden fiil gibi kabul edilmektedir. Bu görüşün uluslararası hukuki dayanağı BM Genel Kurulu’nun 1970 tarihli 2625 sayılı “BM Antlaşması doğrultusunda devletler arasında dostça ilişkilere ve işbirliğine ilişkin uluslararası hukuk ilkeleri” Bildirgesi’dir. Bu Bildirgeye göre, terör uluslararası hukuk ilkelerini (özellikle, güç kullanmaktan veya güç kullanma tehdidinde bulunmaktan kaçınmak, devletlerin iç işlerine karışmamak ilkelerini) ihlal eden bir fiil olarak kabul edilmektedir. Ayrıca BM Genel Kurulunun “Uluslararası İlişkilerde Güç veya Tehdit Unsuru Kullanımından Kaçınılmasına Yönelik İlkenin Etkinliğinin Artırılmasına İlişkin” 1987 tarihli 42/22 sayılı Bildirge’nin preambulasında terörün uluslararası ilişkileri ihlal eden bir niteliğe sahip olduğu açık olarak gösterilmiştir. Bu bakımdan, ermenilerin ve Ermenistan’ın azerbaycanlılara ve Azerbaycan’a karşı terör eylemlerini üç açıdan - uluslararası hukuk ilkelerinin ihlali, işlenmiş uluslararası suçlarla karşılıklı ilişkide olan sosyal tehlikeli fiil ve sadece terör gibi gözden geçirilebilir. Azerbaycan’a ve azerbaycanlılara karşı ermeni terörizm politikasının sonucu BM Güvenlik Konseyinin “Banja

¹⁵⁵ Cassese A. International criminal law. New-York, 2003, p. 120-122 (ingilizce).

¹⁵⁶ Novotny D.D. What Is Terrorism?. In: Focus On Terrorism, Volume 8. Edited by E.V.Linden, New-York, 2007, p. 26-30 (ingilizce).

Luka, Bijeljina ve Bosna Hersek'in Bosna sınırlarının denetiminde olan diğer yerlerde uluslararası insancıl hukukun ihlaline ilişkin" 1994 tarihli 941 sayılı Kararında, ayrıca BM Uluslararası Adalet Divanının "*Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair*" Sözleşmenin uygulanmasına ilişkin Bosna ve Hersekin, Sırbistan ve Karadağ'a karşı" davasında (2007) verdiği kararın 302. fıkrasında ifade edilen "devamlı ve sistemli terör" gibi nitelenedirilebilir. Ama unutmamak gerekir ki, kapsam ve sonuçlarına göre ermenilerin ve Ermenistan'ın azerbaycanlılara ve Azerbaycan'a karşı işlediği terör suçunu "devamlı ve sistemli terör" olarak nitelendirsek bile, onu kesin bir aşama ile bağlamak doğru olmaz. Diğer taraftan, ermeni terörünün hedefinde sadece azerbaycanlılar ve Azerbaycan devleti olmamış, hem de kapsamına göre küresel ve evrensel nitelik taşımış ve taşımaktadır.

Kuşkusuz ki, ermeniler terör eylemlerini gerçekleştirmek için değişik örgüt, kurum ve birlikler kurmuşlardır. Bazı durumlarda kurulan kurum "siyasi parti" olarak adlandırılrsa bile onun esas amacı terörü teşvik ve gerçekleştirmek olmuştur. Örneğin ermenilerin bu amaçla kurdukları "Hnçak" partisinin siyasi programında şunlar belirtilmektedir: "*Siyasi tebligat ve terör bize insanların haleti ruhiyesini yükseltmek için gerekmektedir. Terör insanların korunması ve Hnçak programının gerçekleştirilmesi için bir araç olarak kullanılacaktır*"¹⁵⁷. Taşnak terör örgütü ile ilgili olarak K.S.Papaziyan'ın belirttiği şu bilgiler de yukarıdaki görüşü kanıtlamaktadır: "Ermeni Devrimci Federasyonunun (Taşnak Örgütünün) amacı, taşnak komitesi tarafından yürütülecek siyaset, gerçekleştirilecek isyan, kıyam ve terör ile Türkiye'de siyasi ve ekonomik özgürlüğe ulaşmaktır. 1892 yılında kabul edilmiş Taşnak terör örgütünün programı gereğince "araç" denince biz bunu aşağıdaki gibi gözden geçiriyoruz: "İsyan yolu ile kendi amaçlarına ulaşmak için Ermeni Devrimci Federasyonu tarafından suç örgütleri oluşturmak; 8. yöntem olarak kabul edilen devlet memurlarına, hainkere karşı mücadele etmek ve onları terörün süjesi haline getirmek; 11. yöntem olarak da kabul edilen devlet kurumlarını dağıtmak, işleyemez hale getirmek"¹⁵⁸. Bundan başka 1980'li yıllarda "Ermenistan'ın özgürlüğü için ermeni gizli ordusu" (ASALA) tarafından "Ermenistan" adlı dergi çıkarılmaya başlandı. Bu dergi 1980 ve 1981'de Lübnan'ın Beyrut şehrinde iki kez yayımlandı ve terör eylemleri, onların amaçlarına ilişkin geniş bilgi vermekteydi¹⁵⁹. Genel olarak

¹⁵⁷ www.foreignpolicy.org.tr/documents/books/the_armenian_issue.pdf

¹⁵⁸ www.foreignpolicy.org.tr/documents/books/the_armenian_issue.pdf

¹⁵⁹ Pluchinsky D. Political Terrorism In Western Europe: Some Themes And Variations. In: Terrorism In Europe, Edited by Y.Alexander, K.A.Meyers. London, 2015, p. 75 (ingilizce).

ise ermeni terör eylemlerini değişik şekillerde gerçekleştiren bir çok örgüt, kurum ve birliğin mevcut olduğu gözlemlenmektedir. Halen de faaliyette olan bu kurumlara örnek olarak “Armenakan” partisi, “Hnçak” partisi, “Taşnaksütyun: Ermeni Federal Devrim Partisi”, “Ermenistanın Özgürlüğü İçin Ermeni Gizli Ordusu” (ASALA), “Gegaron”, “Ermeni Özgürlük Herakati” (AOD), “Ermeni Özgürlük Cephesi”, “Orli Grubu”, “Ermeni Soykırımının Adalet Komandoları”, “Ermeni Birliği”, “Genş Ermeniler İttifakı”, “9 Haziran Grubu”, “İsviçre Grubu”, “Demokratik Cephe”, “İntiharcılar Eskadronu”, “Apostol” ve diğerlerini göstermek mümkündür¹⁶⁰. Hatta bu terör örgüt ve çetelerinin Dağlık Karabağ ve diğer bölge illerinde gerçekleşen savaşta ve Azerbaycan toprakların işgalinde önemli fonksiyonu olduğu da kanıtlanmıştır¹⁶¹.

Yukarıda belirtilenleri göz önünde bulundurarak Ermenistan devletinin terör politikasını ve ermeni terör örgütlerinin eylemlerini hedef ve sonuçları bakımından üç açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi ermeni terör örgütlerinin küresel çapta dünya devletlerinin her hangi birinde değişik terör eylemini gerçekleştirmesi ile ilgilidir. Zira buna ilişkin bir çok örnek bulunmaktadır. Örneğin 4 Ekim 1977’de ABD’nin Los Ancels şehrinde Avrupa kökenli amerikan vatandaşı profesör, Türk tarihine ilişkin araştırmalar yapan Stenford Show’un evinin karşısında bomba patlatılmıştır. Bu olayda büyük maddi zarar oluşsa da can kaybı olmamıştır. Terör eylemi ile ilgili sorumluluğu “United Press International Ajansına” yapılan anonim telefon ile “28 Mayıs Ermeni Örgütü” üstlenmiştir¹⁶². Bundan başka 20 Temmuz 1983 tarihinde İran İslam Cumhuriyeti’nin Tahran şehrindeki Fransa Büyükelçiliği binasında ve Fransa Hava Yolları şirketine ait binada terör eylemlerinin gerçekleştirilmesi, 1 Ekim 1983 tarihinde Fransa Cumhuriyeti’nin Marsel şehrinde yapılan Uluslararası Ticaret Fuarından sonra eski SSCB, ABD ve Cezayir’e ait stantların patlatılması (bu olay sonucunda 1 kişi ölmüş, 26 kişi yaralanmıştır), 6 Ekim 1983 tarihinde İran İslam Cumhuriyeti’ndeki Fransa Büyükelçiliği’ne ait otobüsün parlatılması (bu olay sonucunda 2 kişi yaralanmıştır), 8 Şubat 1984 tarihinde Paris’te Fransa Hava Yollarına ait uçağa bomba konulduğuna ilişkin terör tehdidinde bulunulması, 29 Aralık 1984’te Doğu Beyrut’ta iki Fransız binanın patlatılması ve saire olaylar ermeniler tarafından yapılan uluslararası terör suçları olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, 18 Mart 1994 tarihinde Hankendi şehrine yakın hava me-

¹⁶⁰ www.mfa.gov.az/content/846

¹⁶¹ Kuznetsov O. The History Of Transnational Armenian Terrorism In The Twentieth Century: A Historico-Criminological Study. Berlin, 2016, p. 142-153 (ingilizce).

¹⁶² Гаибов И.И., Шарифов А.А. Армянский Терроризм. Баку, 1991, с. 11 (rusça).

kanında ermeni teröristleri tarafından İran Askeri Kuvvetlerine ait “Herkules” markalı uçak düşürülmüş ve olay sonucu 34 kişi ölmüştür.

Ermenilerin değişik yabancı ülkelerde yaptıkları terör eylemlerinin kanıtı için resmi belgelerde gösterilen istatistik ve diğer bilgilere bakmak önem arz etmektedir. Nitekim Azerbaycan’ın BM’deki Daimi Temsilciliğinin teşkilatın Güvenlik Konseyine sunduğu 9 Mayıs 2012 tarihli mektubunda gösterildiği gibi, Federal Tahkikat Bürosu’nun verilerine göre 1980-1986 yıllarında ABD’de gerçekleşmiş terör eylemlerinin yüzde 24,1’i ermeni teröristleri tarafından yapılmıştır. Bundan başka Avustralya’da Hükümetin 1984 tarihli raporunda muhafazakar ermeni birliği “terör örgütü” olarak gösterilmiştir¹⁶³. Ayrıca ermenilerin uluslararası terörün önemli aktörlerinden biri olduğunu değişik bilim adamlarının, siyasetçilerin, bürokrat ve diplomatların görüşlerinden de görmek mümkündür. Örneğin, amerikan diplomatı Bruce Laingen’in 21 Haziran 1983 tarihinde “Washington Post” gazetesine gönderdiği mektupta şöyle deniyor: “Ermeni teröristlerinin Orli Hava Limanına hunharca saldırısı ve Brüksel’de daha bir Türk diplomatın katledilmesi (ermeniler terör örgütleri sorumluluğu üstlenmiştir) bütün toplumsal davranış kurallarının ve diplomatik etik kaidelerinin ihlali ile ilgili sürecin bir hissesidir. Bir çok ermeni birliklerinin bu hunhar saldırıyı kınayan seslerini neden duymuyoruz? Bu anlamsız terörle hangi amaca ulaşmak mümkündür? Kanaatimizce, ermeni tarihinin hiç bir gerçek veya uydurma argümanı terörün devam ettirilmesini haklı gösteremez”¹⁶⁴. Yabancı ülkelerde ermeni terörüne teşebbüsün karşısının alınması işlenecek suçların örgüt suçu niteliğinde olmasını ve önceden planlanmış olmasını kanıtlamaktadır. Örneğin, silah ve patlayıcıları elde etme ve izin olmadan uluslararası alanda taşıma ile suçlanan 19-29 yaşlı 5 ermeni terörist (V.V.Yakubyan, V.A. Sarskisyanyan Hovsepiyan, D.S.Berberyan, K.K.Sarkisyan, S.C.Dadayan) 1982 yılının Ekim ayında ABD’nin Federal Tahkikat Bürosu tarafından tutuklanmıştır. Bu kişilerden dördü Kaliforniya, biri ise Boston Logan Uluslararası Hava Limanında tutuklanmıştır. Kanıtlanmıştır ki, bu teröristler Türkiye Cumhuriyeti’nin Filadelfiya’daki fahri konsoloslughuna saldırı planlamışlardır¹⁶⁵.

¹⁶³ Dugan L., Huang J.Y., Gary LaFree G., McCauley C.Sudden. Desistance From Terrorism: The Armenian Secret Army For The Liberation Of Armenia And The Justice Commandos Of The Armenian Genocide // Dynamics of Asymmetric Conflict, 2008, Vol. 1, No. 3, p. 245 (ingilizce).

¹⁶⁴ “Erməni soyqırımı”: mif və gerçəklik. Tərtibatçı və nəşr edən: Türk-Amerika Assosiasiyası Assambleyası. Rus dilindən tərcümə edən Ə.Cahangir. Elmi redaktor və məsləhətçi Ə.Həsənov. Bakı, 2012, s. 46-47 (azerbaycanca).

¹⁶⁵ www.tallarmeniantale.com/terror-case-study.htm

Ermeni terörünün ikinci hedefi ise, Türkiye Cumhuriyeti ve türklerdir. Burada terörün hedefindeki türk diplomatlarını özellikle belirtmek gerekir. Örneğin 4 Nisan 1973 tarihinde Paris'deki Türkiye Konsoloslusunda gerçekleştirilen patlama, 22 Ekim 1975 tarihinde Viyana'da Türkiye Büyükelçisinin üç ermeni terörist tarafından katledilmesi, 28 Ekim 1975 tarihinde Beyrut'ta Türkiye Büyükelçiliğine bombalı saldırının düzenlenmesi, 16 Şubat 1976'da Beyrut'ta Türkiye Büyükelçiliğinin birinci katibinin katledilmesi, 8 Kasım 1979'da Roma'da Türkiye Büyükelçiliğinin Turizm Ataşeliğinin patlatılması, 22 Aralık 1979'da Paris'te Türkiye Büyükelçiliğinin turizm ataşesinin katledilmesi, 31 Temmuz 1980'de Afina'da Türkiye Büyükelçiliğinin idari ataşesi ve 14 yaşlı kızının katledilmesi, eşinin ve 16 yaşlı oğlunun yaralanması, 3 Nisan 1981'de Kopenhagen'de Türkiye Büyükelçiliğinin idari ataşesinin ağır yaralanması, 8 Nisan 1982'de Kanada'da Türkiye Büyükelçiliğinin ticaret ataşesinin ağır yaralanması, 7 Haziran 1982'de Portekiz'de Türkiye Büyükelçiliğinin idari ataşesinin ve eşinin katledilmesi, 14 Temmuz 1983'de Bürksel'de Türkiye Büyükelçiliğinin idari ataşesinin katledilmesi ve diğer olayları göstermek olur. Bundan başka 12 Mart 1981'de Tahran'da ASALA teröristlerinden oluşan çete tarafından Türkiye Büyükelçiliğinin ele geçirilmesine ilişkin teşebbüs, ayrıca 12 Mart 1985'de Ottava'da Türkiye Büyükelçiliğine yapılan saldırı sonucunda Büyükelçinin ağır yaralanması, eşi ve kızı da dahil olmakla, çok sayıda kişinin rehin alınması ermeni terörünün "sonucudur"¹⁶⁶. 1973'ten 1985'e kadar olan sürede ermeni teröristleri 30 türk diplomatı ve onların aile fertlerini katletmekle, "öldürücü ve aşağılık uluslararası imaja" sahip oldular. Bu zaman döneminde onlar Batı Avrupa, Güney Batı Asya, Kuzey Amerika ve Avustralya da dahil olmakla, dört Kıta'da 188 terör eylemi yaptılar¹⁶⁷. Bütün bunlar ise uluslararası hukuk kurallarının ihlalinin, özellikle Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurul tarafından 14 Aralık 1973 tarihinde kabul edilen "Diplomasi Ajanları da Dahil Olmak Üzere, Uluslararası Korunan Kişilere Karşı İşlenen Suçların Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin" 2. maddesinde düzenlenen fillerin (örneğin, uluslararası korunan kişilerin katledilmesi; bu kişilerin resmi ikametgahlarına, evlerine veya araçlarına saldırılması; her türde saldırı tehdidinde bulunulması; saldırı teşebbüsü ve saire) işlenmesinin delili olarak kabul edilmelidir. Bundan başka, Türk diplomatlarına karşı yukarıda belirtilen

¹⁶⁶ Feigl E. A Myth Of Terror. Armenian Extremism: Its Causes And Its Historical Context. Salzburg, 1986, p. 124-139 (ingilizce).

¹⁶⁷ Gunter M.M. Armenian Terrorism: A Reappraisal // The Journal of Conflict Studies, 2007, Vol. 27, No 2, p. 121-122 (ingilizce).

veya benzer terör suçlarını işleyen değişik ermeni terör örgütlerinin üyelerinin 1973 tarihli Sözleşmesinin 1.2. maddesinde tespit olunmuş “suç isnat edilen kişi” kavramının uygulama alanına dahil edilmiştir. Şöyle ki, bahsedilen kurala göre, “suç isnat edilen kişi” dendiğinde Sözleşmenin 2. maddesinde öngörülen fiillerin bir veya daha fazlasını işleyen yahut bu suçların işlenmesine katılan kişiler anlaşılıyor. Zira ermeni terör örgütünün üyelerinin türk diplomatlarına karşı işledikleri terör eylemleri suçların işlendikleri ülkelerin ilgili kurumları tarafından tam olarak kanıtlanmıştır.

Ermenistan’ın devlet terör siyaseti ve ermeni terör örgütlerinin faaliyetinin üçüncü tarafı ve en başlıcası azerbaycanlılara ve Azerbaycan’a karşı olan suçlardır. Bu suçlar da kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır.

Birinci kısım, Azerbaycan topraklarının işgal edilmesine kadar olan sürede, yani XX. yüzyılın 80’li yıllarında ermeniler tarafından işlenen terör eylemleridir. Bu eylemler sadece kamu güvenliğini ihlal etmek, toplumda korku oluşturmak, yahut devlet organları tarafından her hangi bir kararın kabul edilmesine engel olmak amacı ile işlenmemiş, hem de insanları kendi öz topraklarından çıkmaya zorlamak, toplum ile devlet arasındaki bağları kopartarak toplumun devlete olan güvenini sarsmak, diğer taraftan terör eylemleri sonucunda ermenilerin “mazlum halk” ve sanki azerbaycanlılar tarafından işlenen “terör”ün mağdurları gibi göstermek olmuştur.

Birinci durum kapsamında yapılan terör eylemleri de kendi içinde üç kısma ayrılmaktadır:

1) *Taşıt araçlarına karşı veya taşıt araçlarında gerçekleştirilen terör suçları.* Bu suçlara örnek olarak 1984’te Bakü’de 1 kadının ölümü ve 3 kişinin yaralanması ile sonuçlanan 106 sayılı yolcu otobüsünün patlatılması; 16 Eylül 1989’da 5 kişinin ölümü ve 25 kişinin yaralanması ile sonuçlanan Tiflis - Bakü hattı yolcu otobüsünün patlatılması; 13 Şubat 1990’da 13 azerbaycanlının yaralanması ile sonuçlanan Yevlah - Laçın yolunun 105. kilometresinde Şuşa - Bakü hattı ile hareket eden otobüsün patlatılması; 10 Ağustos 1990’da 17 kişinin ölümü, 16 kişinin ise yaralanması ile sonuçlanan “Şamhor - Gence” (şimdiki “Şemkir - Gence”) yolunda Hanlar (şimdi Göy-göl) ilinde Nadel köyünün yakınlarında “LAZ” markalı 43-80 AQF plakalı otobüsün patlatılması; 10 Ağustos 1990’da 20 kişinin ölümü, 30 kişinin yaralanması ile sonuçlanan Tiflis - Ağdam hattı ile hareket eden yolcu otobüsünün patlatılması; 30 Mayıs 1991’de 11 kişinin ölümü ve 22 kişinin yaralanması ile sonuçlanan Dağıstan Cumhuriyeti’nin Hasavyurd istasyonu yakınlarında Moskova - Bakü yolcu treninin patlatılması; 30 Haziran 1991’de 16 kişinin ölümü ve 20 kişinin yaralan-

ması ile sonuçlanan Dağıstan Cumhuriyeti'nin Temirtau istasyonu yakınlarında Moskova - Bakü yolcu treninin patlatılması; 12 Aralık 1988'de depremde mağduriyet yaşamış ermenilere yardım göstermek amacı ile Azerbaycan'dan gönderilmiş İL-76 uçağının Ermenistan'ın Spitak ilinde Gukark şehrinin yakınlarında "Stinger" roketi ile düşürülmesi ve 76 azerbaycanlının ölümü; 20 Kasım 1991'da Hocavend ilinde Karakend köyü üzerinde içinde Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan devlet temsilcileri ve yetkililerinin olduğu Mİ-8 helikopterin düşürülmesi sonucunda 22 kişinin ölmesi; 8 Ocak 1992'da 25 kişinin ölümü ve 88 kişinin ağır yaralanması ile sonuçlanan "Krasnovodsk - Bakü" yolcu gemisinin patlatılması; 28 Ocak 1992'de 41 yolcunun ve 3 heyet üyesinin ölümü ile sonuçlanan Şuşa şehri yakınlarında Ağdam - Şuşa hattı ile hareket eden sivil yolcu helikopterin düşürülmesi; 19 Mart 1994'de 14 kişinin ölümü ve 49 kişinin yaralanması ile sonuçlanan Bakü Metrosunun "20 Ocak" istasyonunda treninin patlatılması; 3 Temmuz 1994'de 13 kişinin ölümü ve 42 kişinin yaralanması ile sonuçlanan Bakü Metrosunun "28 Mayıs – Gençlik" istasyonları trenin patlatılması ve diğer olayları gösterilebilir.

2) *Statüsüne (yani, sivil veya asker olmasına) bakılmaksızın insanlara karşı işlenmiş terör suçları.* Bu suçlara örnek olarak 15 Mayıs 1988'de Kelbecer ilinin Kapalı köyünde H.İsmayılov'un evinin patlatılması ve 3 kişinin ölümü; 1988 yılının temmuzunda ermeniler tarafından Hocavend ilinde yaşayan azerbaycanlıların bahçesinde atılmış el bombası sonucunda iki patlamanın meydana gelmesi ve 2 sivilin yaralanması; 19 Ekim 1989'da Culfa ilinin Erefse köyü yakınlarında köylüler G.Bayramov ve İ.Gafarov'un katledilmesi; 24 Kasım 1989'da 3 Karadağlı köylüsünün katledilmesi; 9 Ocak 1990'da Karadağlı köyü N.Nerimanov adlı kolhozun başkanı S.Bayramov'un katledilmesi; 31 Ocak 1990'da Gedebey ilinde A.Cemilov, M.Veliyev, A.Zeynalov, A.Kurbanov, İ.Hüseynov, F.Nifteliyev'in katledilmesi; 26 Haziran 1990'da Gedebey ilinin Göyeli adlı yerinde köylüler Nuriyev, Nağıyev ve Orucov'un katledilmesi; 8 Ağustos 1990'da Laçın ilinde "QAZ-53" markalı sivil arabanın patlatılması sonucunda 2 kişinin ölümü ve 1 kişinin ağır yaralanması; 9 Ocak 1991'de "Molodyoj Azerbaydjana" gazetesinin muhabiri gazeteci S.Asgerova ve askerler albay S.Larionov, yüzbaşı İ.İvanov ve çavuş İ.Goekin'in içinde buldukları arabanın Laçın-Şuşa yolunun 5. kilometresinde ermeni teröristleri tarafından çapraz ateşe tutulması ve bu kişilerin katledilmesi; 6 Nisan 1991'de Ağdam'dan Fuzuli iline hareket eden "Moskviç-412" markalı 93-69 AQV plakalı arabanın Martuni ilinde patlatılması, sonucunda 2 kişinin ölümü ve 2 kişinin ağır yaralanması; 7 Nisan 1991'da Kubadlı ilinin Yukarı Kibikli köyünde

askeri kumandan yardımcısı Y.Babak ile 2 kişinin katledilmesi ve 4 kişinin ağır yaralanması; 3 Mayıs 1991'da Hadrut ilinin Yukarı Ferecli köyünde bulunan denetim noktasında 1 kişinin katledilmesi ve 2 kişinin ağır yaralanması; 1991 yılının Mayıs ayında Laçın ilinin Ermenistan'la sınırda olan Sadıllar köyündeki kontrol noktasında Laçın ilinin emniyet şubesinin 4 polisinin katledilmesi; 6 Ocak 1992'da ermeni teröristlerinin İmaret-Kervend köyünün Murovdağ yaylasındaki Humaylar denilen çoban çadırına yapılan saldırı sonucunda 2 azerbaycanlının yaralanması; 31 Mart 1993'de Kelbecer ilinden zorunlu göç eden sivillerin il sınırındaki Tunel denilen yerde ermeni teröristleri tarafından çapraz ateşe tutulması sonucunda 1 kişinin ağır yaralanması ve 3 yaşlı kız çocuğunun ölümü; 1993 yılının Ağustos ayında Hadrut ilinin Hoğa (şimdiki Üçbulak) köyünde "Zil" markalı kamyonun patlatılması sonucunda 2 sivilin ölmesi; 27 Aralık 1993'de Ağdam ilinin Haçınstroy köyünün silahlı saldırıya uğraması sonucunda 14 kişinin katledilmesi; 1993 yılının aralık ayında Beylegan ilinde askeri birliğe silahlı saldırının yapılması sonucunda 3 kişinin ölümü ve 14 kişinin yaralanması; 1993 yılının aralık ayında Köhne Kışlak köyünün silahlı saldırıya uğraması sonucunda 1 kişinin ölümü ve 6 kişinin yaralanması; 1993 yılının aralık ayında Kazak ilinin Canalı köyünün silahlı saldırıya uğraması sonucunda 5 kişinin ölümü ve 14 kişinin yaralanması ve diğer terör eylemlerini vs. göstermek mümkündür.

3) *Sivil ve devlet emlakına karşı yapılan terör suçları*. Bu nitelikte olan suçlara örnek olarak 20 Eylül 1989 tarihinde Zod madeninin Kelbecer ilindeki Söyüdlü yaylasındaki alanın patlatılması ve sonuçta devlete o dönem için 28.929 manat zararın vurulması; 7 Ekim 1989'da Hankendi şehrinde Şuşa şehri ile Ağdam yolunu birleştiren Helfeliçay Nehri üzerindeki köprünün patlatılması; 4 Ocak 1991'da Asgeran-Ağdam yolundaki köprünün patlatılması; 1990 yılının ocak ayında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Şerur ilinin Sederek kasabasında şarap fabrikasının patlatılması sonucunda 5 yaşayış evinin dağıtılması, 6 kişinin öldürülmesi, 23 kişinin yaralanması; 15 Eylül 1990'da Hankendi şehrinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin radyo televizyon merkezinin patlatılması; 28 Nisan 1991'da 3 kişinin ağır yaralanması ile sonuçlanan Şuşa şehrinde 2 tane beş katlı yerleşim binasının patlatılması; 11 Ekim 1991'da Şuşa ilinin Nebiler köyü yakınlarında Şuşa şehri içme suyu ile temin eden su borusunun patlatılması ve diğer suçlar gösterilebilir¹⁶⁸.

¹⁶⁸ www.mfa.gov.az/content/847; Crimes Against Armenian Terrorist And Bandit Groupings Against Humanity (XIX-XXI centuries). Brief Chronological Encyclopedia. Compiled by A. Mustafayeva, R.Sevdimaliev, A.Aliyev, R.Yilmaz. Baku, 2011, p. 170-244 (ingilizce).

Silahlı çatışmanın olması hiç bir durumda terör suçunun işlenmesini haklı gösteremez. Bu, özellikle Ermenistan'ın ve ermenilerin Azerbaycan topraklarında veya azerbaycanlılara karşı yaptıkları terör eylemlerine ilişkindir. Şöyle ki, "Harp zamanında sivillerin korunmasına ilişkin" 1949 tarihli IV Cenevre Sözleşmesinin 33. maddesi gereğince himaye gören kişilere karşı terör yasaklanmıştır. 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesine uluslararası silahlı çatışma mağdurlarının himayesine ilişkin olan 1977 tarihli 1. Ek Protokolün 51. maddesinde gösterilmektedir ki, esas amacı sivil halk arasında terör yaymak olan şiddet hareketleri ya da tehditler yasaktır. Uluslararası mahkeme uygulamasında, ayrıca BM'in Uluslararası Adalet Mahkemesinin "*Nikaragua'da ve ona karşı askeri ve yarım askeri faaliyetlere ilişkin Nikaragua'nın Amerika Birleşik Devletlerine karşı*" davasında kabul ettiği kararın (1986) 113. bendinde insancıl standartlara uymak çabası olmadan ve askeri zaruret görüşüne isnat etmeden gayri kombatantlar için terör ve tehlikenin yayılması devletin uluslararası hukuk gereğince üstlendiği yükümlülüğünün ihlali olarak nitelendirilmiştir.

İşlenmiş bu terör eylemleri sadece insanların öldürülmesi ve yaralanması, maddi varlıkların zarara uğratılması, toplumda korku oluşmasına sebep olmaz, hem de terör ile mücadele için kabul edilmiş uluslararası hukuki belgelerin ("Hava yolu ile taşımacılığın güvenliğine karşı yasal olmayan hareketlerin karşısının alınmasına ilişkin" 1971 tarihli Montreal Sözleşmesi; "Deniz yolu ile taşımacılığın güvenliğine karşı yasal olmayan hareketlerin karşısının alınmasına ilişkin" 1988 tarihli Roma Sözleşmesi, "Bombalı saldırı terörünün karşısının alınmasına ilişkin" 1997 tarihli Uluslararası Sözleşme, "Terörün finanse edilmesinin karşısının alınmasına ilişkin" 1999 tarihli Uluslararası Sözleşme, Avrupa Konseyinin "terörün karşısının alınmasına dair" 2005 tarihli Sözleşmesi, "Bağımsız Devletler Birliğinin üyesi olan devletlerin terör ile mücadelesinde işbirliğine dair" 1999 tarihli Sözleşmesi vs.) ihlali olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan'a ve azerbaycanlılara karşı işlenmiş terör suçunun fiili durumu da yukarıda belirtilen uluslararası hukuki belgelerin hükümlerine tamamen uymaktadır. Nitekim kavram olarak terör suçunun bazen daha genel ve geniş (örneğin, "Terörizmin Önlenmesine ilişkin" 2005 tarihli Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin 1. maddesi), bazen ise daha kesin ölçütlerle (örneğin, "Bağımsız Devletler Topluluğuna üye devletlerin terör ile mücadelede işbirliğine ilişkin" 1999 tarihli Sözleşmenin 1. maddesi) tespit edilmesine bakılmaksızın işlenen suçlar, fiilin terör suçu olarak kabul edilmesine hukuki gerekçe oluşturmaktadır. Çünkü bu fiillerin içerisinde sivil havacılığa karşı terör eylemleri veya bombalı saldırı gibi terör eylemleri ile birlikte, 1999 tarihli BDT Sözleşmesi'n-

de tespit olunmuş gerçek ve tüzel kişilere karşı güç kullanılması, insanlar için hayati tehlike oluşturan eylemler, malvarlığının kısmen veya tamamen hasara uğratılması veya kamu için tehlikeli sayılabilen diğer fiilleri görmek mümkündür. Bundan başka, patlayıcı ve öldürücü etkiye sahip diğer araçlarla kamusal alanlarda, yahut toplu taşıma araçlarında yapılan terör eylemleri ise “Bombalı saldırı terörünü karşısının alınmasına ilişkin” 1997 tarihli Uluslararası Sözleşme’nin uygulanmasının gerekliliğini göstermektedir. Genel olarak terör suçlarını işlemekle veya onların işlenmesine yardım veya yataklık etmekle Ermenistan bazı olumlu ve genellikle olumsuz yükümlülüklerini ihlal etmiştir.

Bu arada belirtmek gerekir ki, ermeniler sadece azerbaycanlılara karşı değil, hem de azerbaycanlılarla iyi ilişkileri olan ermenilere karşı da terör suçlarını işlemişlerdir. Örneğin 14 Temmuz 1990’da Hankendi’nin Martuni sokağında “Siyah Çevre” adlı terör eyleminin yapılması sırasında ermeni Sartaryan’a ait ev patlatılmış ve bunun sonucunda Sartaryan’ın kendisi ve oğlu ağır yaralanmış, yerel hava limanında çalışan eşi ise ölmüştür. Patlamanın başlıca nedeni ise Sartaryan’ın Hankendi’nde göreve gidecek olan askeri birlikleri taşımasıydı. Bundan başka o dönemde sertleşen ermeni-azerbaycan ilişkilerini barışçıl yollar ile anlaşma sağlanarak çözmeye çalışan ve bunun için de azerbaycanlıların temsilcileri ile görüşmeye çaba sarf eden Hankendi’nde yaşayan ermeni asıllı V.Grigoryan da otomatik silahla vahşice katledilmiştir. V.Grigoryan’a ateş edildiği zaman olay yerinde çok sayıda ermeni olsa da kimse ona yardımda bulunmamıştır¹⁶⁹.

İkinci kısım kapsamında en belirgin örnek 1988 yılının şubat ayında Sumgayıt şehrinde ermeni terör örgütlerinin tahriki, organizasyonu ve desteği ile yapılan, fakat başlıca failleri olarak azerbaycanlıların gösterildiği olaylardır. Aslında Sumgayıt olayları 20’nin üzerinde üyesi ermeni olan terör örgütü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu suç örgütünün elebaşı daha önce 3 kez hapis yatmış Sumgayıt’ta yaşayan ermeni asıllı Eduard Robertoviç Grigoryan idi. Şahit ifadelerinde belirtildiği gibi, E.Grigoryan soğukkanlı, hile işlemekte usta olan, insanları etkisi altına alabilen bir kişiydi. Bu suç örgütü Sumgayıt’ta terör eylemlerini planlayan, bu eylemleri gerçekleştiren, kendilerine ait hareket planı ve gizli şifresi bulunan, terör olaylarını gerçekleştirdikten sonra dağılıp tekrar buluşmak için yer ve amaçları olan tek örgüt idi¹⁷⁰. Şunu da belirtmek gerekir ki, Sumgayıt’ta meydana gelen katli olaylarının, tecavüz ve talanların bu suç

¹⁶⁹ Церцвадзе Ф.Э. Забытый Геноцид. Нью-Йорк, 2005, с. 57-66 (rusça).

¹⁷⁰ Məmmədov İ.M. Azərbaycan qarşı Sumqayıt təxribatı – “Qriqoryanın işi”. Bakı, 2013, s. 114 (azerbaycanca).

örgütü tarafında yapıldığını, ayrıca elebaşı E.Grigoryan'ın suç sayılan fiilleri işlediğini o dönemde soruşturma ve kovuşturmanı yapan SSCB savcıları tarafından alınmış ifadelerle de kanıtlanmıştır¹⁷¹. Ayrıca bu soruşturma zamanı tespit edilmiştir ki, 1988 yılının şubat ayında Sumgayıt'ta yapılmış toplu itirazlar sonucu meydana gelen olaylarda 32 insan ölmüş, 400'den fazla insan değişik derecede yaralanmış, 250 insanın yaşadığı konut saldırıya ve hasara uğramış, ayrıca 50'den fazla kamusal kurum binası, 40'tan çok nakil aracı hasara uğramıştır. Genel olarak devlete o dönemin rakamları ile 7 milyon ruble değerinde maddi zarar vurulmuştur¹⁷². Sumgayıt terör olaylarının başlıca faili olan suç örgütünün elebaşı E.Grigoryan'ın Ermenistan'la ve ermeni terör örgütleri ile ilişkisi, ayrıca onlardan talimat alması soruşturma kapsamında kanıtlanmıştır. Bunlar Sumgayıt Devlet İstihbarat Şube Başkanın Azerbaycan SSC'nin Devlet İstihbarat Komitesinin Başkanına gönderdiği gizli raporda, Azerbaycan SSC'nin Devlet İstihbarat Komitesinin Başkan Yardımcısının onaylamış olduğu gizli mühürlü operasyon planında da özellikle belirtilmiştir. Hatta sonuncu belgede Grigoryan'ın Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki teröristlerle ilişkisi açıkça gösterilmiştir¹⁷³.

Ermenilerin ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı terör eylemleri hem de uluslararası hukukun ilkelerinin, özellikle güç kullanmamak veya güç kullanmakla tehdit etmeme ilkelerinin ihlali olarak değerlendirilmelidir. Zira BM Genel Kurulu'nun 1970 tarihli ve 2625 sayılı "BM Antlaşması doğrultusunda devletler arasında dostça ilişkilere ve işbirliğine ilişkin uluslararası hukuk ilkeleri" Bildirgesi'nde bahsedilen ilke şöyle ifade edilmiştir: "her devlet uluslararası ilişkilerinde herhangi bir devletin ülke bütünlüğü ya da siyasi bağımsızlığına karşı güç kullanma tehdidinde bulunma ya da güç kullanmaktan ya da Birleşmiş Milletler'in amaçlarıyla ters düşen herhangi bir biçimde davranmaktan kaçınmak yükümlülüğündedir. Benzer bir hüküm BM Genel Kurulu'nun "Uluslararası İlişkilerde Güç veya Tehdit Unsuru Kullanımından Sakınmasına Yönelik İlkenin Etkinliğinin Artırılmasına İlişkin" 1987 tarih 42/22 Sayılı Bildirgenin 6. fıkrasında ifade edilmiştir. Buna göre, her bir devlet diğer devletlerde, paralı askerlerin fiilleri de dahil olmakla, askeri, terörist veya bozucu olayları organize etmekten ve tahrik etmekten, bunlara yardımda bulunmaktan veya katılmaktan, yahut kendi topraklarında bu nevi fiillerin işlenmesine yö-

¹⁷¹ www.prokurorluq.gov.az/sumqayit/index.php

¹⁷² Məmmədov E., Məmmədov R. Sumqayıt 1988: cinayət və cəza. Bakı, 2014, s. 19 (azerbaycanca).

¹⁷³ Məmmədov İ.M. Azərbaycan qarşı Sumqayıt təxribatı – "Qriqoryanın işi". Bakı, 2013, s. 251-252, 255-256 (azerbaycanca).

nelmiş organize faaliyetlere müsaade etmekten kaçınmağa ilişkin uluslararası hukukla kabul ettiği yükümlülüğü yerine getirmesi gerekir. Bundan başka hem BM Genel Kurulunun 1970 tarihli 2625 sayılı Bildirgesi'ne, hem de BM Genel Kurulunun "Devletlerin İç İşlerine Karışmanın Yasaklanması ve Bağımsızlık ve Egemenliklerinin Korunmasına ilişkin" 21 Aralık 1965 tarihli 2131 sayılı Bildirgesinin 2. maddesine göre, devletin bu veya diğer şekilde terör, tahribat (bozgunculuk), yahut tecavüz faaliyetini desteklemesi veya onlara her hangi bir imkanı sunması yasaktır. Hatta Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova topraklarında daha çözülmemiş çatışmalarla ilgili hükmün düzenlendiği 23 Mayıs 2006 tarihli "Demokrasi ve Ekonomik Gelişme Namına Teşkilat – GUAM'ın devlet başkanlarının çatışmaların çözümüne ilişkin" Ortak Beyannamesin'de de hem çatışma bölgelerinde meydana gelen ve güvenliği tehdit eden fiiller, hem de uluslararası terör, saldırı, ekstremizm, örgütlü suçları ve diğer ilgili tehlike arz eden olaylarının sayının artmasını kaygı verici olduğu ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi uluslararası teşkilatlar da Azerbaycan topraklarında meydana gelen uluslararası silahlı çatışma çerçevesinde işlenen saldırı suçu ile terörün karşılıklı ilişkisinin olduğunu kabul etmektedir.

Unutmamak gerekir ki, ermeni terörünün temel amacı Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik olan asılsız toprak iddialarını daha da kuvvetlendirmek ve saldırı suçunun işlenmesi için ortam oluşturmak olmuştur. Hatta Azerbaycan'ın BM'deki Daimi Temsilcisinin kurumun Güvenlik Konseyine gönderdiği 9 Mayıs 2012 tarihli mektuba eklenmiş "Azerbaycan'a karşı terör eylemlerinin Ermenistan tarafından planlanması ve gerçekleştirilmesine ilişkin delillere dair bilgide" gösterilmiştir ki, 1980'li yılların sonlarında Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak iddialarını ileri sürmesinden ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Bölgesi'nde askeri operasyonların başlanmasından sonra terör bu amaç varma araçlarından biri gibi kullanılmıştır. Genel olarak XX. yüzyılın 80'li yıllarında Azerbaycan'a karşı yapılmış terör eylemleri sonucunda Ermenistan Güvenlik Kurumları ve onlarla sıkı ilişkide olan ermeni terör örgütleri tarafından esasen kadınlar, yaşlılar ve çocuklar olmakla 2000'den fazla Azerbaycan vatandaşını katledilmiştir. Diğer taraftan, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik toprak iddiaları ve saldırı suçu ile Ermenistan'ın ve ermenilerin Azerbaycan'a karşı işledikleri terör eylemleri arasında mevcut olan karşılıklı ilişki değişik delillerle tamamen kanıtlanmıştır. Örneğin, 1988 yılının şubat ayının 26'da Sumgayıt'ta yaşanan olaylardan sonra ermeniler kendileri de itiraf etmişler ki, bu olaylar olmasaydı, Dağlık Karabağ çatışması tamamen başka şekilde geliş-

cek, Hankendi’ndeki mitingler duracak ve Taşnakların planları tutmayacaktı¹⁷⁴. Azerbaycan’a karşı ermenilerin yaptıkları terör eylemlerinin bizzat Ermenistan devletinin saldırgan siyaseti ile ilgili olduğunu kanıtlayan delillerden en önemlisi bu eylemleri teşvik, organize eden ve yapan kişilerin Ermenistana bağlı saldırı suçunu işleyen kişiler olmasıdır. Bunun belirgin örneği gibi, Dağlık Karabağ bölgesinde ermeni silahlı terör örgüt olarak kabul edilen “Dağlık Karabağ Savunma Ordusu” Ermenistan SSC’nin İçişler Bakanlığının bünyesinde kendine has özelliği olan bir örgüt gibi kurulmuştur. Razmik Petrosyan, Murad Petrosyan, Arkadi Karapetyan ve Samvel Ahayan bu terörist örgütünün kurucularıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki “Dağlık Karabağ Savunma Ordusu” eski SSCB’nin dağılmasından önce 1991 yılının sonbaharında “Karabağ Kendini Savunma Gönüllüleri Kuvvetleri” adı ile kurulmuş, 9 Mayıs 1992’de adı değiştirilerek “Dağlık Karabağ Savunma Ordusu” adlandırılmıştır. 1988-1990’lı yıllarda “KRUNK” örgütünün yasa dışı yollarla askeri örgüt haline getirdiği “Astvatsatsin”, “Aydat”, “Tigran Metz” ve “Ak Selibçi” gibi örgütler ve ayrıca Ermenistan Milli Ordusu ve Yerkrpah Gönüllüler Örgütünün askerleri “Dağlık Karabağ Savunma Ordusuna” dahil idi. Bahsedilen örgütün Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunun sıcak çatışma döneminde askeri operasyonlara katıldığı da kanıtlanmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, “Dağlık Karabağ Savunma Ordusu” bir takım özellikleri bakımından Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin bir kolordusu olarak da kabul edilmektedir. Hatta bu örgütün elebaşı ve yönetim kurulu üyeleri daha sonra Ermenistan devletinde yüksek makamlara getirilmiştir. Örneğin, Ermenistan’ın eski Milli Savunma Bakanı Seyran Ohanyan buna örnektir. Bu yöntemin halen de devam ettiği bir gerçektir. Bundan başka Ermenistan’ın eski Cumhurbaşkanı Robert Köçeryan ve şimdiki Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan da 1988-1994 yıllarında “Dağlık Karabağ Savunma Ordusu”na kumandanlık yapmış ve bizzat Dağlık Karabağ ve bölge illerinde askeri operasyonlara doğrudan katılmıştır. Hatta Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin 33651 sayılı askeri bölüğü “Dağlık Karabağ Savunma Ordusu” ve Ermenistan Silahlı Kuvvetleri arasında operasyon ve taktik irtibatı fonksiyonunu yapmıştır¹⁷⁵. “Dağlık Karabağ Savunma Ordusu” sadece azerbaycanlılara ve Azerbaycan’a karşı terör suçunu işlemekle yetinmemiş, hem de ırkçılığın tebliği konusunda kendine özgü fonksiyonu yürütmüştür. Bunun

¹⁷⁴ Məmmədov İ.M. Azərbaycana qarşı Sumqayıt təxribatı – “Qriqoryanın işi”. Bakı, 2013, s. 169 (azerbaycanca).

¹⁷⁵ Kuznetsov O. The History Of Transnational Armenian Terrorism In The Twentieth Century: A Historico-Criminological Study. Berlin, 2016, p. 208-209 (ingilizce).

belirgin örneği gibi “Dağlık Karabağ Savunma Ordusunun” kumandanlığında görev almış Ermenistanın eski Cumhurbaşkanı Robert Köçeryan’ın “ermenilerin ve azerbaycanlıların genetik uygunsuzluğu” adlı ırkçı görüşü gösterilebilir¹⁷⁶. Bununla yanaşı R.Köçeryan’ın cumhurbaşkanlığı döneminde onun eşi Bella Levonovna Köçeryan Erivan Kan Nakil Merkezinin açılışında XXI. yüzyılda sadece ermeni kanından oluşan bir Kan Bankasının kurulmasını önererek R.Köçeryan’ın ırkçı görüşlerini savunmuş ve şöyle demiştir, ermeni kanında kendine özgü genetik özellikler mevcuttur ve ermenilere sadece ermeni kanının nakledilmesi gerekir¹⁷⁷. Diğer taraftan, tüm bunlara, kanlı terör eylemlerini yapmasına rağmen “Dağlık Karabağ Savunma Ordusu” kendi kuruluşunu “çok komik ve esassız” bir gerekçeye dayandırmaktadır. Buna göre örgütün amacı, Dağlık Karabağ nüfuzunun Azerbaycan’ın askeri saldırısından savunmak, İslami teröre karşı mücadele etmek, Dağlık Karabağ’ın “savunması” için başarılı askeri operasyonlar düzenlemek, Güney Kafkasya’da bölgesel istikrarı sağlamak, Dağlık Karabağ nüfuzunun güvenliğini temin etmek ve diğerleridir¹⁷⁸.

Anlaşıldığı gibi ermeniler tarafından yapılan terör eylemleri Ermenistan’ın devlet siyasetini oluşturmaktadır. Bu durum Ermenistan’ın devlet terörü (yahut “devlet tarafından desteklenen terör” veya “devlet tarafından finanse edilen terör”) suçunu işlediğini göstermektedir. Bunun belirgin örneği gibi “ASALA”-nın devrimci kolunun başkanı olan, 28 Kasım 1985’te 6 yıl hapsedilen, fakat 1990’da Fransa hapisanesinden salıverilen ve Ermenistan’a gelen, terör eylemlerine devam etmek için de buradan Dağlık Karabağ’a gönderilen Monte Melkonyan’ın 1993’te Erivan’da düzenlenen defnine resmi devlet adamlarının (özellikle, Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın) katılması, M.Melkonyan’ın milli kahraman ilan edilmesi, adının Ermenistan Milli Savunma Bakanlığının merkezlerinden birine verilmesi, Hankendi ve Erivanda onun anıtının dikilmesi, ayrıca Daşnaksütyun Partisinin “Dro” terör örgütünün üyesi, ünlü terörist Grant Markaryan’ın Dağlık Karabağ’da terör örgütleri kurucularından olması ve bu terör örgütlerini Ermenistan’dan getirilen silahlarla temin edilmesindeki aktif çalışması, 1981’de Türkiye Cumhuriyeti’nin Fransa’daki Büyükelçiliğine saldırı düzenleyen Vazgen Sislyan’ın 1992’de Erivan’dan Hankendi’ne gönderilmesi ve azerbaycanlılara karşı terör eylemlerinin düzenlenmesinde aktif katılımına göre ona Ermenistan’ın eski cumhurbaşkanı Robert Köçeryan tarafından

¹⁷⁶ Адибекян А., Элибегова А. Армянофобия В Азербайджане. Ереван, 2013, с. 16-17 (rusça).

¹⁷⁷ Мархулиа Г., Нуриева Ш. “Многострадальная Армения”: Мифы И Реальность. Баку, 2011, с. 46 (rusça).

¹⁷⁸ www.nkrusa.org/country_profile/nkr_army.shtml

“Karabağ Savaşı Kahramanı” adının verilmesi, ayrıca Dağlık Karabağ’da yaşayan sivil azerbaycanlıların katledilmesinde Ermenistan’ın istihbarat kurumlarının güdümü altında olan Yakın Doğu uyruklu Ebu Eli ve Hilbert Minasyan gibi teröristlerin aktif katılımı gösterilebilir¹⁷⁹.

Bundan başka, 1983’te Fransa’nın Orli Hava Limanında Türk Hava Yollarına ait kayıt bürosuna bomba konularak terör eyleminin yapılmasına ve sonuçta 8 kişinin ölmesi ve 60 kişinin yaralanmasına neden olduğuna göre 1985’te Fransa’da müebbet hapse mahkum edilmiş Varujan Garabedian’ın salıverilmesi için Ermenistan’da devlet düzeyinde imza toplama kampanyasının düzenlenmiştir. Sonuçta bahsedilen terörist 2001 yılının nisan ayında Fransa’da mahkemenin kararı ile Ermenistan’a sınırdışı edilmiş ve burada ona resmi sığınma verilmiştir. Onun Ermenistan Başbakanı ile bizzat görüşmesi ve Ermenistan vatandaşlığına kabul edilmesi de bu devletin “terörist devlet” olarak kabul edilmesinin önemini gösteren esas faktörlerden biridir¹⁸⁰. Ayrıca şunu da belirtelim ki, Orli Hava Limanında yapılmış terör eylemi sonucunda ölenlerden dördü Fransa, ikisi Türkiye, biri İsveç ve biri ise ABD vatandaşı idi¹⁸¹.

Ermenistan’ın terörist devlet olduğunu gösteren delillerden bir diğeri gibi 1990’da bu ülkede yönetimi tamamen ele geçiren Ermenistan Ulusal Harekatının liderlerinden olan “Karabağ” komisyonunun üyesi ve 1991’de Ermenistan devletinin İçişleri Bakanı olarak atanan Aşot Manuçaryan’ın silahlı çetelere yardımda bulunması, bu çeteleri yasadışı yollarla edinilmiş silahlarla temin etmesi ve onları Karabağ’a göndermesi gösterilebilir. Hatta o, bu silahların büyük kısmını Sovyet askeri silah ambarlarından elde ettiğini, helikopter veya daracık dağ yolları ile Karabağ’a daha rahat götürülmesini temin etmek için de hafif silahlara, otomatik makinelere ve bomba atanlara öncelik verildiğini şahsen itiraf etmiştir¹⁸². Diğer taraftan 19 Mart 1994’de Bakü Metrosunun “20 Yanvar” istasyonunda gerçekleştirilen ve 14 kişinin ölmesi, 49 kişinin ise yaralanması ile sonuçlanan patlama olayının soruşturması zamanı mahkeme bu terör suçunun Ermenistan istihbarat teşkilatları tarafından planlanıp hazırlandığı ve “Sadval” lezgi terör örgütü üyeleri tarafından gerçekleştirildiği tespit edil-

¹⁷⁹ www.xalqgazeti.com/az/news/politics/83247

¹⁸⁰ Waal Th.D., Black Garden: Armenia And Azerbaijan Through Peace And War. 10th – Year Anniversary Edition, Revised And Updated. New-York, 2013, p. 364 (ingilizce).

¹⁸¹ Hoffman B., Inside Terrorism. Revised And Expanded Edition. New-York, 2006, p. 72-73 (ingilizce).

¹⁸² Waal D.Th., Black Garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war. New-York, 2003, p. 115 (ingilizce).

miştir. Ayrıca “Sadval” terör örgütünün yöneticileri 1992’den itibaren bir çok kez Ermenistan’da bulunmuştur. Ermenistan devletinin Milli İstihbarat Teşkilatı hem de “Sadvalın” kurulması, finanse edilmesi ve silahla temin edilmesine de yardımcı olmuştur. 1992 yılının nisan mayıs aylarında milliyeti lezgi olup Azerbaycan vatandaşı olan 30 kişilik ekibin Ermenistan’ın Nairi ilinin Lusakert kasabasında bulunan askeri eğitim bölümünde özel terör eğitimi aldığı tespit edilmiştir. Bundan başka soruşturma zamanı teröristlerin talimat gereğince “20 Yanvar” metro istasyonu ile birlikte Bakü’de bulunan “Nizami” Sinema-Teatro Salonu’nu, Respublika Sarayı’nı (şimdiki adı ile Haydar Aliyev Sarayı’nı) ve Bakü Ampül Fabrikası’nı da patlatmak planı olduğu da tespit edilmiştir. Hermen belirtmek gerekir ki, “20 Yanvar” metro istasyonunun patlatılması suçunun faileri olan ve Ermenistan’da özel terör eğitimi almış 30 sadvalçı terörist mahkeme kararı ile hapsedilmiştir¹⁸³.

Bundan başka 3 Temmuz 1994’de Bakü Metrosunun “28 May” ve “Gençlik” istasyonları arasında 13 kişinin ölmesi ve 42 kişinin yaralanması ile sonuçlanan terör eyleminin de Ermenistan istihbarat organları tarafından yapıldığı da tespit edilmiştir. Zira bu amaçla Karabağ’daki savaş zamanı esir düşmüş A.Aslanov’un anası kandırılarak Erivan’a çağırılmış ve oradan da Azerbaycan’ın ermeniler tarafından işgal olunmuş bölgesine götürülüp rehin edilerek A.Aslanov’a bu terör eylemini yapması için baskı uygulanmıştır. Hatta bu konu Zori Balayan’ın “Cehennem ve Cennet Arasında” kitabında da açık bir şekilde gösterilmektedir. A.Aslanov ermeni istihbarat organlarının hazırladıkları sahte pasaportla 3 Temmuz 1994’de Erivan - Mineralniye Vodi - Bakü treni ile Azerbaycan’a gelmiş ve malum terör eylemini yaparak Ermenistan’a geri dönmüştür. Bundan sonra onun rehin edilmiş anası Salı verilmiş ve onlar Ermenistan’dan çıkmışlar. Soruşturma ve kavuşturma zamanı şu da tespit edilmiştir ki, A.Aslanov’un terörist olarak hazırlanmasının “ideolojik teminatına” Zori Balayan ve o zaman Dağlık Karabağ ermeni teröristlerinin lideri, daha sonra Ermenistan’ın cumhurbaşkanı olan Robert Koçeryan doğrudan katılmıştır. Bu görüşü bizzat uygulayan ve A.Aslanov’u terörist olarak hazırlayanlar ise Ermenistan istihbarat organının ajanı albay Karen Bagdasaryan ve yüzbaşı Seyran Sarkisyan olmuştur¹⁸⁴. XX. yüzyılın 80’li yıllarında Zori Balayan’ın tarihi sahteleştiren, önce ermeni, sonra rus dilinde büyük sayda yayımlanan “Ocak” adlı

¹⁸³ www.human.gov.az/az/view-page/44/Azerbaycan+erazisinde+toredilmis+terror-textribat+aktları#.WmN9pah9Vc8

¹⁸⁴ www.azerbaijan.az/portal/Karabakh/ArmenianAgression/armenianAgression_a.html?armenianAgression_04

kitabında azerbaycanlıların ermenilerin tarihi hasımları olduğu görüşü aşıl-
makta, ermenilere azerbaycanlıların yaşadıkları bölgelerden mutlaka çıkarıl-
ması çağrısını yapmaktadır. Benzer görüşleri ermenilerin yazdıkları diğer kitap
ve değişik yayım araçlarında da görebiliriz¹⁸⁵.

Diğer taraftan kısa bir zaman sürecinde (yaklaşık 1994-1998 yılları arasın-
da) yasaklanmasına rağmen tekrar, özellikle Ermenistan'ın eski cumhurbaşkanı
Levon Ter-Petrosyan'ın istifasından sonraki dönemde ve Robert Köçeryan'ın
iktidara geldiği yıllardan itibaren terörist "Taşnaksutyun" Partisine Ermenis-
tan'da tamamen serbest çalışmalar yapmasına ortam oluşturulduğu¹⁸⁶, ayrıca
"Ermeni Soykırımının Adalet Komandoları" terör örgütünün eski üyeleri Er-
menistan Askeri Kuvvetlerinde göreve başladığı, bunların 1988-1994 yılların-
da Dağlık Karabağ ve bölge illerinde yapılan askeri operasyonlara katıldığına
ilişkin "RAND" Korporasiyası ve terörizmin karşısının alınması üzere Oklaho-
ma Siti Memorial Enstitüsünün bilgi vermesi¹⁸⁷ Ermenistan devletinin "terörist
devlet" olduğunu kanıtlamaktadır. Ermenistan'ın "terörist devlet" olması sa-
dece onun terör suçunu işlemek niyetini ifade etmez, hem de onun uluslararası
hukuk kurallarını ihlal ettiğini (*yani actus reus gibi*) göstermektedir. Nitekim
devletler arasında rastlanan devlet terörünün veya devlet destekli terörün git-
tikçe artmasından endişe duyan BM Genel Kurulu "Devletin Terörizm Siya-
setinin Ve Devletlerin Diğer Bağımsız Devletlerde Sosyal Siyasi Sistemlerin
Bozulması Amaçlı Tüm Hareketlerinin Yasaklanmasına İlişkin" 17 Aralık 1984
tarihli 39/159 sayılı Kararının 1. maddesi uyarınca, bir devletin diğer devletler
ve halklar ile ilişki kurmak için terör siyasetini yürütmesi ve uygulaması kesin
olarak yasaklanmış ve kötülenmiştir. Ayrıca BM Genel Kurulunun "Devletlerin
İçişlerine Karışmanın Yasaklanmasına İlişkin" 9 Aralık 1981 tarihli 36/103 sa-
yıllı Bildirge'nin 2. bölümünün (*m*) fıkrasında düzenlediği devletlerin iç ve dış
işlerine karışmamak ilkesinin devletler için tespit ettiği yükümlülüklerden biri
de devlet siyaseti olarak diğer devletlere karşı terörist uygulamalardan, terör
örgütleri, isyancı veya bozguncu ajanları kullanmaktan, hatta bunlara uygun
ortam oluşturmaktan kaçınmak yükümlüdür.

¹⁸⁵ Azərbaycanlıların soyqırımı: tarixin qanlı salnaməsi. I cild. Kitabın ideya rəhbəri R.Ə.Meh-
diyev, redaktor Ə.M.Həsənov. Bakı, 2012, s. 181 (azerbaycanca).

¹⁸⁶ Waal D.Th. Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war. New-York, 2003,
p. 257 (ingilizce).

¹⁸⁷ Anderson S.K., Sloan S. Historical Dictionary Of Terrorism. Third edition. Lanham, 2009,
p. 343-344 (ingilizce).

Bundan başka BM Genel Kurulunun uluslararası terörizmin tamamen ortadan kaldırılmasına ilişkin çalışmalar sonucu kabul edilmiş belgelerde (örneğin, 9 Aralık 1994 tarihli ve 49/60 sayılı, 17 Aralık 1996 tarihli ve 51/210 sayılı, 10 Aralık 2014 tarihli ve 69/127 sayılı, 11 Aralık 1995 tarihli ve 50/53 sayılı ve diğer kararlar) belirtilmiştir ki, siyasi amaçlarla tüm toplum, farklı kişi grupları veya ayrı ayrı kişiler arasında terör ortamının oluşturulmasına yönelik işlenmiş suç fiileri, bu hareketlerin haklı olduğunu gösterebilecek politik, felsefi, ideolojik, ırkçı, etnik, dini veya diğer görüşlere rağmen her bir durumda hukuk dışı kabul olunur. Diğer taraftan, Ermenistan'ın da onayladığı uluslararası hukuki belgelerde (örneğin, BM'in 1999 tarihli "Terörün Finanse Edilmesinin Karşısının Alınması" Uluslararası Sözleşmesi'nin 6. maddesi, 1997 tarihli "Bombalı saldırı terörünün karşısının alınmasına ilişkin" Uluslararası Sözleşmesi'nin 5. maddesi ve diğerleri) suç sayılan fiillerin politik, felsefi, ideolojik, ırkçı, etnik, dini ve diğer benzer mülâhazalar ile savunulmasının karşısının alınması için lüzumlu hareketlerin yapılması, hatta ulusal mevzuatta değişikliklerin yapılması yükümlüne rağmen, bu devlet kendi amacına ulaşmak için terör suçu işlemek niyeti (*mens rea*) ve terör eylemlerini gerçekleştirmekle (*actus reus*) bu yükümlerini defalarca devamlı, sistematik ve geniş kapsamlı olarak ihlal etmiştir.

Bu alanda bilimsel araştırma yapan araştırmacılar terör örgütlerini destekleyen, onlara maddi, ideolojik, askeri ve teknik yardımda bulunan devletleri nitelendirirken onların başlıca olarak şu özelliklerini dikkate almışlar: a) diğer devlete veya devletlere karşı terörist faaliyetlerin ve siyasetin desteklenmesi için devletlerin kendi topraklarında veya etkisi altında olan yerlerde "gerekli ve kapsamlı" ortamı oluşturmak; b) teröristlere özel yardımlarda bulunmak; c) terör siyasetini destekleyen kitle iletişim araçlarına önem verilmesi; ç) teröristler için "özel imaj" oluşturmak veya onların sevilmesi ve desteklenmesi için olumlu "etkinliklerini artırmak"¹⁸⁸.

Uluslararası Mahkeme kararlarında da ifade edildiği gibi, devlet terörü hukuk dışı güç kullanımının bir yöntemi olarak benimsenmektedir. Örneğin, BM Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin "*Nikaragua'da ve ona karşı askeri ve yarım askeri faaliyetlere ilişkin Nikaragua'nın Amerika Birleşik Devletlerine karşı*" davasında kabul ettiği kararın (1986) 205. fıkrasında doğrudan askeri operasyonlar ile birlikte dolaylı bir şekilde diğer devletlere karşı bozguncu veya terörist silahlı faaliyetlere desteğin verilmesi de yasaklanmıştır. Ayrıca bu

¹⁸⁸ Севдималиев Р.М. Международный терроризм и политико-правовые проблемы борьбы с ним. Баку, 2011, с. 374 (rusça).

dolaylı çalışmalar hukuk dışı müdahalenin mahiyetini tespit eden yöntemlerden biri rak kabul edildiği gibi, hem de hukuk dışı zorlamanın unsuru olarak kabul edilmiştir.

Genellikle ise Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yürüttüğü terör siyaseti ve bu amaçla işlediği suçlar hem kesin delillerle, hem de BM Uluslararası Adalet Mahkemesinin "*Nikaragua'da ve ona karşı askeri ve yarım askeri faaliyetlere ilişkin Nikaragua'nın Amerika Birleşik Devletlerine karşı*" (1986) ve eski Yugoslaviya için Uluslararası Ceza Mahkemesinin İstinaf Dairesinin "*Duşko Tadiç*" (1999) davalarında kabul ettiği kararlarında belirtilen "etkin denetim" kavramının kıyas yoluyla uygulanması ile tamamen kanıtlandığı benimsenmelidir. Diğer taraftan, Azerbaycan'a ve azerbaycanlılara karşı terör suçunu işlemesi ile ilgili Ermenistan'ın sorumluluğu onun tavrına, yani terörü desteklediğine, ona gerekli ortam oluşturduğuna, teröristleri yönlendirdiğine, finanse ettiğine ve talimatlandırdığına, ayrıca çok zaman terör olayları karşısında "sessiz kalarak" ona rıza gösterdiği ve kasten müdahalede bulunmadığı için ayrı ayrı hükümlerle tespit edilmesi gerekir. Bundan başka, eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesinin İstinaf Dairesinin "*Stanislav Galiç*" davası kararının (2003) 98. fıkrasında 1949 tarihli Cenevre Konvansiyonu'nun 1977 tarihli 1 Sayılı Ek Protokolünün 51. maddesi yorumlanarak şöyle denilmektedir: "*terörün yasaklanması sivillere karşı saldırı ile ilgili düzenlenen genel yasak kapsamında özel yasak olarak kabul edilir. Genel yasak ise uluslararası örf adet hukukunun amir hükmüdür*". Bu kararda belirtilen görüş Ermenistan devletinin Azerbaycan'a karşı işlediği terör eylemlerinde mahkeme içtihadı olarak mutlaka dikkate alınması gerekir.

Aynı zamanda, hedef ülkesine (Azerbaycan'a) bakılmaksızın ermenilerin ve Ermenistan'ın işlediği terör eylemlerini iki açıdan değerlendirmek gerekir. Birincisi, bu terör eylemlerinin uluslararası terörizm, yani uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir unsur olarak dikkate alınması gerekir. Çünkü uluslararası belgelerde ve BM Güvenlik Konseyinin 2001 tarihli 1368, 1373 ve 1377 sayılı Kararlarda uluslararası terörizmin uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden unsur olarak kabul edilmiştir. Hatta Azerbaycan'ın da üyesi olduğu Kara Deniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın üye devletlerinin hükümetleri arasında "*Örgütülü Suçlarla Mücadelede İşbirliğine İlişkin*" 1998 tarihli Sözleşmenin preambulasında ulusal ve uluslararası alanda işlenen suçların tümü (keza Sözleşmenin 1.1. maddesi uyarınca, terör fiillerinde) insanlığın sağlığına, istikrarına, refahına önemli tehlike yaratması, ayrıca toplumun ekonomik, medeni ve siyasi değerlerine zarar yetirmesi gerçeği benimsenmiştir. Benzer hükümler Kara Deniz Ekono-

mik İşbirliği Teşkilatı'nın Dış İşler Bakanları Kurulu'nun 25 Haziran 2004 tarihli "Kara Deniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın güvenlik ve istikrara yardım Bildirisi"nde de belirtilmiştir. Ayrıca 2002 tarihli "Terörizm, örgütlü suçlar ve diğer tür tehlikeli suçlar ile mücadelede GUÖAM üye devletlerin Hükümetleri arasında işbirliğine dair" Sözleşme'nin giriş kısmında terör eylemlerinin uluslararası barış ve güvenlik için tehlike yarattığı kabul edilmiştir.

İkinci durum ise Uluslararası Hukukta bu suçların insan hakları ihlali olarak benimsenmiş olmasıdır. Zira BM Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1993 tarihli ve 48/122 sayılı, 23 Aralık 1994 tarihli ve 49/185 sayılı, 22 Aralık 1995 tarihli ve 50/186 sayılı, 12 Aralık 1997 tarihli ve 52/133 sayılı, 17 Aralık 1999 tarihli ve 54/164 sayılı, 12 Aralık 2000 tarihli ve 55/158 sayılı, 19 Aralık 2001 tarihli ve 56/160 sayılı, 22 Aralık 2003 tarihli ve 58/174 sayılı "İnsan Hakları ve Terör" adlı Kararlarında insan hak ve özgürlüklerini ihlal eden, demokrasini ortadan kaldıran, devletlerin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini tehdit eden, yasal olarak kurulmuş hükümetlerin çalışmasına engel olan, vatandaş toplumunu sarsan, devletlerin ekonomik ve sosyal gelişmesine olumsuz etkilere sebep olan fiiller, yani şekline, şemasına, yöntemine, uygulanma tarzına bakılmaksızın tüm terör eylemleri kabul edilmezdir ve yasaktır.

Sonuç

Takdirlerinize sunduğumuz bu bilimsel çalışmayla edindiğimiz sonuçları esasen ilgili bölümlerde belirtmekle birlikte bu sonuçları şöyle özetleyebiliriz.

Bilindiği gibi uluslararası hukuk kurallarının her bir alanda faydalılığı onların uygulanması ve onlara uyulması ile tamamlanmaktadır. Bu bakımdan incelenen sorunun çözüm için uluslararası hukuk kurallarına uyulmasının temin edilmesi önemlidir. Zira ermeniler tarafından hem Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu bahane edilerek, hem de bu sorundan bağımsız olarak Azerbaycan devletine ve halkına karşı tarih boyu uluslararası nitelikte terör suçları işlenmiştir. Günümüzde de bu suçların işlenmesi Ermenistan tarafından bir devlet politikası olarak sürdürülmektedir. Bu durum ise ermenilerin ve Ermenistan devletinin uluslararası ilişkileri düzenleyen hukuk kurallarına uymadıklarını ve onları önemli bir şekilde ihlal ettiklerini göstermektedir. Bu çalışmada da belirtildiği gibi BM Antlaşması'nın 51. maddesi uyarınca Azerbaycan'ın meşru savunma hakkı olmasına rağmen devletimiz uluslararası hukukun temel ilke ve kurallarına uygun hareket ettiğini bir daha göstererek, her zaman barış isteyen bir devlet olduğunu kanıtlamış ve savaştan kaçınarak sorunun barışçıl yollarla çözümü için önemli çaba sarf etmiştir. Ayrıca devletimiz dünyada ve bölgemizde barış için tüm olası uzlaşma seçenekleri ve mevcut uygulamaları önermektedir. Ermenistan ise işgal siyasetinden vazgeçmediği gibi, uluslararası terör suçları işlemekten de vazgeçmiyor. Sorunun çözümü için uluslararası teşkilatların kabul ettiği kararları bile yerine getirmekten açık bir şekilde kaçınmaktadır. Ermenistan, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve uluslararası hukukla kabul edilmiş devlet sınırları çerçevesinde Dağlık Karabağ sorunun çözümü ile ilgili AGİT'in Minsk Grubu tarafından ileri sürülen bütün teklifleri uluslararası hukuk bakımından gerekçelendirmeden bu veya diğer şekilde değişik bahanelerle ret etmiştir. Bununla da dünya ve bölge için çok önemli bir tehlike olan bu sorun halen çözülmemiştir.

Bahsedilen sorunla ilgili olarak kabul edilen ve düzenleyici nitelikte olan uluslararası hukuk kurallarına geldikte şunu üzülmeye değer ki, bütün uluslararası teşkilatların merkezinde bulunan BM'in kabul ettiği kararlar Ermenistan tarafından yerine getirilmemiş ve bunun uluslararası denetimi de yapılmamaktadır. Zira burada söz konusu yapılan doğrudan olarak sorunun çözümü için BM'in en önemli ve esas organlarından biri olan Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmiş 822, 853, 874, 884 sayılı 4 karardır. Bu durum ise so-

runun mahiyeti üzere çözümü karşısında bulunan en büyük engeldir. Ermenistan tarafından hak iddia edilen ve sanki ihtilafli olarak gösterilen yerler sadece Dağlık Karabağ'ın değil, hem de diğer arazilerin (Dağlık Karabağ'la birlikte bu bölgeye dahil olmayan ve onunla sınırdaki bulunan 7 ilin - Laçın, Kelbecer, Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Kubadlı, Zengilan illerinin, ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 1, Terter ilinin 13 ve Kazak ilinin 7 yerleşim biriminin) işgali, sonuçta ise Ermenistan'ın, Azerbaycan'ı kendi topraklarından taviz vermeye zorlamakla, buna karşılık diğer arazilerin işgalden azad edilmesi konusunu ileri sürmesi de tüm uluslararası hukuk kurallarının ihlalidir. Dikkate almak gerekir ki, Dağlık Karabağ tarih boyu hep Azerbaycan toprağı olmuştur. Ermenistan'ın devlet sınırlarını kafasının estiğı şekilde değıştirmesinin ise kabul edilemez olduğı eski SSCB'nin mevzuatında da esas kurallardan biri olmuştur.

Bundan başka, Ermenistan tarafından bütün devletlerin istinat ettiğı ve uygulanması için hiç bir ulusal hukuk kuralının kabul edilmesinin zorunlu olmadığı uluslararası hukuk ilkelerinin düzenlendiğı temel kurallar bile önemli şekilde ihlal edilmiştir. Bütün devletlerarası ilişkilere uygulanan, onların gelişmesi için önemli siyasi, hukuki fonksiyona sahip olan, başka hukuk kurallarının kabul edilmesi için hukuki kaynak işlevini gören *jus cogens* kuralları, uluslararası hukukun temel ilkelerinin önemli bir şekilde ihlal edilmesine rağmen onların yerine getirilmesi için hiç bir işlem yapılmıyorsa, sorumluluk kuralları uygulanmıyorsa bu durumda diğer uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasından bahsetmek zor olacaktır. Bunu kanıtlayan başlıca durum işgal edilmiş Azerbaycan topraklarının Ermenistan işgalinde kalması, daha doğru bir ifade ile Ermenistan'ın bu hukuka aykırı fiili durumu devam ettirmesidir. Bahsedilen kurallara uyulmama ise Ermenistan'ın işlediğı uluslararası suçlardan (saldırı, tecavüz, soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar, terör) dolayı sorumluluğuna gidilmemesi, yani tamamen cezasız kalması ile sonuçlanmıştır.

Uluslararası hukukun süjesi olarak Azerbaycan da uluslararası hukukun ilkelerine uyulması yükümünü kabul etmekle birlikte, hem de tüm devletlerden bu temel ilkelere uymağı istemek hakkına sahiptir. Bunu gerektiren en esas faktör ise Azerbaycan'a karşı bu ilkelerin Ermenistan tarafından açık bir şekilde ihlal edilmesine rağmen uluslararası güçlerin, devletlerin susmasıdır. Bilindiğı gibi, Azerbaycan Anayasası'nın giriş bölümünde şunlar denilmektedir: Azerbaycan halkı kendisinin yüz yıllar boyu süregelen devlet geleneklerini devam ettirerek, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığına Dair" Anayasal Bildirge'de düzenlenen temel ilkelere göre, bütün toplumun ve her kesin refahının temin edilmesini arzu ederek, adaletin, özgürlüğün ve güvenliğın sağlan-

masını isteyerek, geçmiş, şimdiki ve gelecek nesiller karşısında kendi sorumluluğunu anlayarak, bağımsızlık hakkını kullanarak beyan ettiği amaçlardan biri de evrensel değerlere sadık kalarak, tüm dünya halkları ile dostluk, barış ve güvenli ortamda yaşamak ve bu amaçla karşılıklı faaliyetde bulunmaktır. Azerbaycan Anayasası'nın "Uluslararası İlişkiler" başlıklı 10. maddesi uyarınca, Azerbaycan başka devletlerle ilişkilerini her kesin kabul edilmiş uluslararası hukuk kuralları ile düzenlenmiş ilkeleri esasında kurmaktadır.

Nihayet, işlenmiş uluslararası suçlara göre uluslararası hukuki sorumluluğun uygulanması önem arz etmektedir. Uluslararası hukuk ilkelerinin ihlali, saldırı, tecavüz, soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar, terör gibi uluslararası suçların tarih boyu ve günümüzde de ermeniler tarafından işlenmesi, temel insan haklarının devamlı olarak ihlal edilmesi, ayrıca bir takım uluslararası hukuk belgelerin esas hükümlerinin, uluslararası örf adet hukuku gibi her kesin kabul ettiği ilkelerinin ihlal edilmesi Ermenistan'ın ve ermenilerin uluslararası hukuki sorumluluğa tabii tutulmasının gerekliliğini göstermektedir.

Kanaatimizce, Azerbaycan'a, ayrıca etnik ve millî azınlık olarak azerbaycanlılara karşı Ermenistan'ın işlediği uluslararası suçlarla ilgili sorumluluk konusunun hukuken yerine getirilmesi iki açıdan dikkate alınmalıdır.

Birincisi Ermenistan'ın sorumluluğu konusudur. Uluslararası hukukun *jus cogens* ve örf adet kurallarının ihlal edilmesi, ayrıca uluslararası sözleşmelerde düzenlenen yükümlülüklerin yerine getirilmemesi Ermenistan'ın sorumluluğunu gerektiren esas şarttır. Zira BM'in Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından 2001'de hazırlanmış "Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillere Göre Devletlerin Sorumluluğuna Dair Tasarı"nın 1. maddesine göre, devletin uluslararası hukuka aykırı her bir fiili o devlet için uluslararası sorumluluk meydana getirmektedir. Bundan başka BM Uluslararası Adalet Divanı'nın "*Fas Davasında*" (1938) kabul ettiği kararda bir devletin, diğer devletlerin uluslararası sözleşme ile düzenlenen haklarına aykırı filleri onun sorumluluğunu doğurduğu açık olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda, Uluslararası Adalet Divanı'nın "*Birleşmiş Milletlere vurulmuş zararın tazmin edilmesine ilişkin*" (1949) ve "*Bulgaristan, Macaristan ve Romanya ile barış sözleşmelerinin tefsirine ilişkin*" (1950) danışmanlık raporlarında şöyle denilmektedir: "*sözleşme yükümlülüğünü yerine getirmekten cayma uluslararası sorumluluğa sebep olmaktadır*". Bundan başka, dikkate almak gerekir ki, Ermenistan taraf olduğu 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 26. maddesinde tespit edilen "yürürlükteki her andlaşma ona taraf olanları bağlar ve tarafların onu iyi niyetle yerine getirmesi gerekir" hükmünü açık bir şekilde, hem de devamlı, sistematik ve geniş olarak

ihlal etmiş ve halen de ihlal etmeyi devam ettirmektedir. Hatta ulusal mevzuata atıfta bulunması devleti uluslararası yükümlülüklerden kurtarmaz. Bununla ilgili hükümler 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 27. maddesinde öngörülmüştür. Uluslararası terör suçları işleyerek bu yükümlülüklerin ihlal edilmesi hem de uluslararası hukuk sözleşmelerinin ihlalini göstermektedir.

Ermenistan'ın işlemiş olduğu uluslararası suçlarla ilgili sorumluluğunun ikinci yönü ise, bu suçların işlenmesine göre bireysel sorumluluk ilkesinin uygulanmasının gerekliliğidir. Bilindiği gibi BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874, 884 sayılı Kararları Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırısı ve işgali fiillerini bölgesel barış ve güvenliği tehdit eden temel unsur olarak kabul etmiştir. Bu durumu da dikkate alarak diyebiliriz ki, BM Antlaşması'nın VII. faslına göre burada *ad hoc* Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulması gerekir. Bahsedilen *ad hoc* Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde Azerbaycan'a ve Azerbaycan halkına karşı uluslararası suçlar işleyen kişilerin bireysel yargılanması gerekir. Ayrıca işlenmiş uluslararası suçlar hem de temel insan haklarının ihlali olarak kabul edilmelidir. Bu durumun delili olarak eski Yugoslavya veya Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulması ve faaliyeti gösterilebilir. Kanaatimizce, sadece bu nitelikte bir uluslararası yargılamanın yapılması da yeterli olmayıp, hem de Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün bir takım hükümleri (örneğin, insanlığa karşı suç olarak halkın göçe zorlanması, yahud saldırı ile ilgili olarak 8 *bis* maddesi ve diğerleri) de dikkate alınarak bunların kurulacak *ad hoc* Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statüsüne dahil edilmesi doğru olacaktır.

Kuşkusuz ki, bundan önce BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874, 884 sayılı Kararlarında Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal olduğu gerçeğinin belirtilmesine rağmen, BM Antlaşması'nın 39. maddesi uyarınca bu fiil "saldırı eylemi" olarak kabul edilmelidir (bununla birlikte şu hususun da dikkate alınması gerekir ki, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin "*Çıragov ve diğerlerinin Ermenistan'a karşı*" davasında kabul ettiği kararda (2015) Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının işgal edildiği tespit edilmiş ve bunun başvuruçunun haklarının ihlaline neden olduğu belirtilmiştir). Bu zaman temel amaçlardan biri BM Uluslararası Adalet Divanı aracılığıyla BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmiş 822, 853, 874, 884 sayılı Kararların, daha sonraysa BM Genel Kurulu'nun "Azerbaycan'ın işgal edilmiş bölgelerinde duruma dair" 15 Mart 2008 tarihli ve 62/243 sayılı Kararı'nın yerine getirilmesi yönünde o belgelerin daha geniş uygulanması üzere gerçek faaliyette bulunul-

malıdır. Nihayet BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarının yerine getirilmesinin temin edilmesi amacıyla BM Antlaşması'nın 41 ve 42. maddelerinin tümüyle uygulanmasına önem verilmesi gerekir.

İnanıyoruz ki, bahsedilen sorunların çözülmesi uluslararası adaletin yerine getirilmesi, uluslararası hukuk kurallarına olan güvenin sağlanması, uluslararası düzeyde sorumsuzluk (cezasızlık) ortamına son verilmesi, nihayet suçtan mağdur olanların ihlal edilmiş haklarının bir nebze de olsa temin edilmesi ile sonuçlanacaktır. Belirtmek gerekir ki, bunlar yapılmazsa, yani uluslararası kamuoyu malum olaylara gereken tepkiyi vermezse, uluslararası hukukun çalışmadığı kabul edilecektir. Bu ise çok üzücü bir sonuçtur. Zira bahsedilen durum gelecekte ortaya çıkacak bir çok olaya örnek oluşturacağı gibi, hem de sorumsuzluk ortamının daha da genişlemesine ve adil olmayan bir sonucun doğmasına neden olacaktır.

Yazar Hakkında

Amir İbrahim oğlu Aliyev 4 Nisan 1973 yılında doğdu. 1994 yılında Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk fakültesinden mezun olduktan sonra, “Uluslararası hukuk; İnsan hakları” alanında doktora kazandı. 1996 yılından itibaren Bakü Devlet Üniversitesi öğretim üyesidir. 2006-2011 yıllarında “Uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk” fakültesinde dekan yardımcısı olarak çalışmış, 2011 yılından itibaren bugüne kadar ise Hukuk fakültesi dekanı, ayrıca, “İnsan hakları ve bilişim hukuku” üzere UNESCO bölümü başkanı olarak görev yapmaktadır.

Amir Aliyev’e Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yanında Yüksek Yeterlilik Komisyonu’nun (Ali Attestasiya Komissiyası’nın) 22 Ekim 2003 tarihli kararı ile hukuk üzere felsefe doktoru (PhD), 25 Ocak 2008 tarihli kararı ile ise hukuk üzere bilim doktoru bilim dereceleri, 30 Kasım 2012 tarihli kararı ile profesör unvanı verilmiştir. 250’den fazla bilimsel eserin, keza 50’den fazla yabancı bilimsel eserin, 9 ders kitabının (6 derslik ve 3 ders materyali), 2 monografinin ve 20’den fazla ders programının yazarı olan Amir Aliyev’in bilimsel danışmanlığında yaklaşık 40 hukuk üzere felsefe doktoru bilim derecesi almak için tez çalışması ve 2 hukuk üzere bilimler doktoru bilim derecesi almak için doktora tez çalışması savunulmuştur.

Amir Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yanında Yüksek Yeterlilik Komisyonu’nun kararı ile hukuk alanında felsefe ve bilimler doktoru bilim derecesi almak için sunulan tezlerin savunmasını uygulayan Tez Konseyi başkanı, Avukatlar üzere Cumhuriyet İhtisas Komisyonu üyesi, “Uluslararası hukuk ve entegrasyon sorunları” dergisinin editörlerinden biridir.

Amir Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 30 Ekim 2009 tarihli Kararı ile “Terekki” madalyası ile taltif edilmiştir.

Elektronik posta adresi: amir.aliyev@gmail.com; al.amir.ib@mail.ru

Amir Aliyev

**Azərbaycan Uluslararası Suçların
Hedefinde: Hukuki İnceleme**

Dizgi: Fahri Valiyev

Dizgi tarihi: 16.03.2018. Yayına verildiği tarih: 23.03.2018.
Ebat: 70x100 1/16. Yayın sayfası: 10,5. Sipariş: 064/18. Tiraj: 200 aded.

NURLAR
Neşriyyat-Pilagrafi
Merkezi

Bakü, Az1122, H.Zerdabi caddesi. 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-mail: office@nurlar.az

